

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

TRANSFORMACIONES DEMOGRÀFIQUES,
AGRÀRIES I SENYORIALS A LA CATALUNYA
DEL SEGLE XVIII: EL CAS DE SANTA CREU
D'OLORDA

Treball Final de Grau en Història

Bloc temàtic: Història Moderna

Alumne: Àlex García Visús

Tutor: Diego Sola García

Facultat de Geografia i Història

Setembre, 2020

Resum: l'augment de població, l'extensió dels cultius, l'especialització agrícola, les pressions inflacionistes fins i tot sobre els productes més abundants i l'augment de les rendes senyoriales, són algunes de la dinàmiques que reflecteixen les transformacions agràries i el creixement econòmic de la Catalunya del segle XVIII. Però just en aquest context de bonança econòmica és quan sorgeixen un gran nombre de conflictes al camp, entre pagesos i senyors, però també entre pagesos benestants i més humils. Anticipen aquestes tensions la fi de l'Antic Règim? O una crisi de productivitat? L'estudi que aquí es presenta planteja estudiar tots aquest processos històrics sota l'exemple de l'antic terme de Santa Creu d'Olorda (localitzat a la Serra de Collserola).

Paraules clau: creixement demogràfic, especialització agrícola i vitivinícola, inflació, emfiteusi, rabassa morta, conflictes senyoriales, Santa Creu d'Olorda.

Abstract: population growth, crops extention, agricultural specialization, inflationary pressures even over the most abundant products, and revenue increase for feudal classes, are some of the dynamics that reflect the agricultural transformations and the economic growth in the 18th century in Catalonia. But, it was during this context of economic prosperity when a great amount of conflicts in the countryside arose, not only between pageants and lords, but also between the most affluent and the humblest peasants. Do these tensions foresee the end of the Ancien Régime? Or was it a productivity crisis? This paper aims to analyse all these historical processes through the example of the old district of *Santa Creu d'Olorda* (located at *Serra de Collserola*).

Key words: demographic growth, agricultural and wine industry specialization, inflation, emphyteusis, *rabassa morta*, lord conflicts, *Santa Creu d'Olorda*.

Índex

Abreviatures.....	5
Agraïments.....	6
Nota prèvia.....	7
Introducció i plantejaments inicials.....	8
Estructura del treball.....	8
1. Primera part: l'estat de la qüestió.....	9
1.1. Població.....	9
1.1.1 Pierre Vilar i Josep Iglésies.....	9
1.1.2 Estudis posterior.....	10
La fiabilitat dels censos de 1718 i 1787 i els estudis parroquials.....	10
1.2. Canvis en les estructures productives.....	13
1. 2. 1. Pierre Vilar.....	13
Noves rompudes.....	13
Augment de la productivitat.....	15
Especialització agrícola.....	15
1. 2. 2. Estudis posteriors.....	18
La diversitat econòmica i els estudis locals.....	18
Integració del mercat i dinàmiques de preus.....	24
1. 3. Rendes, diferenciació social i conflictes al món agrari.....	28
1. 3. 1. Pierre Vilar.....	28
1. 3. 2. Estudis posteriors.....	31
Renda agrícola.....	31
Diferenciació social.....	36
Conflictes senyorials.....	40
2. Segona part: el cas de Santa Creu d'Olorda.....	45
2. 1. Context geogràfic i polític.....	45

2.2. Santa Creu d'Olorda al segle XVIII: context històric.....	45
2. 2. 1 El plet del marquès de Vilafranca contra el rector de Santa Creu d'Olorda.....	47
2. 2. 2. El plet del marquès de Vilafranca contra el matrimoni <i>Canyameras i Ferriol i Lluís Massaguer</i>	51
2. 3. Estat actual del patrimoni històric a Santa Creu d'Olorda.....	56
Conclusions.....	60
Annex documental.....	62
Annex gràfic.....	77
Fonts.....	118
Bibliografia.....	118
Recursos informàtics.....	124

Abreviatures

ACBL = Arxiu Comarcal del Baix Llobregat

ACA = Arxiu de la Corona d'Aragó

ADB = Arxiu Diocesà de Barcelona

AHAT = Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona

AHCB = Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona

AHPB = Arxiu Històric de Protocols de Barcelona

ANC = Arxiu Nacional de Catalunya

ICGC = Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya

Agraïments

Al geòleg Jordi Corregidor

A Jordi Grau, propietari de Can Messeguer

A Rosa Lamesa, propietària de Ca n'Amigó del Clot

A l'Elisabet Avilés, aparelladora del Parc de Collserola

A Mª Luz Retuera i Josep Mª Gelabert, de l'ACBL

A Susana Penelo, de l'ANC

A Gemma Pallàs, de l'ADB

Al grup La Rural de Collserola, nous masovers de Can Ferriol

A Joan Albert López i Meritxell Gisbert, del Departament de Geografia de la UB

Al meu amic Víctor Riera, per la seva inestimable paciència

Nota prèvia

A l'annex documental, les transcripcions de documents de fonts primàries s'han intentat realitzat de la forma més precisa possible al text original. Per evitar confusions lingüístiques, el desenvolupament de les abreviatures i altres aclariments es faran en el idioma al que pertany cada text de l'annex. Així mateix, durant el desenvolupament del treball s'ha volgut mantenir, en cursiva, la forma d'escriptura no normalitzada de tots els noms propis que apareixen en les dites fonts primàries.

Introducció i plantejaments inicials

Massa sovint s'interpreta la història com una successió de fets i efemèrides que sembla que la moguin de forma disruptiva. La realitat és que de forma molt més general els grans processos històrics no són més que el resultat de llargues transicions. Alguns historiadors, com Josep Fontana, van assenyalar als anys setanta que la industrialització, en contra del que sovint es creu, no és el simple fet de la construcció de fàbriques i d'acumulació de capitals. La fàbrica no apareix com un fet aïllat de l'espai, sinó que és el producte d'un conjunt de transformacions socials i econòmiques. La revolució industrial només s'ha pogut produir en aquells llocs on prèviament s'ha donat el canvi d'una agricultura de subsistència a una agricultura comercialitzada, capaç de produir uns excedents intercanviables amb la indústria, creant d'aquesta forma un mercat interior integrat. Així mateix, com ja havia assenyat Pierre Vilar, a la Catalunya del segle XVIII s'ha produït un canvi en el mode de producció, que ha orientat a la societat a produir no per l'autoconsum, sinó per vendre al mercat.¹ Sense entrar en el polèmic debat sobre el paper del comerç colonial en el procés d'industrialització, l'objectiu d'aquest treball és el d'estudiar el conjunt de transformacions que es van produir en el camp català durant el segle XVIII i les resistències senyorials que aquests canvis van ocasionar, just en el moment que començava l'arrencada industrial.

Estructura del treball

La primera part del treball consta d'un estat de la qüestió sobre la temàtica d'estudi des de mitjans del segle XX fins a l'actualitat. Va ser necessari abandonar els tòpics i prejudicis de la historiografia romàntica i nacionalista catalana del segle XIX i la primera meitat del XX per començar a veure el segle XVIII, tot i la pèrdua de les institucions del Principat, com un segle de creixement econòmic. I aquesta renovació va venir de la mà de Jaume Vicens Vives i Pierre Vilar,² especialment amb el darrer i la seva obra *Catalunya dins l'Espanya Moderna: recerques sobre el fonaments econòmics de les estructures nacionals*, publicada al 1962, la qual ha constituït un model teòric i metodològic per a les investigacions posteriors. És per això que s'ha considerat iniciar i vertebrar aquest estat de la qüestió en tres aspectes, tractats en el tercer volum d'aquesta obra de Vilar, que després han tingut una destacada continuïtat historiogràfica: població; canvis en les estructures productives; rendes, diferenciació social i conflictes al món agrari. L'elevat volum de publicacions sobre aquestes temàtiques obliga, donada la curta extensió d'aquest treball, a fer una síntesis de les principals obres, més que un exhaustiu estudi. La segona part del treball busca, a partir de la investigació realitzada al voltant de Santa Creu d'Olorda, antic terme de Collserola, plasmar alguns dels plantejaments historiogràfics que s'han exposat a la primera part del treball.

¹ Josep FONTANA I LÁZARO, «Comercio colonial e industrialización: una reflexión sobre los orígenes de la industria moderna en Cataluña», a J. Nadal i G. Tortella ed., *Agricultura, comercio colonial y crecimiento económico en la España contemporánea. Actas del Primer Coloquio de Historia Económica de España (Barcelona, 11-12 de mayo de 1972)*, Ariel, Barcelona, 1974, pp. 358-365.

² Josep Mª OLIVA MELGAR, «Los intercambios en la Cataluña del siglo XVIII», *Manuscrits*, 11 (gener 1993), pp. 85-108.

PRIMERA PART: L'ESTAT DE LA QÜESTIÓ

1. 1. POBLACIÓ

1. 1. 1. Pierre Vilar i Josep Iglésies

Si partim del model de transició demogràfica de Thomas McKeown, a partir del segle XVIII comença un període de creixement de població a escala mundial a un ritme molt més ràpid que en els mil·lennis precedents, en concret en dues regions destacades, a Europa i a l'est asiàtic (que per aquesta època són les zones amb dades demogràfiques més fiables). Per a McKeown, està àmpliament demostrat que les poblacions mal alimentades són més vulnerables a les malalties infeccioses. Per tant, l'acceleració del ritme de creixement demogràfic iniciat al segle XVIII hauria d'estar necessàriament vinculat a un augment i millora en la producció d'aliments, i no tant per una millora dels coneixements mèdics, que, tot i produir-se, van trigar molt més en tenir un impacte significatiu en els pacients.³

Per a Pierre Vilar, en una economia en la qual la "màquina" intervé poc, l'impuls de la població explica, en part, l'impuls de la producció. I a la vegada, l'objectiu de l'estudi de la població és veure si els canvis econòmics del segle XVIII han permès sortir a Catalunya de la dinàmiques demogràfiques pròpies d'una "societat antiga". Com ja s'havia expressat Vicens Vives, una "estructura demogràfica moderna" seria el que permetria iniciar el desenvolupament econòmic de la Catalunya moderna.⁴ Vilar era conscient de la importància dels registres parroquials, però creia que no servien per calcular l'augment global de la població, ja que molts s'havien perdut per les guerres, no tots recollien les necessàries dades demogràfiques, etc. Així, prefereix posar l'atenció en dos censos: el de 1718, que creu que deriva del cens de Campoflorido, el qual a la vegada estava elaborat en base al recent cadastre, establert al 1716; i el cens de Floridablanca, de 1787. El primer donava una població pel Principat de 406.274 habitants. Pel cens de 1787, reformula les xifres oficials, no per un incorrecte mètode de recollida de les dades de base, sinó per una incorrecta suma dels resultats finals. Les xifres correctes situarien la població del Principat en 899.532 habitants. Tot i el petit marge d'error que les mateixes autoritats borbòniques responsables del cens pensaven que podia haver-hi, i que Vilar també reconeix, ell considera que són els censos de major fiabilitat del segle XVIII. A més, creu que els possibles marges d'error segurament van ser similars en els dos censos, el que permet realitzar l'anàlisi comparatiu. El resultat és que en quasi setanta anys la població havia crescut un 120 % i el fet que Catalunya no pateixi una superpoblació cap el 1780 serà gràcies als avenços en la producció.

³ Thomas MCKEOWN (traducció de J. Beltrán), *Los orígenes de las enfermedades humanas*, Tricastela, Madrid, 2006, pàgines 82, 85-94, 115-116, 124-125.

⁴ Ramon GARRABOU SEGURA; Ernest LLUCH MARTÍN, *Història de l'economia moderna*, Edicions 62, Barcelona, 1965, p. 222.

Si bé és cert que el conjunt d'Espanya també experimenta un creixement demogràfic durant el segle XVIII, després de passar un segle XVII amb una població afeblida (i pel cas de Catalunya aquest retard demogràfic provindria des de finals de l'Edat Mitjana), aquest creixement general és molt menor que en el cas català. Aquest fet és la prova que a finals del segle XVIII es produeix el triomf de les províncies perifèriques d'Espanya, en detriment de la preponderància que tenia Castella al segle XVI. Vilar cita a Antoni de Capmany, historiador i economista català, que com a contemporani als fets descrits se n'adona del ràpid creixement del Principat, però també dels desequilibris regionals dintre del Principat: si Catalunya ha més que doblat la seva població, Barcelona l'ha més que triplicat en quasi 70 anys. Però Vilar també fa matisacions. Tot i els avenços demogràfics, aquests encara es mostren febles durant la conjuntura econòmica desfavorable de finals de segle.

Per altra banda, Vilar analitza les dades detallades per municipis, però pel corregiment de Barcelona només troba la xifra global de 124.323 habitants. Per sort, de Barcelona hi ha un cens de Francisco de Zamora⁵ de 1786 i un altre publicat per Salvador Llobet de 1787. Tenint en compte això, el marge de població restant per a la resta de poblacions del corregiment de Barcelona coincidia bastant amb la població donada per un "estat" imprès de l'AHCB de 1787 i estudiat per Pierre Vilar (tot i que aquesta font no inclou els menors de set anys).⁶ Josep Iglésies, qui també ha estudiat el censos de 1718 i 1787, entre d'altres, li retreu a Vilar que les xifres no quadren: si a la xifra de menors de set anys del cens de Floridablanca se li resten els menors censats a Barcelona, dóna que a la resta de municipis del corregiment la població de menys de set anys seria del 23,8 % sobre el total, però "l'estat" de 1787 només deixa un marge del 1,6 %.⁷

1. 1. 2. Estudis posteriors

La fiabilitat dels censos de 1718 i 1787 i els estudis parroquials

Les xifres dels dos censos van ser àmpliament acceptades, tot i les crítiques de Jordi Nadal, que a partir del estudi de la sèrie parroquial de Palamós deduïa una natalitat

⁵ Alcalde del crim (funcionari urbà) del Raval de Barcelona entre 1784 i 1791, com a il·lustrat del seu temps va mostrar una gran curiositat per la realitat del Principat en tots els seus aspectes, i plasmà en el seu *Diario* les seves experiències en els seus viatges per Catalunya. A més, al 1789, va trametre a tots els pobles de Catalunya un detallat qüestionari amb els qual volia elaborar una història de Catalunya. Aquesta darrera obra no es va completar, però els qüestionaris de Zamora constitueixen una valuosa eina per conèixer la Catalunya de finals del segle XVIII, a Francisco de ZAMORA PEINADO (introducció, transcripció i notes a cura de J. Codina, J. Moran i M. Renom), *El Baix Llobregat el 1789 / Respostes al qüestionari de Francisco de Zamora*, Curial, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1992, pp. 5-9.

⁶ Pierre VILAR (traducció de E. Duran), *Catalunya dins l'Espanya Moderna: recerques sobre el fonaments econòmics de les estructures nacionals*, 4ª edició, Edicions 62, Barcelona, vol. 3, 1987, pàgines 2-32, 36-43, 51-53, 56-58, 627-633.

⁷ Josep IGLÉSIES I FORT, *El Cens del comte de Floridablanca, 1787: part de Catalunya*, Fundació Salvador Vives Casajuana, Rafael Dalmau, Barcelona, vol. 1, 1969, pp. 13-14; vegeu també *Estadístiques de Població de Catalunya el primer vicenni del segle XVIII*, Fundació Salvador Vives Casajuana, Rafael Dalmau, Barcelona, 1974.

excessivament alta si el cens de 1718 era fiable.⁸ Les sèries parroquials permeten saber el nombre de baptismes i per tant es pot estimar la taxa de natalitat a partir de la població que donen els censos per a cada població. En general, s'accepta una taxa de natalitat per l'Antic Règim entre el 35 i el 45 ‰. Per tant, quan la taxa de natalitat supera el 50 ‰ significa que el cens omet població.

La veritable crítica va venir de la mà de Massimo Livi Bacci, qui considerava impossible una taxa de creixement anual superior al 1 % entre 1718 i 1787. Ni els països europeus que primer van iniciar la transició demogràfica (Gran Bretanya, països escandinaus) van registrar un creixement anual tan alt al segle XVIII. A més, no quadraven les xifres de població per edats. El cens de 1787 mostra que el 36 % de la població tenia menys de 15 anys i que el 52 % tenia menys de 25 anys, quelcom que combinat amb el nivell de creixement es correspondria amb una taxa bruta de natalitat del 35 ‰, una taxa bruta de mortalitat del 22 ‰ i una esperança de vida superior als 45 anys; nivells comparables no s'assoleixen a Espanya fins a la dècada de 1920.⁹ Així, per a Francisco Bustelo García, la població del primer cens tindria que ser molt més superior (525.000-605.000 persones), el que donaria una creixement anual del 0,6 o 0,7 %.¹⁰ Nadal, a partir de l'estudi de més sèries parroquials, ajusta aquesta xifra a la baixa fins als 508.000 habitants per el 1717 i una taxa de creixement anual del 0,82 % pel període 1717-1787.¹¹

Gaspar Feliu també va criticar el cens de 1718. A partir de l'estudi de capbreus i del cadastre de diverses poblacions del Pla d'Urgell, demostra que a les dades del cens hi ha una ocultació de població d'un 30 %.¹² Posteriorment, Antoni Simon va realitzar un nou anàlisi a partir dels naixements de 51 parròquies entre 1712-1722. Tenint en compte una taxa de natalitat entre el 45-35 ‰, la població de 1718 es situaria entre 681.000-767.000 habitants (un 67-88 % superior al cens). Però també va voler validar les xifres del cens de 1787, fins llavors considerades com a molt fiables. El resultat, a partir dels baptismes de 25 parròquies entre 1782 i 1792, és que l'ocultació també seria elevada: la població tindria que ser d'entre 1.060.000-1.236.000 (un 22-37 % superior al cens de 1787). Així, la taxa de creixement anual entre 1718 i 1787 s'hauria situat entre el 0,62-0,66 %.¹³

Ja al segle XXI, Llorenç Ferrer es va proposar fer una revisió de les xifres globals de població a partir d'una recopilació de tots els treballs que s'havien realitzat sobre sèries

⁸ Jordi NADAL I OLLER, «Demografía y economía en el origen de la Cataluña Moderna. Un ejemplo local: Palamós (1705-1839)», *Estudios de Historia Moderna*, 6 (1956-1959), pp. 281-303.

⁹ Massimo LIVI BACCI, «Fertility and Nuptiality Changes in Spain from the Late 18th to the Early 20th Century: Part I», *Population Studies*, 22, 1 (març 1968), pp. 83-102.

¹⁰ Carlos MARTÍNEZ SHAW, «La Cataluña del siglo XVIII bajo el signo de la expansión», a R. Fernández (ed.), *España en el siglo XVIII Homenaje a Pierre Vilar*, Crítica, Barcelona 1985, pp. 55-131, vegeu també Francisco Bustelo García del Real, «Algunas reflexiones sobre la población española de principios del siglo XVIII», *Anales de Economía*, XV (1972), pp. 89-106.

¹¹ Jordi NADAL OLLER, «La població», a J. Nadal i P. Wolff dir. (traducció d'A. Ferrer i J. Gallofré), *Història de Catalunya*, Oikos-Tau, Barcelona, 1983, pp. 65-94.

¹² Gaspar FELIU I MONTFORT, «Els cens de població de 1717: Exemples d'ocultacions a les terres de Lleida», *Pedralbes: Revista d'història moderna*, 3 (1983), pp 217-226.

¹³ Antoni SIMÓN TARRÉS, «La población catalana a l'època moderna. Síntesi i actualització», *Manuscripts*, 10 (1992), pp. 217-258.

parroquials, per tal d'obtenir dades d'un conjunt significatiu de població del Principat. El seu estudi estava compost de 254 sèries de naixements entre 1700 i 1800, representatives del 39,9 % de la població al 1718 i del 53,8 % de la de 1787. Els resultats permeten confirmar la poca fiabilitat del recompte de 1718, amb una ocultació entre el 50-69 % si es considera una natalitat del 45-40 ‰, respectivament. Així, la població oscil·laria entre 610.694 i 687.948 habitants. Pel cens de 1787, l'ocultació seria menor, però també hi hauria. Pel mateix càlcul realitzat a l'anterior cens, l'ocultació oscil·laria entre el 12-26 %, i la població entre 1.001.232 i 1.126.248 habitants. El resultat és que la població hauria crescut un 64 % i no un 120 %, entre 1718 i 1787 (**Figura 1 de l'annex gràfic**).

De totes formes, Ferrer admet que tot i tenir una mostra representativa de la població del Principat, té una mancança de dades en nuclis petits i en algunes àrees. Per això, considera oportú fer una ponderació de les dades de les que disposa per criteris de representativitat territorial i població de cada nucli, i obtenir així la seqüència de naixements per dècades per tot el segle XVIII. Els càlculs ponderats indiquen que la població va créixer un 90 % durant tot el segle, en diverses etapes: estacaments fins 1720 a causa de la Guerra de Successió; moderat creixement fins al 1750; i creixement espectacular a la segona meitat de la centúria.

Segons Ferrer, Vilar no es va equivocar en les seves tesis, sinó en les magnituds. La població de 1718 era molt més superior a la que ell suposava, però també la de 1787. Ferrer també va recollir de forma sistemàtica sèries parroquials de Catalunya per un període major, des del segle XVI fins al 1860, per tal d'obtenir una major visió de conjunt. Les dades, encara que més aproximades, permeten constatar que l'arrencada demogràfica, la que permetria superar el suposat sostre demogràfic de 500.000 persones des de la Baixa Edat Mitjana, començaria a partir de 1670, i continuaria durant tot el segle XVIII. Aquest creixement es veuria aturat al primer terç del segle XIX, a causa de les conjuntures bèl·liques (Guerra del Francès, Primera Guerra Carlina).¹⁴

¹⁴ Llorenç FERRER I ALÒS, «Una revisió del creixement demogràfic de Catalunya en el segle XVIII a partir dels registres parroquials», *Estudis d'Història Agrària*, 20 (2007), pp. 17-68.

1. 2. CANVIS EN LES ESTRUCTURES PRODUCTIVES

1. 2. 1. Pierre Vilar

Una vegada Vilar té clarament identificat l'augment de població a la Catalunya del segle XVIII (i com s'ha pogut veure, aquesta tesi, en essència, es manté), postula que prèviament a aquest increment el Principat es trobava molt despoblat, especialment a l'oest, i això va permetre fer noves rompudes a rendiments acceptables per satisfer les necessitats d'una població creixent. Però el veritable augment de "les forces productives" no ve donat únicament per l'augment de l'extensió de conreu, sinó per l'augment de la productivitat relativa. Tot i això, aquestes millores no es tradueixen en una augment de la producció de gra, sinó que es produeix una especialització en altres productes, el que implica el sorgiment de relacions capitalistes al camp català. Per tant, cal analitzar amb detall el que postula Vilar sobre aquests tres punts: noves rompudes; augment de la productivitat i especialització agrícola.

Noves rompudes

Vilar es lamenta d'ésser incapaç de quantificar i cartografiar amb precisió l'extensió agrícola de les noves rompudes realitzades al segle XVIII. Es té que accontentar amb testimonis que parlen del caràcter general d'aquest fenomen a pràcticament tot el Principat, alguns dels quals es detallen a continuació.

Respecte al cadastre, tot i la impossibilitat per trobar les dades cadastrals completes de 1716, les mateixes autoritats borbòniques interpreten que els pagesos es van esforçar en augmentar la productivitat de les terres de pitjor qualitat per ser les que tenien un menor gravamen cadastral, i com a compensació a l'esforç dels pagesos, no s'aplicava un recàrrec fiscal en aquelles terres que havien estat millorades. Al principi de la seva aplicació, després de la Guerra de Successió, el cadastre semblava un impost molt feixuc, però com que el total a recaptar es va mantenir bastant fix durant tota la centúria, amb els augments productius i la inflació del període es va convertir en un import força lleuger.¹⁵

Al 1780 la *Real Academia de Ciencias Naturales y Artes de Barcelona* expressava que les guerres del segle XVII i XVIII van deixar al Principat reduït a la misèria, però que des d'ençà, els naturals del lloc havien posat un gran esforç personal en el cultiu de les terres, estenent-lo cap a les terres ermes.

També els viatgers, com Arthur Young, Antonio Ponz o Alexandre Laborde perceben, en les seves estades a Catalunya, la incessant tendència d'establir noves zones de conreu en terrasses de cultiu, fins i tot en roques vives per plantar vinyes. La magnitud del

¹⁵ No correspon aquí estudiar les motivacions de la implantació del cadastre ni fer-ne un estudi detallat, ja que això excediria les limitacions d'aquest treball, però sí mencionar que altres autors han assenyalat, en línia amb Vilar (i abans també Vicens Vives), dels efectes positius a llarg termini pel fet que fos un impost progressiu: Joan Mercader, Joaquim Nadal, Carlos Martínez Shaw, Miguel Artola, José Patricio Merino, Gabriel Tortella; en la posició contrària es trobarien Albert Balcells i Jaume Sobrequés. Gabriel TORTELLA CASARES, *et al.*, *Cataluña: historia y mito*, Gadir, Madrid, 2016, pp. 84-90.

fenomen sembla tant gran que Antoni de Capmany assenyala que amb les rompudes sobre terres incultes s'havien remogut grans volums de terra, que arrossegats per les pluges, havien acabat als caudals dels rius. Segons Capmany això explicava la invasió creixent de sorres al port de Barcelona. Francisco de Zamora menciona, per a la part central del Vallès i els congostos del Besòs i del Llobregat (que uneixen amb el Pla de Barcelona), fins a sis indrets on jornalers sense gaires recursos van realitzar rompudes espontànies, algunes legals i d'altres no, que després van esdevenir l'origen de conreus estables. Les vinyes es planten des del fons de la depressió fins a les terrasses sobre terrenys tant abruptes que cada feixa només admet una única renglera de ceps. Zamora també contempla com diversos artigaires (aquells que preparen la terra per conrear-la) passen d'un conreu inicialment realitzat mitjançant la crema de la massa forestal, al conreu per formiguer. Aquesta tècnica consisteix en disposar en munts arrels i branques que serviran d'adob en podrir-se sobre el sòl. És un mètode molt antic, però que anuncia que l'explotació de la terra que es vol realitzar no és quelcom temporal (amb un ràpid esgotament del sòl), sinó que té vocació de permanència.

En principi, qualsevol instal·lació sobre una terra propietat del rei o el senyor estava sotmesa a un reconeixement legal i una taxació inicial ("entrada") i d'altres de periòdiques, com el "cens" anual, o el lluïisme, pagat quan es realitzava la venda de la terra a un tercer. Vilar analitza els registres i capbreus del Patrimoni Reial per estudiar els nous establiments, però postula que teòricament als altres arxius senyoriais també haurien de figurar. Tot i això, afirma que moltes rompudes estaven fora d'aquest control feudal i que en cas que un pagès ampliés les seves terres, intentaria amagar-ho al senyor per evitar tenir que pagar-li de més. Pel que respecta als nous establiments del Patrimoni Reial, eren molt rares les terres on el rei, com a senyor, encara tenia marge per establir directament a nous pagesos. No passa el mateix en el cas de les terres formades recentment (aiguamolls assecats, formacions sedimentàries dels rius), que al estar sota jurisdicció reial sí que deixaven marge per fer noves rompudes als deltes de l'Ebre, el Besòs, el Llobregat, el Ter o el Fluvià. En conseqüència, Vilar pensa que té poc sentit que sí havia un gran interès en utilitzar el més petit arenal o al·luvió, no es promoguessin les rompudes en zones de garriga o de bosc.

Però l'establiment no és únicament pels grans propietaris. Aquelles masies que no podien rompre terres amb els seus únics mitjans, establien un nou masover, ja fos mitjançant el contracte emfitèutic, o la forma d'aquest contracte aplicat a la rompuda vitícola: la rabassa morta. Les unitats d'explotació es fragmenten, les millors parts del sòl són objecte d'un conreu intensificat, mentre que els artigaires (els que ocupen els nous establiments) s'estableixen als límits boscosos i a les parts menys fèrtils o allunyades del domini del mas, fins llavors reservades a un pasturatge intermitent, però que ara reben major atenció davant de la pressió demogràfica i l'augment de la demanda de terra. Zamora adverteix clarament aquest fenomen i ho proposa com una solució per al repoblament de grans àrees buides a Castella i Aragó.

Augment de la productivitat

Com en l'apartat anterior, Vilar només pot estudiar l'augment de la productivitat des d'una perspectiva general.

L'ús i intensificació del regatge és bona prova d'aquest increment en la productivitat. El Patrimoni Reial té tot el domini eminent sobre totes les aigües, i per tant, tothom que volia utilitzar l'aigua havia de ser "establert" pel rei, pagant un cens anual i una entrada. L'existència de concessions de caràcter retroactiu demostra que molts regatges escapen durant molt de temps al control fiscal, a més que molts cops no es menciona la superfície teòrica per a regar (i encara menys, la regada de forma efectiva) i no es contemplen als registres les concessions hidràuliques que no es modifiquen i segueixen pagant al Patrimoni Reial. Però tot i aquestes mancances, encara resten un bon nombre de concessions que efectivament foren realitzades entre 1723 i 1808, tant per l'ús agrícola com per projectes per aquest ús combinat amb l'industrial als molins. Aquests darrers eren projectes de certa complexitat, però pel període d'estudi s'atorguen 803 concessions de molins, la majoria fariners i d'oli, i també paperers, drapers, etc. Aquesta combinació de projectes agrícoles i industrials no és nova, però sembla que és al segle XVIII quan veritablement el seu finançament empresarial va més en lluny. La multiplicitat de petites empreses hidràuliques per tot el Principat demostra que agricultors i rendistes, amb els seus propis medis, havien perfeccionat el conreu intensificant el regatge. Tot i ser molt discutibles les dades històriques en referència als rendiments, sí s'accepta que un conreu sec de blat dona un rendiment de 4 per 1, i un de regadiu de 15 per 1, els rendiments són considerablement superiors. El regatge també dona la possibilitat per suprimir el guaret, i al marge de les zones d'horta permet, entre les collites habituals de cereals o llegums, altres conreus com el cànem o plantes farratgeres. Però, a més el secà, encara que no aconsegueix la intensitat productiva del regadiu, elimina el guaret i complica la rotació. Tot i això, Vilar no vol transmetre una visió idíl·lica, ja que especialment a la Catalunya occidental (en concret a l'Urgell central), el conreu de cereals segueix subjecte a males collites, rendiments unitaris baixos, rotació biennal, etc. Però en general sembla que cap a finals de segle el guaret absolut ha desaparegut i fins i tot les zones més endarrerides fan alguna combinació de blats de diverses qualitats, llegums, naps, tubercles... que suposaven un mínim de fertilitzants per a la terra.

Pel que respecta als instruments de llaurada, Catalunya es mostra com una regió molt avançada respecte a altres regions mediterrànies. També destaca la utilització d'adobs (s'arriba a importar guano de Buenos Aires) a zones de regadiu i secà.

Especialització agrícola

Si hi ha un cultiu que més destaca en l'extensió dels cultius és el de la vinya, que és el producte que ha exercit el paper més decisiu en l'economia rural durant aquesta època. És significatiu l'existència d'un contracte, d'origen medieval, de rompuda vitícola específic, la rabassa morta. Però la vinya no només creix per les rompudes. També s'implanta en detriment d'altres conreus ja existents, com el de l'olivera o el blat. Vilar té

clar que aquest impuls ve motivat pel moviment dels preus. Les úniques sèries contínues i denses que ell troba són les de l'Hospital de la Santa Creu, a Barcelona, que és un bon consumidor de la majoria de productes bàsics de l'agricultura catalana. En una època de relativa estabilitat monetària, tots els productes agrícoles tendeixen cap a l'alça durant el segle XVIII, al igual que els salaris i el nivell de vida, el que tot en conjunt és el millor indicador del creixement demogràfic i econòmic que s'està produint. Vilar descarta totalment que aquesta inflació estigui guiada per l'escassetat. Aquesta tendència a l'alça també és observable als preus de Labrousse per a França i de Hamilton per a Castella. Vilar analitza la dinàmica de preus de molts d'aquests productes, però per acotar l'estudi aquí només s'analitzaran en detall els cereals i els productes vitivinícoles, dos elements de gran rellevància per a l'economia d'aquesta centúria (però no els únics).

En relació amb els cereals, Vilar formula la hipòtesi de que els preus a Barcelona són més alts que a l'interior del Principat, on estan les zones productives, però a la ciutat comtal fluctuen molt menys perquè en temps de males collites s'importen massivament cereals de l'estranger. Així, a l'interior, en moments de bones collites, la demanda que exerceix Barcelona evita l'ensorrament dels preus, i en les males collites el proveïment de Barcelona esmorteix la crisi. Per la part dels productes vitivinícoles, Vilar pensa que la clau de l'expansió d'aquest sector està en la diferència de preus entre el vi i el blat (**Figura 2**). A més, visualitza una correlació molt forta del preu del vi amb l'aiguardent, el que permet estendre el mateix l'anàlisi a aquest últim producte. Entre 1688-1714, Vilar detecta una notable alça del preu del vi, superior en preus efectius que a la del blat, i ho vincula a una primera etapa d'exportacions marítimes vitivinícoles. Després de la Guerra de Successió, en un context de depressió generalitzada, els preus del vi i el blat baixen, però el preu mitjà del vi entre 1726-1741 es manté un 29,3 % superior al període 1675-1705; en canvi el preu del blat entre 1726-1741 baixa pràcticament al mateix nivell que a finals del segle XVII. Això explica que, en un moment de depressió econòmica, tot pagès vulgui cultivar vinyes, i fins i tot que en ocasions sigui a costa del cereal. A partir de 1741, els preus del gra comencen a pujar i els del vi a baixar lleugerament fins que a partir de 1760 els del blat comencen a ser superiors al vi, encara que per molt poc. Des de llavors els dos preus pugen de forma paral·lela, però el problema sorgeix en el període 1778-1788, quan els preus del blat segueixen pujant mentre que baixen els del vi. És llavors quan apareixen les deficiències del monocultiu de la vinya, i els que més pateixen la situació són els últims artigaires a rabassa morta. La guerra amb Anglaterra, durant la Guerra d'Independència Americana, pot ser la causa que dificulta l'exportació de vi i l'importació de blat, tenint en compte que el productor català té un mercat intern molt limitat. La llarga durada de la crisi indica que hauria d'haver-hi més causes, sense que Vilar faci més concrecions. De nou en el període 1788-1792 els preus del vi tornen a pujar amb força i a igualar-se als del blat, que també han pujat molt, però amb les turbulències bèl·liques de finals de segle el vi torna a baixar mentre el gra puja, ara sí per l'escassetat. Després de la greu crisi de 1793-1795 que va suposar la Guerra de la Convenció, al 1799-1800 les vies d'importació de gra es tornen a tallar, i també les d'exportació del vi, i a causa de la guerra amb Anglaterra es repeteix un fenomen similar al de 1779. La breu pau de 1802

obre les esperances de nou i els preus del vi es tornen a disparar, però al 1805 la guerra amb Anglaterra tornarà a esclatar. Feta aquesta exposició, queda clar com les fluctuacions en les condicions del comerç internacional impacten directament sobre l'agricultura catalana, i que el sector vitivinícola depèn de les exportacions (cap a ciutats com Londres, Amsterdam, però també al mar Bàltic i a les colònies americanes, i que s'exporta per ports com el de Sitges, Vilanova i la Geltrú, Salou, Barcelona, etc.).

A mesura que la població i l'especialització agrícola s'incrementa al Principat (especialment la vitivinícola), es detecta una creixent tendència a importar cada cop més gra i carn al Principat. Dit d'un altre forma, quan l'agricultura s'especialitza en unes zones, hi han carències d'altres productes (el gra perd espai en favor de la vinya, però a més els ramats no experimenten un creixement, ja que els cultius especulatius són més remuneradors, mentre que la població sí que creix), i els intercanvis amb altres zones esdevenen imprescindibles, per vendre aquell producte especialitzat i comprar el que no es pot produir. S'instal·len així les relacions capitalistes al camp català. Les comarques més obertes al contacte amb Barcelona o al mar són les més accessibles als intercanvis, les més especialitzades en vinya i les que tenen majors dèficits de gra. Per exemple, el corregiment de Tarragona es dedica exclusivament als conreus d'exportació (vins, aiguardents, fruita seca) i ha d'importar quasi tots els seus grans, d'Aragó, d'Urgell, Lleida, Tàrraga, i també del nord d'Europa, etc. Cap el 1780, a totes les comarques catalanes s'imposa una agricultura de comercialització. Fins i tot la Catalunya oriental humida i d'hàbitat dispers, que es basta per a garantir la seva subsistència alimentària, sovint exporta cap a Barcelona aliments i cap a França vins i productes forestals.

També hi han molts altres productes que formen part d'aquesta agricultura de comercialització: l'extensió de la morera ve motivada per la indústria sedera catalana i valenciana; l'alzina surera s'utilitza en la indústria del suro; la rompuda dels llocs més afavorits ha estat inversament compensada per l'explotació de boscos, màquies i garrigues anteriorment improductives, que tenen un gran sortida a la indústria naviliera; el cànem s'expandeix per qualsevol explotació agrícola, per al consum tèxtil i de veles i cordes per a la importantíssima indústria naviliera; ametllers i avellanes tenen un gran creixement al corregiment de Tarragona i s'exporten pel port de Salou cap als fabricants de torró de Xixona, d'Alacant i Cartagena, i també cap al nord d'Europa; la major part de l'oli es reserva pel consum interior i el produït era prou per satisfer la demanda interna. Després d'un temps de retrocés d'aquest cultiu, en ocasions en favor de la vinya, hi haurà una crisi d'escassetat, el que portarà, a partir de 1772, a un revifament del seu preu i la seva producció, com així ho demostra l'augment d'establiments del Patrimoni Reial de molins d'oli, quasi exclusivament a Les Garrigues, la Segarra, l'Urgell i Lleida.

Menció especial requereix la polèmica de la "roja". L'èxit de les indústries d'indianes i sedes al Principat generen una important demanda de plantes tintòries, el que empeny al seu cultiu local, com és el cas de la "gualda". Però el tint més utilitzat és el de la "roja", que paradoxalment només es cultiva en una zona molt concreta, a prop de Valladolid, a Mojados (on grans propietaris es van dedicar a aquest cultiu especulatiu), i també s'importa d'Holanda. A la dècada de 1760 es genera una forta escassetat d'aquest tint.

Els fabricants catalans llancen llavors un opuscle als pagesos per cultivar-la. El problema és que el cultiu de la roja requereix una llarga ocupació del terreny i l'escassetat de demanda a Catalunya s'acaba al 1766. Fins i tot n'hi a prou producte per exportar-lo a Londres. Vilar considera que Carrera Pujal havia interpretat malament aquest fenomen, al atribuir el fracàs d'aquest cultiu al Principat al caràcter poc innovador dels pagesos.¹⁶ Novament es pot veure que la producció agrària es mou per la conjuntura, per la demanda i l'oferta, i no per propagandes teòriques i perjudicis pagesos.

Però la pagesia no representa tota l'economia rural. A les capitals comarcals també destaca la presència de menestrals i comerciants que desenvolupen la seva activitat en estreta relació amb l'agricultura. I tota aquesta situació es realitza malgrat que perviuen, segons Vilar, els costums patriarcals de la masia i el manteniment i fins i tot l'enduriment del control senyorial.

Tampoc es vol mostrar que Catalunya estigués lliure de crisis alimentàries davant dels anys secs (essent el període 1748-1754 el més dur, especialment a l'Urgell), però el nombre de males collites són molt menors que a Castella, i quan passen, els sectors benestants, especialment els de Barcelona, actuen per resoldre ràpidament la situació amb gra exterior. Però tot i els avenços de la centúria, Catalunya encara no viu plenament en el nou mode de producció i qualsevol problema pot posar en qüestió el creixement, com la crisi de 1787 i les continuades crisis entre 1792 i 1808.

1. 2. 2. Estudis posteriors

La diversitat econòmica i els estudis locals

Vilar conclou el seu estudi sobre transformacions agràries al segle XVIII posant de relleu la gran diversitat econòmica a Catalunya i ho exemplifica amb tres models econòmics de Catalunya, en funció dels qüestionaris de Francisco de Zamora: la del Cint al Berguedà, situada encara en ple feudalisme (la Catalunya "endarrerida"); la de Moià al Moianès, la Catalunya dels altiplans, on resisteixen les formes tradicionals d'agricultura però estan sotmeses a l'impuls modernitzador dels intercanvis ("l'intermèdia"); i per últim la dels pobles suburbans de Barcelona i de la viticultura comercial, exemplificada per Sant Andreu de Palomar, on ja s'ha donat el pas al mode de producció capitalista.¹⁷ És aquesta diversitat a la que han apuntat els estudis posteriors, amb la publicació de diverses monografies comarcals.

Per al cas de Cervera i la Segarra, Enric Tello explica les traves al desenvolupament econòmic en aquesta zona. Amb una generalització de l'emfiteusi, els grups més benestants (petita noblesa, església, pagesos rics i mercaders) no mostraven interès per la gran majoria de terres mediocres (a excepció de les de regadiu) i preferien invertir els seus estalvis oferint crèdits als petits pagesos emfiteutes en forma de censals i

¹⁶ cf. Jaume CARRERA PUJAL, *Historia política y económica de Cataluña, siglos XVI al XVIII*, Bosch, Barcelona, vol. 4, 1947, pp. 14-15.

¹⁷ VILAR, *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, pp. 185-480, 633-634.

hipoteques. L'excessiu endeutament d'aquest grup, caracteritzat per petites explotacions, els obligava a posar al mercat bona part de la seva producció just després de la collita, quan els preus eren més baixos. En un context de creixement demogràfic, la demanda d'aliments augmentava, i per tant els preus d'aquests també, però d'aquesta inflació només es beneficiaven els arrendataris senyorials, que controlaven els mercats agrícoles i eren els únics que podien acumular la producció durant mesos. Aquest fenomen únicament es pot descriure com a simple espoli senyorial a través d'un crèdit al consum amb elevadíssims interessos reals de més del 100%. La delicada situació de molts petits emfiteutes els portava sovint a perdre la seva terra en favor del seus creditors censalistes, que no mostraven cap interès per la producció de la terra, i preferien revendre-la. El sistema no permetia cap creixement dels rendiments agrícoles i la productivitat del treball, i tot plegat portava a que qualsevol creixement de població aviat topés amb els límits malthusians.¹⁸

Altres autors mostren regions amb un major dinamisme econòmic. Llorenç Ferrer constata l'especialització vitícola a la comarca del Bages, a la Catalunya Central. Aquesta activitat ja era anterior al segle XVIII, però ara es referma i s'expandeix en detriment dels cereals, dels quals la comarca era deficitària i en tenia que importar de les regions bladeres. La vinya també s'expandeix a costa dels boscos i fruit d'això disminueix el nombre de bestiar i els adobs animals es tenen que substituir per adobs vegetals. La productivitat del sistema vitícola no rau en el desenvolupament tecnològic, que continuarà sense grans innovacions, sinó en la intensificació de la força de treball, i el mecanisme per fer-ho, fins i tot sobre terres inhòspites, serà mitjançant la rabassa morta.¹⁹

El cas de Lleida ha estat estudiat per Enric Vicedo, qui reafirma les idees de Vilar en relació a les transformacions agràries del segle XVIII d'aquesta zona. Al 1716 la producció de cereals ocupava un paper limitat, però els senyors, detentors del domini directe, van començar a promoure la colonització dels termes que s'havien abandonat durant la crisi del segle XVII. Aquesta colonització es va produir, essencialment, al Segrià i en base a la producció de blat i en menor mesura d'ordi. La Catalunya Occidental aconseguia així especialitzar-se en la producció cerealística de secà i en produccions diverses de regadiu (horta), a més de la producció d'oli de Les Garrigues, encara que aquests avenços es veuran limitats per la manca d'adobs i les difícils condicions meteorològiques. Però a diferència dels senyors de la Catalunya Vella, els senyors de la Catalunya Occidental no van permetre als detentors del domini útil fer sots-establiments. Així, el projecte de construcció de l'espai agrari recau directament en els senyors, els quals eviten que es produeixi una reducció del pagament per l'emfiteusi que Vilar sí constata per altres zones. Com a resultat de tot això, la renda senyorial no entra en crisi a l'últim terç del segle XVIII (caldrà esperar al segle XIX), com sí passa al conjunt de Catalunya, encara que en aquesta zona també existia el frau pagès.

¹⁸ Enric TELLO I ARAGAY, *Cervera i la Segarra al segle XVIII. En els orígens de la Catalunya pobra*, Pagès, Lleida, 1995, pp. 467-494.

¹⁹ Llorenç FERRER I ALÒS, «Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central: segles XVIII-XIX», Abadia de Montserrat, Barcelona, 1987, pp. 91-92, 196-199.

Tot i les limitacions, la pagesia propera a Lleida era capaç d'aprofitar algunes oportunitats que possibilitava el mercat mitjançant l'expansió de les explotacions bladeres, a diferència del que succeïa a la Segarra. Això permetia establir nous masovers a part de la collita (tenien que cedir part de la collita al propietari directe) per endeutament de menor quantia, el que els podia servir per pagar el capital d'algun censal anterior. Les dificultats del darrer terç del segle XVIII mostren un augment del endeutament pagès amb la venda de multitud de censals, a partir de 1790, a l'Administració d'Aniversaris Majors de la Catedral del Lleida. Però fins i tot en aquesta situació, al 1800 els pagesos seguia mostrant capacitat de pagament.²⁰ Més endavant s'analitzarà en detall la qüestió de l'endeutament pagès.

En línia amb Vilar, també cal mencionar l'existència d'altres treballs sobre l'augment dels rendiments com a conseqüència de la intensificació agrícola i l'extensió dels cultius a partir d'explotacions agrícoles específiques²¹ i localitats concretes.²² Un estudi similar de Pere Gifre sobre diverses propietats al corregiment de Girona, durant la segona meitat del segle XVIII, determina que tot i les grans dificultats (planteja que el cultiu del arròs és un fre a la introducció de nous cultius) es constata l'augment del cultiu de blat de moro, llegums i userda, que tot plegat permeten reduir el guaret.²³

Llorenç Ferrer i Antoni Mas van realitzar una síntesi sobre l'augment dels cultius i els regadius a partir dels estudis cadastrals realitzats per diversos autors sobre les superfícies conreades a 13 poblacions catalanes. Tot i que es tracta d'una mostra molt reduïda, es pot veure que a la majoria d'elles l'extensió de terra cultivada augmenta al període 1741-1800 respecte a l'anterior període 1716-1740. A més, el creixement extensiu perd importància en favor de l'especialització agrícola, amb major pes de terres dedicades a la vinya i de les terres de regadiu. Per altra banda, ambdós autors parteixen de l'estudi d'Enric Vicedo sobre la parcel·lació de la terra a Lleida, que mostra l'enorme fragmentació de les finques. Aquest minifundisme constitueix un impediment per a la producció massiva d'excedents de cereals i per tal de superar aquesta situació, els nous establiments del segle XVIII tenien una extensió superior a la mitjana existent a la majoria de les poblacions.²⁴ Però en general és difícil determinar si va haver-hi una

²⁰ Enric VICEDO RIUS, «Les transformacions del món rural de les terres de Lleida. Els límits d'un creixement, segle XVIII», *Estudis d'Història Agrària*, 20 (2007), pp. 69-88.

²¹ Emili GIRALT RAVENTÓS, «Técnicas, rendimientos y mutaciones agrícolas en una finca catalana del siglo XVIII», a *Première Conférence Internationale d'Histoire Économique (Stockholm, 1960)*, París-La Haya, 1960, pp. 569-576; Elisa BADOSA I COLL, «El desenvolupament de tres explotacions agrícoles en el segle XVIII», *Estudis d'Història Agrària*, 1 (1978), pp. 179-207.

²² Gaspar Feliu analitza el Palau d'Anglesola i Sidamon (al Pla d'Urgell), a Gaspar FELIU I MONTFORT, *El funcionament del règim senyorial a l'Edat Moderna: l'exemple del Pla d'Urgell*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs, 1990, pp. 115-134.

²³ Pere GIFRE I RIBES, «Una contribució a l'estudi de l'agricultura en el corregiment de Girona, conreus i collites durant la segona meitat del segle XVIII», *Pedralbes: Revista d'història moderna*, 8 (1988), pp. 535-548.

²⁴ Llorenç FERRER I ALÒS; Antoni SEGURA I MAS, «Organització de la producció agrària a la Catalunya del set-cents», a *Actes del Segon Congrés d'Historia Moderna de Catalunya*, dins *Pedralbes: revista d'història moderna*, 8.1 (1988) pp. 511-534, vegeu també Enric VICEDO RIUS, *Producció, propietat i renda a les terres de Lleida* (tesi doctoral), Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 1987, pp. 194-207; «Propietat i renda senyorial a les terres de Lleida en el marc del procés de creixement

tendència cap a la concentració de finques a altres poblacions, donada la manca d'estudis sobre el tema per a la segona meitat del segle XVIII. Sí que hi han més dades pel cas de les propietats de la terra al voltant de les viles majors de 2.500 habitants, que mostren que la petita propietat, sense augmentar d'extensió, es fragmenta entre més propietaris (d'aquí provindrà la mà d'obra barata necessària per a les grans explotacions), la mitjana propietat presenta una evolució heterogènia dependent de les característiques de cada localitat, i la gran propietat tendeix a concentrar-se i a guanyar pes sobre el conjunt de totes les terres.²⁵

Igualment, Llorenç Ferrer ha posat l'atenció en la diversitat d'activitats econòmiques a la Catalunya del Set-cents. Més enllà dels conreus clàssics (cereals, vi i oli), també hi havia molts altres aliments i producció de béns i serveis, obtinguts en la majoria dels casos de la transformació dels recursos naturals, que també constituïen un ingrés rellevant per a la gent que vivia a l'entorn rural. A continuació, es presenten alguns exemples: arròs a l'Empordà; salines a Cardona, a Gerri de la Sal i al Delta de l'Ebre; tarongers a Alella; maduixes a Vilassar de Dalt; pèsols al Maresme; pinyols al Vallès i a Santa Coloma de Farners; pomes i peres a la Cerdanya, etc. El mateix es podria dir de la ramaderia. El bestiar s'utilitzava com animal de tir, per a l'alimentació i la producció de llana. Tot i que la ramadera i l'agricultura eren activitats contradictòries perquè competien en espai, la cerca de fórmules per compatibilitzar-ho és una mostra més de la diversitat econòmica. I el mateix es pot dir de la producció de béns i serveis. Habitualment es relacionen les activitats artesanals i protoindustrials amb la llana, concentrada a especialment a la Catalunya Vella (Vallès, Anoia, Bages, Berguedà, Osona, Ripollès), però hi havia molt més: extracció de fusta i ferro al Pirineu; forns de calç i guix allà on hi havia pedra calcària i guixeres; pells a Vic i Igualada; seda a Reus, Manresa i Mataró; indústria de puntes des del Maresme fins al Baix Llobregat; indústria de mitges i de barretines a la Garrotxa, la Seu d'Urgell i Puigcerdà; indústria paperera als rius Anoia, Francolí-Brugent, Fluvià-Terri i Bitlles; indústria de l'anxova i pesca del corall a la costa nord de Catalunya; extracció de suro a la Selva i l'Empordà; indústria del gel al Monseny i al Moianès; indústria de les indianes, concentrada a diverses ciutats, especialment a Barcelona; indústria naval a la costa; activitats relacionades amb el transport de mercaderies, etc. Segons Ferrer, tot aquest gran conjunt d'especialitzacions representaven un ingrés significatiu per a molts sectors de la població, que s'havien acostumat als negocis i a la pluriactivitat, i van ser fonamentals per aixecar les bases econòmiques de l'arrencada industrial del segle XIX.²⁶ Vilar es

agrari (segle XVIII)», a R. Garrabou, *Terra, treball i propietat. Classes agràries i règim senyarial als països catalans*, Centre de Treball i Documentació, Crítica, Barcelona, 1986, pp. 278-301.

²⁵ Llorenç FERRER I ALÓS; Antoni SEGURA I MAS, «Organització de la producció agrària a la Catalunya del set-cents», pp. 511-534.

²⁶ Llorenç FERRER I ALÓS, «La diversitat de l'activitat econòmica a la Catalunya moderna: més enllà de la renda feudal», a *Actes del Sisé Congrés d'Historia Moderna de Catalunya*, dins *Pedralbes: revista d'història moderna*, 28, 2008, pp. 725-764.

confon al parlar d'una Catalunya "endarrerida", que més bé està especialitzada en altres productes.²⁷

Per aprofundir en la manufactura de la llana, es poden mencionar algunes de les qüestions plantejades per Jaume Torres en relació amb aquest sector. En algunes comarques catalanes, es va estendre per zones rurals una activitat tèxtil orientada a satisfer la demanda de mercats externs, i que la seva importància va convertir-la en un tret característic de l'economia d'aquestes comarques al segle XVIII. Aquesta manufactura donava ocupació a temps parcial o estacional a moltes famílies pageses, les quals combinaven aquestes feines amb les tasques agrícoles (*putting out system*). Torres analitza que aquesta activitat tèxtil s'estén per una zona que anava des de Camprodon i Olot cap a la Plana de Vic i el Lluçanès, a més de parts del Berguedà i el Bages, el Moianès, el Vallès i per Montserrat s'allargava fins a Igualada. La majoria d'aquestes àrees es situen a la Catalunya dels altiplans, la que Vilar descriu com una zona intermèdia entre el mode antic i el nou de producció. La deslocalització total o parcial de les manufactures urbanes cap al món rurals en els segles XVII i XVIII és un fenomen força habitual en moltes regions de l'oest d'Europa. A més, no era només un canvi de localització, sinó que també modificava l'oferta, ja que els nous productes fabricats eren de pitjor qualitat, però a un preu més assequible per a satisfer uns nous consumidors que abans eren abastits per teixidors de la seva mateixa rodalia. Vilar considera que aquest procés és conseqüència de la fugida de les reglamentacions gremials de la ciutat per poder adoptar una forma capitalista de l'organització del treball. Per a Torres, potser la manufactura fugia dels gremis de Barcelona, però no dels gremis en general. En la majoria de casos aquestes indústries rurals conformaven gremis d'oficis de la llana, tot i que segurament amb una tipus d'organització més diferent que la dels antics gremis medievals. A més, Torres detecta que les àrees que havien tingut una forta especialització vitivinícola i estaven més lligades a l'exportació i l'economia barcelonina, patien retrocessos en les anteriors activitats transformadores, com les tèxtils, pel traspàs de la mà d'obra a les activitats vitivinícoles, i optaven per la importació de teixits.²⁸

L'exemple exposat per Jaume Torres permet entendre millor les conclusions de Llorenç Ferrer. Aquest darrer considera que Vilar planteja una idea preconcebuda de la transició del feudalisme al capitalisme. Vilar creu que Catalunya, per primer cop al segle XVIII, busca canviar de mode de producció i això suposarà l'inici de la crisi de l'Antic Règim i de la revolució burgesa. Però Ferrer planteja que molts dels elements que permeten les transformacions del segle XVIII eren molt anteriors, com el fet que les especialitzacions agrícoles destinades al mercat ja existien abans del segle XVIII, i el mateix passa amb la rabassa morta o el sistema hereditari. És evident que a finals del segle XVIII hi han canvis tecnològics importants que permeten revolucionar la productivitat, a més dels canvis polítics derivats de la Revolució Francesa, però no és adient utilitzar els

²⁷ Llorenç FERRER I ALÒS, «Agricultura i agricultors», a R. Congost; M. Morales; J. Sobrequés eds., *Pierre Vilar i la història de Catalunya*, Base, Barcelona, 2006, pp. 95-128.

²⁸ Jaume TORRAS ELIAS, «Transformacions agràries i indústria rural: qüestions obertes», *d'Història Agrària*, 20 (2007), pp. 155-164.

conceptes de transició del feudalisme al capitalisme per estudiar les dinàmiques del Principat per aquest període. D'altra banda, també critica que Vilar no incorpori en el seu model interpretatiu tota l'enorme varietat d'activitats esteses pel Principat (*supra*). Tot i que de forma menuda, aquestes activitats seran fonamentals en el procés d'acumulació del capital. No hi ha una activitat destacada, totes ho són. Barcelona tindrà un paper organitzador molt important, però el Principat es vertebrarà en una xarxa de ciutats i pobles, molts d'ells especialitzats en productes de tota mena.²⁹

En aquest sentit, Llorenç Ferrer subscriu en bona mesura les idees d'Albert García Espuche, qui ha estudiat els segles XVI i XVII. Aquest període de temps havia estat considerat com una època decadent, un parèntesi entre l'esplendor medieval i l'embranzida del segle XVIII. Espuche va més enllà de la documentació oficial de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i de l'anàlisi de Barcelona ciutat com havien fet els estudis previs per aquest període, i es planteja analitzar, mitjançant la documentació notarial, la vitalitat econòmica del conjunt de la realitat catalana. Tot i que estudia una etapa en que la societat és eminentment rural, constata els enormes vincles entre el camp i les petites ciutats catalanes, les quals es converteixen en actors essencials a l'hora de canalitzar les transformacions econòmiques i que constitueixen una veritable xarxa de interrelacions econòmiques. Entre 1550 i 1640 es produeixen un conjunt de transformacions decisives, que posteriorment permetran al Principat entrar a la modernitat econòmica i tindran importants repercussions en el desenvolupament del segle XVIII: descens de la activitat industrial a Barcelona i creixement de les ciutats pròximes; canvi d'orientació comercial cap al Atlàntic i l'interior peninsular; reorganització del transport marítim i terrestre; creació d'un sistema de ciutats centrat en Barcelona; immigració de francesos i creixement demogràfic, etc.³⁰ Tot i que Llorenç Ferrer no comparteix que just el període 1550-1640 tingui que ser el decisiu, per ell és irrefutable que es tracta d'un període de vitalitat econòmica i afegeix que:

«En algun moment —i aquí hi ha el dubte de si va ser al segle XVI o abans— es van generar a Catalunya actituds culturals i mentals que predisposaven a aprofitar les oportunitats econòmiques, ja fos al camp, a la ciutat, al comerç o a les activitats manufactureres i artesanals. A partir d'aquí, les conjuntures econòmiques, polítiques, socials i demogràfiques, les innovacions tècniques, els canvis en les ofertes i les demandes, el sistema hereditari, els mecanismes de diferenciació social i tot el que pogués ajudar a definir una societat concreta feien la resta».³¹

Aquesta darrera visió contrastaria amb l'aportada amb anterioritat per Jaume Torres, que descarta qualsevol predisposició cultural als negocis i atribueix tot el dinamisme econòmic a causes exclusivament materials: el règim de quasi propietat dels emfiteusis; la possibilitat de subestablir; el canvi en el comerç exterior del mar Mediterrani a

²⁹ FERRER, «Agricultura i agricultors», pp. 95-128.

³⁰ Albert GARCÍA ESPUCHE, *Un siglo decisivo: Barcelona y Cataluña, 1550-1640*, Alianza, Madrid, 1998, pp. 13-24.

³¹ Llorenç FERRER I ALÒS, «El creixement divers de la Catalunya del segle XVIII. Protoindustrialització?», *Catalan Historical Review*, 5 (2012), pp. 195-209.

l'Europa Atlàntica, cap al 1630, que permetia abastir les ciutats mediterrànies de blat, peix salat i espècies tradicionals d'Orient, a canvi de vins, fruita seca i seda italiana; i la inexistència de traves a Catalunya per poder cremar vi i elaborar aiguardent.³²

Rosa Congost també considera que Vilar és víctima de la seva època i del concepte de "mode de producció", però que al parlar de la Catalunya "intermèdia" o de "creixements espontanis" observa quelcom que no encaixa ni amb el feudalisme ni el capitalisme, i que mereix ser estudiat des de moltes hipòtesis. Considera que:

«Els plantejaments de Vilar, tot i reflectir la historiografia dels anys seixanta del segle XX, suposen també un atac a la visió lineal i esquemàtica de la Historia que dominava aquells anys. [...] Vilar qüestiona dues idees també molt arrelades en els científics socials de l'època: 1) la tendència –diguem-ne neomalthusiana– a exagerar la incapacitat tècnica i els límits demogràfics de les societats preindustrials; 2) la idea –diguem-ne hamiltoniana– de la necessitat d'una conjuntura de salaris baixos per a fer possible i viable el creixement econòmic modern».³³

Sota aquests plantejaments, Congost es centra en la idea d'un procés d'enriquiment amb el no-empobriment de les classes treballadores, en concret posa de manifest la necessitat d'estudiar un grup social molt poc analitzat fins ara, el dels jornalers o treballadors de la terra, que indubtablement van jugar un paper essencial en el creixement agrari del segle XVIII.³⁴

Integració del mercat i dinàmiques de preus

Diversos autors han vingut a confirmar les hipòtesis de Vilar (qui només comptava amb els preus de Barcelona) sobre les dinàmiques de preus i la integració del mercat interior del Principat. Les investigacions sobre preus a la Catalunya interior durant el segle XVIII arrenquen amb el propi Vilar uns anys més tard a la publicació de *Catalunya dins l'Espanya moderna*. Així, aquest darrer analitza una propietat mitjana a Tàrraga, on observa moltes similituds en les dinàmiques de preus agrícoles de l'Hospital, tenint en compte que a la Catalunya interior les oscil·lacions de preus sempre són majors que a Barcelona.³⁵ Posteriorment, Garrabou va estudiar els preus de diverses varietats de blat al Mercurial de Tàrraga (registre oficial de les cotitzacions dels grans en els mercats celebrats a la ciutat) entre 1720-1811. L'autor considera que Tàrraga, que és una important comarca productora de cereals, és un bon exemple per confirmar o no les hipòtesis de Vilar i observar el grau d'integració del mercat al Principat. Tàrraga, des de la Baixa Edat Mitjana, disposa de concessions reials per a celebrar fires i mercats. Als segles XVI i XVII es converteix en un important mercat de cereals i com a centre de

³² *Idem*, vegeu Jaume TORRAS I ELIAS, «L'economia catalana abans del 1800. Un esquema», a J. Nadal (dir.), *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània. s. XIX. La formació d'una societat industrial*, vol. 1, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1994, pp. 13-38.

³³ Rosa CONGOST COLOMER, «Sobre casos intermediaris i creixements espontanis», a *Estudis d'Història Agrària*, 20 (2007), pp. 133-154.

³⁴ *Idem*.

³⁵ Pierre VILAR (traducció de E. Duran), *Assaigs sobre la Catalunya del segle XVIII*, Curial, Barcelona, 1973, pp. 11-42.

redistribució dels excedents de la comarca de l'Urgell a altres zones del Principat. Vilar i Carrera Pujal mencionen la duresa de les collites durant molts anys a l'Urgell, però no és pertinent suposar que en aquesta zona hi havia una permanent insuficiència per satisfer el consum comarcal de cereals, ja que molts testimonis demostren que ciutats com Manresa, Cardona i Barcelona recorrien sovint als blat de l'Urgell. Garrobou creu que la visió excessivament pessimista de l'Urgell es troba en els testimonis sobre el projecte de construcció del canal d'Urgell, que segurament mostren una visió distorsionada per tal d'impressionar a l'administració sobre la necessitat de convertir el projecte en realitat. Per tant, per regla general la producció de grans de l'Urgell supera les necessitats de consum comarcal i Tàrraga exercia de centre de comercialització d'aquests excedents cap a les regions deficitàries. Per desgràcia no hi han dades dels costos de transport i preu de consum final allà en es dirigien aquests excedents, elements claus per entendre la formació del mercat regional. A partir de dades de principis del segle XIX es veu que la xeixa i l'ordi representen el 70 % del conjunt de les vendes, mentre que els cereals inferiors tenen poc pes, com passa a l'estudi de Vilar sobre la finca de Tàrraga.

El Mercurial de Tàrraga és clarament alcista entre 1732 i 1811 i aquesta alça s'accentua a la segona meitat del segle XVIII. Les alces o baixes no són mai d'un any, sinó que s'escalonen en dos o tres anys com a mínim (els moviments de preus són progressius). Hi ha per tant una regularitat en els preus. Malgrat algunes petites diferències, existeix una plena coincidència amb els preus de blat per a Barcelona, el que demostra que ambdues corbes de preus reproduïxen els mateixos cicles amb unes durades molt similars (**Figura 3**). En general els màxims i mínims es situen als mateixos anys. El que sí constitueix un tret diferenciador és que en moments d'alça (anys bons) els preus de Tàrraga són inferiors als de Barcelona. D'igual forma, en els moments de crisi, els preus s'equiparen o es superen als de Barcelona. Però les diferències de preus es van reduint de forma escalonada a mesura que avança el segle. Si entre 1732-1746 hi ha una diferència del 15,6 %, en el període de 1790-1802 és només del 1,6 %. Això explica una dependència cada vegada major dels mercats locals respecte de Barcelona i per tant que el mercat català cada cop està més integrat. Els resultats confirmen les hipòtesis de Vilar. Tot i això, Garrabou insisteix en que encara s'està lluny d'una economia de mercat mínimament estable, que pugui compensar les pèrdues que genera una mala collita en una comarca. Quan es produeix una situació de carestia, a Tàrraga es desencadenen les alces cíclics tan típiques d'una societat de l'Antic Règim, i de forma similar a la Segarra, d'aquesta situació només se'n beneficien els grans propietaris o arrendataris senyorials, qui són els que tenen capacitat per emmagatzemar els cereals fins al moment de major escassetat.³⁶

Al I Col·loqui d'Història Agrària, celebrat al 1978, Enric Vicedo va prendre el relleu de Garrabou i Vilar i va analitzar els preus dels cereals durant el segle XVIII en un altre important mercat català, el de l'Almodí (registre oficial de preus) de Lleida. Els preus

³⁶ Ramon GARRABOU SEGURA, «Sobre la formació del marcat català en el segle XVIII. Una primera aproximació a base dels preus dels grans a Tàrraga (1732-1811)», *Recerques: història, economia, cultura*, 1 (1970) pp. 83-121.

efectius de Lleida són més baixos, en termes generals, que els de Tàrraga i Barcelona, però aquestes diferències aquí també tendeixen a disminuir, ja que els preus de la xeixa de Lleida, entre 1729-1736 i 1788-1792, puguen un 120,13 %, a la vegada que a Tàrraga puguen un 115 % i a Barcelona un 92 %. L'autor detecta una gran correlació del moviment periòdic de preus de la xeixa entre Lleida i Tàrraga (**Figura 4**), que no es detecta entre Lleida i Barcelona pels períodes 1732-1746 i 1771-1789 (**Figura 5**). Els preus mitjans del mescladís i l'ordi també són més baixos a Lleida que a Tàrraga, però en aquest cas els preus puguen més en aquest darrer lloc, quelcom que es podria explicar per la major importància que tenia la xeixa en el consum de cereals a Lleida. Per altra banda, els moviments cíclics de preus anuals de la xeixa als tres mercats demostren que Lleida i Tàrraga són mercats interiors sotmesos a alces de preus més fortes que a Barcelona, i que els mínims de Lleida són més avançats que els de Tàrraga, el que fa que els cicles de Lleida siguin més semblants als de Barcelona, i demostra que Lleida té una base agrícola més pròspera que Tàrraga, segurament pel regadiu. Vicedo reafirma les conclusions de Vilar i Garrabou i afirma la participació de Lleida en la integració econòmica del Principat.³⁷ Al mateix col·loqui, Josep Mª Bringué aporta un exemple contrari a la integració del mercat interior català. L'autor es planteja sí les dinàmiques observades a Barcelona i Tàrraga també es repetien en regions completament aïllades i al marge dels grans mercats i corrents comercials de la centúria, com és el cas dels preus del blat al Pallars Mitjà o Ribera de Sort, als Pirineus Centrals. En aquesta zona, hi ha un predomini absolut de petits productors, amb rendiments molt baixos, i on pràcticament no hi ha un mercat lliure de blat, ja que les transaccions de gra es realitzen entre particulars i el Comú de les viles de Sort, Gerri i Rialp, els quals porten a terme l'acapament dels principals productes (cereals i carn). Entre 1741-1749 i 1788-1792 els preus del blat en aquesta zona puguen un 153 %, i en el mateix període a Tàrraga puguen un 111 %. Tot i la tendència a l'alça de les dues sèries, els preus efectius dels Pallars Mitjà són molt més baixos i amb fluctuacions molt més fortes que a Tàrraga, sense que pràcticament les diferències de preus efectius tendixin a disminuir entre ambdós llocs (**Figures 6 i 7**). Per a Bringué, això demostra hi ha una total manca d'articulació d'aquesta zona pirenaica amb l'incipient mercat català.³⁸

La síntesi sobre dinàmiques de preus vindrà de la mà de Gaspar Feliu, qui realitza un voluminós estudi sobre preus i salaris a la Catalunya Moderna. Per al cas del blat, Feliu afegix a les sèries ja descrites del segle XVIII la del Mercurial de Barcelona, que va de 1711 al 1826, i que Pierre Vilar no havia utilitzat (potser per desconeixement o per ser massa complicada). El Mercurial de Barcelona assenyala cotes de preus més alts que la sèrie de l'Hospital de la Santa Creu, segurament perquè aquesta última es tractava d'una institució de beneficència fiscalment privilegiada i amb capacitat de compra a l'engròs. Feliu afegix també dues sèries de preus de Cervera per a la segona meitat del segle

³⁷ Enric VICEDO RIUS, «El preu dels cereals durant el segle XVIII a un mercat de l'interior: l'almodí de Lleida», a *I Col·loqui d'Història Agrària, Barcelona 13-15 d'octubre, 1978*, Institució Alfons el Magnànim, València, 1983, pp. 327-346.

³⁸ Josep Mª BRINGUÉ I PORTELLA, «Moviment dels preus del blat al "Pallars Mitjà" o Ribera de Sort al segle XVIII», a *I Col·loqui d'Història Agrària, Barcelona 13-15 d'octubre, 1978*, Institució Alfons el Magnànim, València, 1983, pp. 307-325.

XVIII. Novament es confirmen les tesis de Pierre Vilar: els preus de Barcelona són els que menys fluctuen; els preus mitjans segueixen, de major a menor, l'ordre Barcelona-Girona³⁹-Tàrrrega-Lleida durant la primera meitat del segle XVIII; durant la segona meitat de la centúria els preus de Girona superen als de Barcelona i els de Lleida als de Tàrrrega, mentre que els de Cervera són els més baixos; a partir de 1775 els preus de tots aquests mercats tendeixen a convergir i a mostrar una major integració de mercat. En relació a les sèries de vins, a les ja estudiades per Vilar sobre l'Hospital, Feliu afegeix les series recollides de la catedral i els convents de Barcelona, que abasten pràcticament sense interrupcions entre 1500 i 1808. Aquestes, tot i algunes diferències, també mostren força coherència amb la sèrie aportada per Vilar. Feliu també publica sèries de Girona i Arenys de Mar, tot i que amb una duració molt més inferior que les sèries de Barcelona. Arenys de Mar demostra poca integració amb el mercat barceloní, mentre que a Girona l'evolució dels preus tendeix a assimilar-se als de Barcelona, tot i que els preus gironins es mantenen més alts.⁴⁰

Un estudi posterior d'Enric Vicedo profunditza en les diferències de preus que ell mateix ja havia detectat entre Lleida i Barcelona pels períodes 1732-1746 i 1771-1789. En el seu anterior estudi sobre Lleida només havia utilitzat un sol mercat mensual, mentre que ara utilitza sèries que segueixen l'any agrícola (juliol-juny) i de cinc mercats mensuals, un per setmana. Elabora també una nova sèrie per a Barcelona seguint la mateixa metodologia. Les conclusions reafirmen els postulats previs: tot i els avenços en la integració dels mercats de Barcelona i Lleida, la desfavorable conjuntura durant l'últim terç del segle XVIII i inicis del XIX ocasiona una menor correlació d'aquests mercats.⁴¹

³⁹ per a Girona, vegeu Ramon *cf.* ALBERCH I FULGUERAS; Narcís CASTELLS I CALZADA, *La població de Girona (segles XIV-XX)*, Patronat Francisc Eiximenis, Girona, 1985, pp. 62-63; *cf.* Montserrat DURAN I PUJOL, «L'evolució de l'ingrés senyorial a Catalunya (1500-1799)», *Recerques: història, economia i cultura*, 17 (1985^b), pp. 7-42.

⁴⁰ Gaspar FELIU I MONTFORT, *Precios y salarios en la Cataluña moderna*, Banco de España, Servicio de Estudios, Madrid, 1991, pp. 24-28, 83-84.

⁴¹ Enric VICEDO RIUS, «Mercado y precios. El Almudí de Lérida, 1700-1833», *Historia Agraria*, 45 (agost 2008), pp. 41-79.

1. 3. RENDES, DIFERENCIACIÓ SOCIAL I CONFLICTES AL MÓN AGRARI

1. 3. 1. Pierre Vilar

L'últim aspecte de les qüestions agràries que Vilar analitza és com tota aquesta transformació agrària i inflació de preus agrícoles repercuteix als beneficiaris d'aquestes activitats agrícoles, i per fer-ho analitza la situació del règim senyorial a l'Època Moderna. Vilar parteix del punt de vista d'Antonio Domínguez Ortiz, qui defensa la lleugeresa de les càrregues senyorials a Catalunya a conseqüència de la Sentència Arbitral del Guadalupe, del 1486.⁴² Matisa que, si bé la Sentència aboleix els sis mals usos més denunciats, també manté molts drets senyorials, i des d'ençà el règim senyorial va passar de ser una relació de producció per convertir-se en una de fiscal. A més, l'estabilització demogràfica va permetre a les explotacions rurals ser prou fortes per suportar les exaccions feudals (també per esquivar-les d'uns senyors sovint llunyans). Les càrregues senyorials més importants que es van mantenir a l'Època Moderna van ser els delmes o la tasca perquè eren pagaments en espècie i proporcionals a la producció, que es beneficiaven de l'alça dels preus i l'augment de la producció. Teòricament el delme es corresponia a l'impost de l'Església, però en la majoria de casos, a Catalunya, Vilar i Domínguez Ortiz⁴³ defensen que es troba infeudat, i el cobraven els senyors jurisdiccionals, tant si eren eclesiàstics com laics (en general la primícia només corresponia al rector). Les grans cases nobiliàries mantenien importants territoris sota dominis jurisdiccionals (a Catalunya el rei només tenia jurisdicció a 404 localitats d'un total de 1465, segons el cens de 1797) però només propietats (domini territorial) molt fragmentades i quasi no hi havien latifundis senyorials. Considera que realment hi ha poca propietat absoluta, al·lodial, però que el sistema d'establiment emfitèutic (domini útil), perpetu, dona la sensació als pagesos que la seva tinença és realment pròpia, i la tendència d'establiments i sots-establiments s'incrementa en el segle, quelcom lloat pels economistes i autoritats catalanes (Barba, Tos, Zamora, etc.) com pels viatgers que passen pel Principat (Townsend, Laborde), qui ho confonen amb la plena propietat. Així, qualsevol emfiteuta que feia un sots-establiment tenia la sensació de ser el senyor dels nous artigaires. Qualsevol persona al Principat, encara que fos humil, podia ésser establerta en una terra, gràcies als mòdics préstecs (censals) garantits per la mateixa explotació. Per tant, el que importa és que a Catalunya predomina una explotació directa no sotmesa a arrendaments renovables o a repartiments de fruits, excepte en el cas del delme. Aquesta és la situació dels antics emfiteusis d'origen medieval, que estan sotmesos a censos (principal impost del domini directe) fixos pagats en metàl·lic, que amb el temps van perdre tota importància a causa de la inflació dels preus i l'augment de la producció. A més, un altre factor sòlid de la prosperitat dels masos clàssics serà la diversificació: tenir llenya, carn, vi, cereals, productes d'horta, és el que els permet

⁴² Antonio DOMÍNGUEZ ORTIZ, *La sociedad española en el siglo XVIII*, Instituto Balmes de Sociología. Departamento de Historia Social. Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 1955, pp. 310-311.

⁴³ DOMÍNGUEZ, *La sociedad española en el siglo XVIII*, p. 321.

sobreviure a les crisis. En canvi, la situació era ben diferent pels nous artigaires establerts a rabassa morta. Aquells que els estableixen són conscients que tot cens fix perd valor ràpidament amb la inflació i per això opten pel cens en espècie, i per tant el valor de l'import que paguen venia determinat per la inflació / deflació dels preus vitivinícoles. Això darrer, sumat a que eren explotacions agrícoles especialitzades, feia als rabassaires molt més vulnerables a les crisis cícliques. En aquestes situacions sorgien conflictes entorn al sistema de rabassa morta, tot i que sense posar en dubte tot el conjunt de drets senyorials. Malgrat aquests inconvenients, en general es segueix preferint la rabassa morta que l'arrendament a curt termini o la parceria, molt menys típics al Principat i més inestables per l'explotador. En canvi, la rabassa morta donava als nous establits la sensació que eren quasi propietaris, com els vells establiments. Però en realitat era un contracte a temps, encara que mal definit, en part per tenir uns orígens medievals, quan potser es buscava que cada cert temps tornés a haver-hi un guaret amb bosc mediterrani. No hi ha per tant un únic patró pel límit dels contractes: alguns duraven només mentre visquessin els primers ceps plantats, altres fins que la terra fos erma, etc. A mesura que cada cop hi ha menys terra lliure com a conseqüència de la pressió demogràfica, el rabassaire veu més greu abandonar les seves vinyes i defensarà la legalitat del sistema dels colgats o capficat (plantar una nova vinya amb els rebrots dels ceps vells), mentre que el propietari voldrà recuperar la terra, encara que visquin les primeres vinyes, per beneficiar-se d'un mercat en auge i / o per llogar-la en millors condicions. Aquesta serà la base pels conflictes rabassaires de l'època contemporània, que ja comencen al 1780 i que novament permet confirmar les idees de Vilar: és a la primera meitat del segle que els alts preus del vi impulsen les rompudes. Per solucionar-ho, en un primer moment la Reial Audiència decideix fixar en 50 anys el venciment dels contractes quan es produeix una impugnació d'aquests, però al 1806 s'acaba imposant el criteri del Consell Suprem de Madrid de no imposar al contracte un venciment fix (resulta curiós per a Vilar com en ocasions el despotisme il·lustrat del govern central ha solucionat els problemes en la forma que poden fer trontollar l'Antic Règim). De totes formes, la visió dels antics emfiteutes, que havien esdevingut pagesos benestants i que es beneficiaven de l'antiga distinció entre domini directe i útil, serà la que s'imposarà políticament. Així, per exemple quan al 1799 Godoy posa en marxa mesures pel rescat d'hipoteques i censos per mitjà dels vals reials (emprèstits a curt termini), diverses institucions catalanes (Reial Audiència, Ajuntament de Barcelona) mostren la seva oposició a la reforma i defensen el sistema de censos, que fins i tot proposen com a solució a aplicar a la resta d'Espanya per acabar amb l'abandonament de terres de propietat inalienable. No es pot negar que l'establiment, des de 1715, és una de les solucions al impuls demogràfic del Principat i és el que ha permet que s'hagi estès a Catalunya la petita i mitjana propietat (allò que es busca a Castella amb la reforma agrària ha Catalunya s'ha fet de forma espontània), però el cens emfitèutic també s'ha utilitzat també en èpoques de gran despoblament.

Fet aquest anàlisi sobre el règim senyorial, Vilar analitza l'arrendament dels drets senyorials (sobre impostos) del rei (del Patrimoni Reial) a tercers, realitzats com a senyor, no com a sobirà, mitjançant un sistema de subhastes celebrades a Barcelona.

Aquest sistema d'arrendaments també estava molt estès entre la vella noblesa. El valor d'aquests arrendaments, es redactava en unes "tabes" i normalment venia determinat pel valor adquirit de la collita durant tres anys, però que no es modificava per condicions meteorològiques. A més, les variacions dels preus agrícoles impactaven directament en els beneficis / pèrdues dels arrendataris, els quals recaptaven els drets senyorials adquirits. Vilar es lamenta de no saber realment el que pagava cada pagès, perquè només disposa de dades sobre el que pagaven els arrendataris al rei, i per això seria necessari estudiar la recaptació que aconseguien els primers. Respecte a qui són els adquiridors dels arrendaments reials, constata que més de la meitat són pagesos benestants i comerciants, per qui aquesta inversió especulativa serà un complement a les seves operacions comercials o explotacions agrícoles. L'altra part està formada principalment per menestrals urbans o rurals (pertanyents als gremis) i en segon terme professionals liberals. La pervivència del sistema de l'hereu únic obliga als cabalers a buscar-se la vida, molts cops mantenint les solidaritats de la família. A totes les organitzacions familiars que arrenden drets del Patrimoni Reial (també ho fan companyies) sempre apareix algun altre al costat del pagès, com un menestral, un botiguer o comerciant que porti el nom de la família, que podrien ser aquests cabalers. També molts fills d'aquests pagesos benestants emigren cap a Barcelona per a dedicar-se a professions liberals / menestrals, a la vegada que participen amb els seus pares al negoci dels arrendaments. Igualment destaca com alguns d'aquests pagesos arrendataris són de zones allunyades de Barcelona, como Berga, Llívia o Bagà, però tenen agents a Barcelona per defensar els seus interessos. A la vegada que molts sectors benestants participen de la renda senyorial a través dels arrendaments, molts burgesos comencen a adquirir directament senyories jurisdiccionals, que també permeten, als seus negocis industrials i comercials, afegir els beneficis de la renda senyorial.

Els arrendaments estudiats per Vilar són els de Bellcaire, Lleida, Pals, Agramunt, Talarn, Vilafranca, Castellbò, Flix, Madrona, Mataró i Llívia, entre 1715-1808. Entre 1715-1755, després de la Guerra de Successió les rendes partiren d'uns nivells molt baixos, que paulatinament s'incrementen, a la vegada que els preus s'estabilitzen entre 1726-1740. Poc després, s'inicia l'alça generalitzada dels preus acompanyada per l'impuls demogràfic i dels ingressos agrícoles, que tot plegat impulsa el consum i els intercanvis interregionals. L'economia rural del Principat està en expansió des de 1715 i les classes senyorials s'hi beneficien. En el període 1756-1808 continua la tendència anterior. El punt màxim dels beneficis senyorials correspon al període 1760-1780, quan la majoria dels arrendaments s'incrementen entre un 180-320 % aproximadament, mentre que els preus només pugen un 60 %. Aquest seria el millor període del segle pels ingressos senyorials. S'inicia llavors, coincidint amb la crisi vitivinícola, una caiguda de les adjudicacions, i al 1785 es situa la menor distància entre rendes i preus, tot i que es manté un marge considerable. De 1788 al 1795 preus i rendes tornen a pujar a la vegada, especialment a partir de l'inici de la Guerra de la Convenció (1793), però els preus ho fan més ràpid que la pujada de les rendes. Novament entre 1796 i 1801 els preus tornen a baixar lleugerament, fins a una revalorització del 260-280 %, i les rendes

arriben al seu màxim absolut, amb una revalorització de més del 500 %. La situació es capgira en el últim període 1802-1806 (**Figura 8**).

L'estudi dels arrendaments reials permet constatar que la renda senyorial creix per sobre de la inflació, i Vilar es pregunta si aquest increment de la renda prové d'una major duresa fiscal o fruit de l'augment de la producció i la inflació. Conclou que a la Catalunya del segle XVIII, com a França, es va poder produir una reacció senyorial que buscava redescobrir drets oblidats o antics i fer nous capbreus.⁴⁴ En un article posterior, Vilar es reafirma en aquest punt i constata diversos processos de pagesos que es neguen a pagar als seus senyors, especialment sobre el pagament del delme sobre els nous conreus. El drets senyorials estaven tradicionalment aplicats sobre els cereals. Per tant, quan més transformaven els pagesos la seva explotació, amb nous cultius, més possibilitats d'èxit tenien davant del seu senyor.⁴⁵

De forma paral·lela Vilar també estudia la renda de la terra, és a dir, els ingressos derivats de la producció agrícola, analitzats a partir de llibres de comptes de diverses hisendes (a partir dels ingressos dels masovers establerts a parts de fruits o en diner) a Badalona, Esplugues de Llobregat, Cornellà, el Prat, Sitges i Martorell, totes elles propietat de l'Hospital de la Santa Creu. Al igual que els arrendaments, els ingressos de les masoveries també augmenten al segle XVIII.⁴⁶

1. 3. 2. Estudis posteriors

Renda senyorial, renda de la terra i visions de conjunt

A partir de la línia inicia per Vilar sobre l'estudi dels arrendaments reials, han estat molts els autors que han treballat, seguint el seu model, els arrendaments de les cases nobiliàries al Principat. També han tingut continuïtat els estudis sobre la renda de la terra, però donades les limitacions d'extensió d'aquest treball, i l'objectiu d'analitzar conjuntament els conflictes senyorials, s'ha optat per analitzar amb més detall la renda senyorial.

Montserrat Caminal *et al.* analitzen els arrendaments del principal senyor de Catalunya, el duc de Medinaceli, que mitjançant les unions matrimonials amb les principals famílies catalanes (el ducat de Cardona, els comtats de Prades, d'Empúries i d'Osona, el marquesat de Pallars i d'Aitona, entre d'altres) havia acumulat un gran patrimoni senyorial a Catalunya. Com li passa a Vilar, Caminal *et al.* només recopilen el que els senyors recaptaven amb els arrendaments, no el que obtenien els arrendataris.

Els drets més importants són els que depenen de la producció: delmes, tasques, braçatges, onzè, monopolis sobre molins i trulls... La quota del delme variava molt segons les localitats i els productes. La segona categoria procedia dels censos

⁴⁴ VILAR, *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, pp. 485-581.

⁴⁵ Pierre VILAR, «El fin de los elementos feudales y señoriales en Cataluña en los siglos XVIII y XIX, con algunas referencias comparativas al resto de España y al Rosellón», a M Garaud *et al.*, *La abolición del feudalismo en el mundo occidental*, Siglo XXI, Madrid, 1º edició en castellà, pp. 78-93.

⁴⁶ VILAR, *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, pp. 591-612.

emfitèutics com a senyor directe de les terres. Eren quantitats insignificants, però podien ser mixtos, en diner i espècie, evitant una excessiva desvalorització fruit de la inflació. A més, el nombre de censos augmenta com a conseqüència de l'augment de la superfície conreada pels nous establiments. Els altres drets eren categories secundàries.

A partir del seu estudi, els autors confirmen, mitjançant sèries deflactes en funció dels preus agrícoles, l'augment de l'ingrés senyorial entre 1770-1779; descens fins el 1796; lleugera i irregular recuperació fins el 1808, però que queda lluny del nivell assolit en el anterior període de prosperitat; notable i sostinguda caiguda a partir de la Guerra del Francès fins el 1835, a causa de la caiguda de la producció, però també per altres factors (la guerra, crisi institucional per l'arribada del liberalisme...). Algunes de les variacions dels ingressos no han d'atribuir-se a una diferent intensitat d'exaccions, sinó a l'expansió entre 1770-1780 de l'economia rural catalana i la posterior depressió entre 1780-1790, segons les formulacions de Vilar. A més, és en els arrendaments més dissociats de la renda de la terra (com aranzels territorials o drets de mercat), els que tenien un major caràcter d'exacció extraeconòmica pròpia del sistema feudal, on la renda senyorial pateix un major descens i es demostra més incapaç de seguir el ritme de l'alça dels preus.

Els autors constaten que la defraudació decimal esdevingué un fenomen molt comú després de la Guerra del Francès, però també abans. Els autors parlen d'un cas, entre 1791-1795, on un arrendatari de Blanes deixa de percebre el dret de ribatge del "Gremi de Mareantes". Pels autors, resulta clar que la depressió agrícola va tenir un impacte negatiu alhora de cobrar la renda senyorial. Admeten que aquestes resistències no són noves, però el que destaca ara és que els individus que es negaven al pagament eren vinculats als projectes revolucionaris.⁴⁷

En el marc de l'estudi de la renda feudal, Josep Mª Fradera també va estudiar els delmes de la parròquia de Santa Maria de Mataró i conclou que al llarg del segle XVIII els ingressos procedents d'aquest impost han quasi quadruplicat. A més, el creixement d'aquestes rendes s'ha produït, entre 1716 i 1780-1785, en un moment d'absolut estancament dels salaris nominals.⁴⁸

Posteriorment, Gaspar Feliu analitza un llibre de comptes d'arrendaments senyorial (tot i les objeccions de Vilar vers aquestes fonts) on hi participa, possiblement com a figura clau, Josep García i Alegre (a través de diverses companyies, amb altres socis), entre 1764 y 1773. Els arrendaments estudiats es corresponen al Baix Ebre i Aragó: els de Uldecona, Amposta, Bujaraloz, Barbastro, Miravet, Caspe, Calatayud (no tots els arrendaments són per tots els anys del període), que possiblement pertanyien a l'Ordre

⁴⁷ Montserrat CAMINAL BADÍA *et al.*, «Moviment de l'ingrés senyorial a Catalunya (1770-1835). Els arrendaments de la Casa de Medinaceli», *Recerques*, 8 (1978), pp. 51-72; Jaume TORRAS ELÍAS, «Sobre la renta señorial en Catalunya a finales del siglo XVIII», a *La economía agraria en la historia de España. Propiedad, explotación, comercialización y rentas*, Ed. Alfaguara, Madrid, 1979, pp 322-327.

⁴⁸ Josep Mª FRADERA BARCELÓ, «Evolució del delme i les finances de Santa Maria de Mataró», a *I Col·loqui d'Història Agrària, Barcelona 13-15 d'octubre, 1978*, Institució Alfons el Magnànim, València, 1983, pp. 247-269.

Militar de Sant Joan de Jerusalem. L'objectiu és comparar el valor del que pagaven els vassalls amb l'import de la subhasta de l'arrendament. Això presenta algunes dificultats a les comptes, perquè només apareixen els ingressos finals, un cop deduïts costos diversos, el que obliga a l'autor a realitzar algunes interpolacions. Del conjunt estudiat, el retorn sobre el capital invertit en la subhasta que obtenien els arrendataris es situaria al voltant del 35 % pels anys bons, mentre que en els anys dolents es situaria entre el 15-20 %. Feliu considera que l'extracció de la renda familiar camperola és constant i amb tendència creixent i els pagaments esdevenen més greus pels camperols en els anys dolents. A mode d'apèndix, l'autor analitza l'arrendament de Miravet, on destaca la recaptació del vi, el qual serveix per obtenir aiguardent. Els preus dels dos productes coincideixen amb els preus donats per Vilar per a Barcelona i Reus, excepte per al vi al 1773.⁴⁹

Una visió de conjunt sobre l'evolució de l'ingrés senyorial amb sèries contínues pels segles XVI-XVIII vindrà de la mà de Montserrat Duran. L'autora analitza els arrendaments del vescomtat de Castellbò (Alt Urgell); les rendes del capítol de la catedral de la Seu d'Urgell, les de l'ordre de Sant Joan de Jerusalem a Selma i Vallmoll (Alt Camp), i del castell i terme de Pals (Baix Empordà). Les xifres de les rendes han estat deflactades en funció de les oscil·lacions del preu del blat a Barcelona.

L'autora detecta diverses etapes: un creixement de l'ingrés senyorial al segle XVI; estancament de l'ingrés entre 1580-1585 fins al 1640-1645; greu davallada entre 1640-1645 i 1660-1665, durant la Guerra dels Segadors; lleugera recuperació a partir de finals del segle XVII, amb excepció del anys immediatament posterior a la Guerra Successió, que culmina al voltant de 1780, quan llavors la renda senyorial torna a caure (**Figura 9**). Aquestes tendències són força similars a l'evolució de la renda senyorial a altres zones d'Europa (Itàlia meridional, Sicília, Polònia, Normandia, Gran Bretanya, a la resta de la península ibèrica, etc.) i demostren que malgrat la recuperació del segle XVIII, els ingressos estan molt lluny del nivell assolit al segle XVI. Durant aquests tres segles la producció agrícola ha tingut un fort creixement, tant per l'augment de l'extensió conreada la varietat de productes, com per la intensificació. Durant aquest període tampoc es produeix una inflació superior a la producció agrícola. El règim senyorial tampoc experimenta canvis significatius i Duran comparteix el punt de vista de Vilar sobre que els senyors busquen mantenir la pressió senyorial per conservar els seus drets. Així, les transformacions en l'estructura productiva i la introducció de noves varietats de cultiu, amb les quals el pagès busca evitar la pressió fiscal del senyor, són les veritables causes de la caiguda de la capacitat extractiva de l'estructura senyorial. I seran els pagesos i emfiteutes benestants, mitjançant els sots-establiments a rabassa morta i altres arrendaments, qui trauran els màxims guanys d'aquesta nova estructura productiva.

Durant tota l'Edat Moderna no es produeixen canvis significatius en el conjunt de drets i rendes que són percepcions proporcionals a la producció agrícola. Els canvis, si es produeixen, es realitzen sobre la renda lligada a l'exercici de la jurisdicció senyorial, que

⁴⁹ Gaspar FELIU I MONTFORT, «El negocio de los arrendamientos de rentas señoriales: examen de un libro de cuentas», *Revista de Historia Económica*, III, 1, (1985), pp. 31-54.

pel seu petit pes sobre el conjunt de la renda senyorial (normalment percepcions fixes en diner o en espècie) tenen una feble repercussió en les variacions globals de la renda feudal. L'estudi de capbreuacions i actes de reconeixement mostren que es continuen exigint molt drets, que en la pràctica, han deixat de ser operatius. Això dona la imatge d'una estructura feudal sòlida, però la caiguda de la renda senyorial demostra que la població estava subjecte a pressions fiscals poc oneroses. Per exemple, a l'Alt Urgell molts drets i servituds menors van desaparèixer. La contraposició és la comarca del Baix Empordà. La diferent pressió senyorial en funció de les diverses comarques es podria atribuir a l'aparició de multiplicitat de factors (canvis demogràfics, canvis en l'estructura i en l'organització de la producció agrícola, en les facilitats de transport) i no a una divisió entre Catalunya Vella / Nova o comarques litorals / d'interior.⁵⁰

Eva Serra parteix de la investigació i conclusions de Duran, potser un tant arriscades, i planteja que si es comprova la tesi de Guy Bois que la renda del segle XVI només seria una recuperació del punt àgil de la Baixa Edat Mitjana, es podria afirmar que el sistema feudal havia tingut una llarga tendència cap a la baixa des del segle XIV, en front una sòlida pagesia i una creixent estructura urbana. Igualment, Serra pensa que cal posar més atenció en el període 1620-1640, moment de l'inici de la crisi del segle XVII, quan es produeix una nova etapa de caiguda de la renda feudal, traspàs del deute feudal a la comunitat pagesa, inici de la diferenciació social pagesa, expropiació pagesa en alguns llocs, represa de les lluites de les vil·les contra la jurisdicció dels barons, etc. La Guerra dels Segadors només hauria reforçat aquests fenòmens.⁵¹

Enric Vicedo analitza els arrendaments del capítol de canonges i degà de Lleida, que es tractaven de delmes, proporcionals a la producció, entre 1732-1800. D'acord amb els estudis del propi autor ja comentats sobre la colonització agrícola a Lleida, els arrendaments evolucionen a l'alça, i concretament en el període 1760-1800 ho fan per sobre dels preus. Aquí la renda senyorial no entra en crisi al segle XVIII.⁵²

Gaspar Feliu també analitza els arrendaments del Gran Priorat de Catalunya, la Comanda de Barbens, la Comanda de l'Espluga Calva i l'Onzè de Sidamon entre la segona meitat del segle XVI i el segle XVIII. Tot i que les dades no permeten fer sèries contínues, sí que constaten que en conjunt el valor dels arrendaments (on cada cop participen més comerciants i pagesos benestants) té una tendència creixent des de finals del segle XVI fins a finals del segle XVIII, i que almenys a la segona meitat del segle XVIII els ingressos senyorials creixen per sobre dels preus, com a conseqüència de l'augment de la productivitat i l'extensió dels cultius.⁵³

⁵⁰ Montserrat DURAN I PUJOL, «El règim senyorial català a l'època moderna: continuïtat i decadència», *Manuscrits: revista d'història moderna*, 1 (1985^a), pp. 29-37; «L'evolució de l'ingrés senyorial a Catalunya (1500-1799)», pp. 7-42.

⁵¹ Eva SERRA I PUIG, «Tensions i ruptures de la societat catalana en el procés de formació de l'Estat Modern: una reflexió», *Manuscrits: revista d'història moderna*, 4-5 (1987) pp. 71-79.

⁵² Enric VICEDO RIUS, «Propietat i renda senyorial a les terres de Lleida en el marc del procés de creixement agrari», pp. 278-301.

⁵³ FELIU, *El funcionament del règim senyorial a l'Edat Moderna: l'exemple del Pla d'Urgell*, pp. 95-111.

Com ja s'ha dit, a la vegada que es van publicant estudis de la renda senyorial es desenvolupen d'altres sobre la renda de la terra, alguns ja esmentats⁵⁴ i d'altres.⁵⁵ En el cas de la renda de la terra, només un estudi, el de Llorenç Ferrer sobre el Mas l'Angla de Viladordis, permet construir una llarga sèrie des de la meitat del segle XVII fins a inicis del XIX.⁵⁶ Aquest darrer estudi permet veure el retrocés de la renda de la terra després de la Guerra de Successió, que només a partir de la dècada de 1740 comença a recuperar els nivells de finals del segle XVII, quelcom similar a les sèries de Duran.

Tots els estudis sobre la renda senyorial i la renda de la terra demostraven una tendència creixent a preus reals, deflactats, a la segona meitat del segle XVIII, però no hi havia una comparació sistemàtica de totes les sèries. Per això, Enric Tello es va proposar realitzar una síntesi sobre tots aquests estudis. L'autor realitza un índex compost deflactat de 32 rendes senyorials entre 1732-1800, a més de les rendes del duc de Medinaceli, que confirmen els postulats de Vilar: les rendes creixen un 60-70 % per sobre dels preus. En total son 62 rendes senyorials que l'autor compara (en termes relatius) amb les 21 rendes de la terra, que demostren que les dues sèries tenen una evolució similar. Però amb precisions: l'alça de la renda de la terra deflactada va ser similar a l'alça de la renda senyorial entre 1745-1760, però a partir d'aquell moment va ser inferior al creixement de la renda senyorial, fins que les dues sèries es tornen a trobar entre 1790-1800 (Montserrat Caminal *et al.* a seu estudi de 1978 assenyalen aquest moment com el de la caiguda irreversible de la renda senyorial). A partir de 1800, la renda de la terra pateix una caiguda superior al col·lapse de la renda senyorial del duc de Medinaceli. (**Figura 10**).

Tot i que encara falta profunditzar més, les conclusions generals de Tello són que cap dada demostra que les rendes de la terra van experimentar al segle XVIII un creixement superior al de la renda senyorial, i que la crisi de les rendes senyorials a partir de 1780 no és només un problema de tipus feudal, sinó de productivitat decreixent, de rendiments decreixents sobre noves rompudes. Així, l'autor dona per vàlides les conclusions de Vilar: després del gran cicle expansiu, especialment entre 1760-1780, es donaria un període de crisi generalitzada al món rural, coincidint amb l'empitjorament dels preus del vi respecte del blat. Quan, fruit d'aquesta crisi de producció, sumat a les turbulències bèl·liques, els preus es disparen a un nivell molt superior al registrat en el transcurs del segle (estanflació), la classe nobiliària veu com les seves rendes fixes es redueixen encara més i perden poder adquisitiu. Només resisteixen les rendes proporcionals a la producció, però com es veurà a continuació, la defraudació

⁵⁴ BADOSA, «El desenvolupament de tres explotacions agrícoles», pp. 179-207.

⁵⁵ Esteban CANALES GILI, «Sobre la producció a la comarca de la Selva: les torres de Cartellà, 1616-1859», *Estudis d'Història Agrària*, 1 (1978), pp. 154-178; Carles SUDRIÀ TRIAY, «L'ingrés agrícola a la Plana de Vic al segle XVIII. Les rendes d'origen agrari», *Recerques*, 9 (1979), pp. 77-101; Enric VICEDO RIUS, «Propietat, accés a la terra i distribució deis ingressos a la Lleida del segle», XVIII», *Recerques*, 12 (1982), pp.57-90; Rosa CONGOST COLOMER, «Reflexions sobre la renda de la terra a la regió de Girona en l'etapa final de l'Antic Regim, 1770-1840», a R. Garrabou, *Terra, treball i propietat. Classes agràries i règim senyorial als països catalans*, Centre de Treball i Documentació, Crítica, Barcelona, 1986, pp. 247-77.

⁵⁶ FERRER, «Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central», pp. 470-476.

començarà a ser generalitzada en aquest període. El resultat de tot això seria la reacció senyorial, la cerca per augmentar la taxa d'extracció, però això només aconseguiria una reacció camperola anàloga i una posterior caiguda del volum de la renda.⁵⁷ Enric Vicedo subscriu l'aportació de Tello per a Lleida. Això explicaria les resistències senyorials a eliminar el règim senyorial, ja que pensaven que si la renda de la terra es recuperava, la renda senyorial tornaria a créixer.⁵⁸ La visió de Tello seria contrària a la de Jaume Torres, Montserrat Duran i Llorenç Ferrer, que defensen que el vigor de les transformacions que havien assolit les explotacions del domini útil ja trencaven la coexistència entre règim senyorial i economies preindustrials.⁵⁹

En un article posterior, Ferrer posa en dubte la diferenciació entre renda feudal i renda de la terra i els càlculs de la sostracció feudal. Si bé una «part de la producció pagesa era capturada per altres agents socials» (propietaris del domini directe, senyors jurisdiccional) en general, la pluriactivitat, ja fos agrícola o no, permetia anar molt més enllà de la renda feudal i «donava molt marge per assegurar la reproducció social de les famílies».⁶⁰

Conflictes senyorials

Nombrosos autors han aprofundit en l'estudi dels conflictes senyorials a partir de l'estudi de casos concrets i en especial sobre el delme, que era l'impost que més conflictes va generar. La dècada de 1980 va ser un moment prolífic per aquest tipus d'estudis.

Esteban Canales realitza una visió general sobre la decadència i abolició dels delmes a Espanya. A Catalunya, a partir de l'estudi del terme de Sentmenat (Vallès Occidental) constata un significatiu augment dels plets sobre delmes entre camperols i el marquès de Sentmenat al període 1790-1833. Considera que la revolta antidecimal va ser l'última i més radical forma de resistència al delme, en un moment que el frau decimal encara no s'havia generalitzat. A més, detecta que a les regions on la comercialització de l'excedent és més difícil i no té gran interès pel camperol, el qual només necessita diners per comprar els escassos productes dels que no disposa i per pagar els impostos, el delme resulta menys pesat. En canvi, les regions on s'ha estès la comercialització de l'excedent agrícola i els pagesos necessiten adquirir productes bàsics per a la subsistència, pagar els delmes constitueix un esforç major i determina actituds més hostils vers aquest impost. Pel segle XVIII, al cas ja exposat de Blanes, afegeix un altre de la indústria conservera gallega que comença al 1783.⁶¹

⁵⁷ Enric TELLO I ARAGAY, «Renta señorial y renta de la tierra en la última etapa del antiguo régimen en Cataluña», *Noticario de Historia Agraria*, 4 (1992), pp. 283-314.

⁵⁸ VICEDO, «Les transformacions del món rural de les terres de Lleida», pp. 69-88.

⁵⁹ TORRAS, «Sobre la renta señorial en Catalunya a finales del siglo XVIII», pp. 322-327; DURAN, «El règim senyorial català a l'època moderna: continuïtat i decadència», pp. 29-37; TELLO, «Renta señorial y renta de la tierra en la última etapa del antiguo régimen en Cataluña», pp. 283-314, vegeu també FERRER, «Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central: segles XVIII-XIX».

⁶⁰ FERRER, «La diversitat de l'activitat econòmica a la Catalunya moderna», pp. 725-764.

⁶¹ Esteban CANALES GILI, «Los diezmos en su etapa final», a *La economía española al final del Antiguo Régimen*, Alianza, Banco de España, Madrid, 1982, pp. 103-188.

Elisa Badosa va estudiar els diversos conflictes entre el poble de Navarcles (al Bages) contra el monestir de Sant Benet de Bages. Al 1711 els propietaris del terme de Navarcles s'oposaren a pagar els delmes de llegum i verdures al dit monestir. La justificació legal dels pagesos era que aquests delmes mai s'havien pagat, mentre que el cenobi buscava establir precedent per poder cobrar-ho en el futur. Al final els veïns foren condemnats a pagar aquests delmes. Al 1774 un propietari de Navarcles es va negar a pagar el delme del mill. A l'any següent quatre pagesos més el van secundar, però tots cinc van ser condemnats a pagar-lo. La condemna no va resoldre res, perquè a finals de 1776 fins a 53 propietaris es van oposar al pagament d'aquest delme. Els pagesos es resistien de forma especial a pagar els delmes sobre nous conreus i terres que s'explotaven per primera vegada. Els pagesos argumentaven que el mill es cultivava de forma casual, després de la sega del blat i depenent de les pluges de tardor, i que mai s'havia pagat delme sobre ell. Però la Reial Audiència determinà que era pertinent cobrar-lo. Novament, al 1780 el monestir de Sant Benet i el Capítol de canonges de la catedral de Vic, com a senyors emfitèutics del terme de Navarcles, van iniciar l'elaboració d'un capbreu que va motivar les reaccions de les autoritats del poble. Aquestes consideraven que el nou capbreu augmentava els censos i càrregues que hi havia respecte de l'anterior capbreu, i van acabar interposant un plet a la Reial Audiència en el qual no reconeixien a cap de les dues institucions com a senyors directes de les terres. Al 1784 la Reial Audiència sentència que la tasca de capbreu havia de continuar i un cop conclosa el poble podria reclamar presentat còpies autèntiques del arxiu senyorial, el que virtualment suposava donar per vàlid el nou capbreu. Els conflictes amb el monestir segurament van dividir als habitants del poble en dos bàndols ideològics, però la pertinença a un o altre no pressuposava, en el segle XVIII, cap actitud contrària a una organització social basada en el domini de la monarquia absoluta i l'Església.⁶²

Com s'ha vist, en moltes ocasions les desavinences entre senyors i municipis o grups de veïns s'intentaven resoldre a les institucions de l'administració reial. Per això, Albert Cots va estudiar el fons de la sèrie d'*Expedientes* de la Reial Audiència, que conté informació sintètica de la documentació que s'adreçava al Reial Acord⁶³ sobre multitud de conflictes senyorials. L'autor assumeix les mancances de la font: la majoria de casos fan referència a litigis entre senyors i universitats o grups de veïns, gairebé no n'hi ha cap conflicte entre un senyor i un particular; en ocasions les informacions aplegades són massa simples, no queden clares les causes i el desenllaç del litigi. Per altra banda, l'autor adverteix que alguns conflictes enregistrats tenen els seus orígens en problemàtiques no relacionades directament amb el món senyorial. També deixa futures línies d'investigació: hi han molts conflictes als registres i processos civils de la Reial Audiència que no apareixen a la documentació del Reial Acord.

⁶² Elisa BADOSA I COLL, «Procés d'una resistència contra el domini senyorial. El poble de Navarcles contra el monestir de St. Benet de Bages (1711-1835)», a *Primer Col·loqui d'Història Agrària: Barcelona, 13-15 d'octubre, 1978*, Institució Alfons el Magnànim, València, 1983, pp. 411-424.

⁶³ La Reial Audiència era el tribunal superior de Catalunya, però també tenia funcions governatives. Conjuntament amb el capità general de Catalunya formaven el cos místic de Catalunya o Reial Acord.

D'entrada es descarten els moviments antisenyorials de caràcter violent, però sí que hi han referències a desordres públics i violències, sempre de caràcter local. Els motius: respostes davant d'actuacions senyorials considerades injustes i reaccions momentànies a conflictes senyorials més generals. La creixent complexitat de la vida pública es veu reflectida pel notable increment del nombre d'expedients oberts per la Reial Audiència a partir de la dècada de 1760 fins als anys immediatament anteriors i posteriors a l'esclat de la Revolució Francesa. És cert que en els segles anteriors ja s'havien produït molts desordres públics, però ara es donaven sota un fort control militar de l'administració reial.

Les conclusions de l'autor són que en la majoria de conflictes, aquests només es donen en un aspecte concret del domini del senyor (el dret de nomenar càrrecs municipals sense seguir la terna proposada pels càrrecs sortints, algun punt concret del domini directe sobre el municipi, etc.), sense que es discuteixin altres aspectes. Les pretensions contra el senyor sempre es mouen dins del marc jurídic tradicional; els conflictes més nombrosos són els econòmics (especialment per delmes) i tots aquells drets relacionats amb la universitat i la vida comunal (tot i la enorme varietat de casos i situacions).

Les zones més conflictives són les comarques occidentals de la Depressió Central (la Noguera, la Segarra, l'Urgell, el Segrià, les Garrigues i la Conca de Barberà) i en segon terme la franja litoral i prelitoral entre el Baix Penedès i el Rosselló.

L'autor formula que l'increment dels conflictes senyorials es podria explicar per un canvi de mentalitat, que augmentà de forma progressiva el rebuig a qualsevol innovació en la forma de recaptar els drets senyorials i a la intervenció senyorial en la vida pública local, i fins i tot s'estengué l'actitud d'oposar-se a drets senyorials que eren molt antics. Per demostrar aquesta hipòtesi caldria aclarir si realment els conflictes senyorials analitzats eren nous, i per tant mostraven una nova actitud envers les institucions senyorials.

També assenyala que als conflictes el senyor podria tenir o no partidaris dintre del municipi en qüestió, ja que en aquests termes en podien crear xarxes clientelars de cada bàndol. Sembla que els sectors en conflicte amb els senyors no pertanyien, en general, a les mateixes categories socials, i podien existir alguns líders que arrossegaven a la resta de la població.

Per últim, constata que la Reial Audiència tendia a oposar-se a qualsevol mena de canvi o innovacions dels costums sense una nova norma legal, pel manteniment del *status quo*, per molt que tendissin a inclinar-se als interessos dels senyors.⁶⁴

Jaume Portella i Antoni Ll. Sanz analitzen el procés de reordenació que realitza el capítol de la catedral de Girona sobre el seu arxiu a fi de refermar i aclarir, mitjançant capbreus, els seus drets senyorials com a resposta a la disminució de les rendes que

⁶⁴ Albert COTS CASTAÑÉ, «Aproximació a l'estudi dels conflictes senyorials a Catalunya (1751-1808)», *Estudis d'Història Agrària*, 6 (1983), pp. 241-268.

percebién. L'objectiu dels canonges es centra tant en el cobrament de les càrregues consuetudinàries o antigues, com en exigir rendes pels nous productes conreats, com es el cas de l'olivera o el blat de moro. Aquest procés de reacció senyorial tindrà com a conseqüència un revifament de les resistències camperoles. Els canonges aprofiten la parcialitat de la justícia senyorial per interpretar la documentació antiga i del moment en funció dels seus interessos. A la vegada, els camperols es neguen a reconèixer el domini capitular sobre les seves terres si no se'ls mostra els títols de propietat. Els delmes constitueixen l'impost que genera més litigis perquè la pagesia redueix o incrementa un cultiu en funció de si està lliure o no de càrregues decimals, apart d'altres possibles motius.⁶⁵

Al II Col·loqui d'Història Agrària destaquen dos treballs que es van presentar sobre conflictes senyorials. El primer, de Valentí Gual, estudia, a partir de manuals notariaus, diversos conflictes entre el comú de Rocafort de Queralt i els barons, de la línia dinàstica dels Armengol, a la Conca de Barberà, entre els segles XVII i XVIII. D'aquests conflictes destaca la negativa dels pagesos al pagament del delme, que implicava la incautació de les garbes (l'impost) per part del procurador baronal, a més d'una actitud que podia dur al pagès a la garjola.⁶⁶ El segon treball, d'Enric Vicedo, estudia els enfrontaments de Lleida, les Borges Blanques i Bellvís contra diverses formes de règim senyorial a la segona meitat del segle XVIII:

«La primera població negà el delme a taxa fixa i s'oposà a que l'ajuntament disposés de les terres comunals com si fos senyor territorial. Les Borges lluità contra els canvis que el Capítol de Lleida introduí en el mode de delmar. Bellvís negà, deixant de pagar, una sèrie de prestacions al Capítol com a senyor directe de dits termes. Aquesta població exigí els títols originals que mostressin el vassallatge en vers els canonges».⁶⁷

Les tres lluites tenen en comú que pretenien posar en qüestió el règim senyorial, encara que els mecanismes de lluita pagesa es traduïen en forma de plets i a través del frau o del no pagament dels drets. Però també és veritat que en moltes ocasions, després d'una situació de lluita en seguí un altre de calma, d'una certa entesa, ni que sigui conjuntural, amb els senyors, i posa com exemple el cas de Tèrmens.⁶⁸

En un estudi posterior, Feliu realitza un anàlisi detallat sobre el funcionament del règim senyorial a l'Edat Moderna al Pla de l'Urgell. Consta l'augment de la pressió senyorial, ja sigui intentant estendre la senyoria territorial tendint a confondre-la amb la jurisdiccional, negant tot alou lliure que no estigués establert clarament i exigint el

⁶⁵ Jaume PORTELLA I COMAS; Antoni LL. SANZ, «Reacció senyorial i resistència pagesa al domini de la catedral de Girona (segle XVIII)», *Recerques*, 17 (1986), pp. 141-151.

⁶⁶ Valentí GUAL I VILÀ, «Formes de resistència pagesa a la Conca de Barberà», a *II Col·loqui d'Història Agrària, 9, 10, 11 i 12 de desembre del 1986, Barcelona, Olot, Girona*, Centre d'Estudis D'Història Rural del Centre d'Estudis Històrics Internacionals, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1986.

⁶⁷ Enric VICEDO RIUS, «Pagesos i senyors a les terres de Lleida (segle XVIII). La resistència pagesa al règim senyorial», a *II Col·loqui d'Història Agrària, 9, 10, 11 i 12 de desembre del 1986, Barcelona, Olot, Girona*, Centre d'Estudis D'Història Rural del Centre d'Estudis Històrics Internacionals, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1986.

⁶⁸ *Idem*.

delme sobre nous conreus o conreus en expansió. Justament sobre delmes constata diversos plets des del segle XVI, i els conflictes amb el senyor s'intensifiquen al segle XVIII, amb la negativa dels pobles a seguir acceptant les condicions fins aleshores vigents, tant per part de pagesos humils com benestants. Per posar un cas, la Universitat de Mollerusa es negà al pagament de l'onzè, a acceptar el molí d'oli com a privatiu del senyor i a reconèixer la jurisdicció plena del senyor. El plet ja s'havia iniciat al 1675, però per les dificultats del moment es va abandonar; el plet ressorgí al 1754, quan els marquesos d'Alfarràs van intentar reorganitzar els seus drets, i el plet acabà a la Reial Audiència al 1757. Als testimonis recollits, és interessant com els pagesos no només comenten descarats fraus contra l'arrendatari del senyor, sinó que n'estan orgullosos, quelcom impensable fa uns segles. El plet conclou amb una concòrdia de 1774, que suposa una relativa derrota del senyor.⁶⁹

Diferenciació social al camp català

Després de Pierre Vilar, han estat nombrosos els debats sobre l'impacte de la Sentència Arbitral de Guadalupe. Per alguns, com Eva Serra, va suposar una consolidació del feudalisme.⁷⁰ En canvi, la postura de Llorenç Ferrer està més pròxima a Vilar. La sentència va permetre una consolidació del pagès de mas com a símbol de prosperitat al camp català. Però això no significa que el règim senyorial no intentés reaccionar per augmentar el seu poder i que l'ascens d'una pagesia benestant no fos pacífic ni harmònic. Sense que Ferrer pugui precisar les causes exactes, però tenint en compte l'enorme heterogeneïtat de situacions (els rendiments de cada terra, l'utilitat agrícola, la mà d'obra disponible, la meteorologia, etc.), durant l'Edat Moderna es produí una diferenciació social interna entre els masos que portà a que alguns pagesos esdevinguessin petita noblesa o burgesia i d'altres a perdre la propietat del mas i esdevenir petits pagesos. Però abans d'explicar aquest procés, cal fer referència a algunes precisions de Ferrer sobre algunes confusions de vocabulari a l'obra de Vilar:

«Vilar confon en alguns casos arrendaments d'heretats, que en realitat són arrendaments de la gestió (com feien els senyors dels seus drets feudals), amb arrendaments a curt termini a pagesos per conrear la terra. No és el mateix, ja que el primer acabarà fent conrear la terra a través de parcers i masovers que pagaran parts de fruits. La parceria és la forma habitual d'accedir a la terra, però també cal distingir entre parcers de petites parcel·les (els rabassaires són parcers, com els boïgaires) i els masovers que exploten el mas a canvi d'una part de la collita, i ara sí, per un període curt de temps que es pot renovar indefinidament si les parts no diuen el contrari. Per tant, quan Vilar parla de parcers, està parlant realment de masovers».⁷¹

⁶⁹ FELIU, *El funcionament del règim senyorial a l'Edat Moderna: l'exemple del Pla d'Urgell*, pp. 147-149, 157-159.

⁷⁰ Eva SERRA I PUIG, «El règim feudal català abans i després de la sentència arbitral de Guadalupe», *Recerques*, 10 (1980), pp. 17-32.

⁷¹ LLORENÇ FERRER I ALÒS, «La diferenciació social pagesa», a *Orígens del món català contemporani*, Fundació Caixa de Pensions, Barcelona 1986, pp. 81-100; FERRER I ALÒS, Llorenç, «Agricultura i agricultors», pp. 95-128.

Retornant a la qüestió de la diferenciació social, Ferrer fa una menció ineludible al sistema de l'hereu únic per poder entendre aquest procés social. A Catalunya, gràcies al sistema d'herència impartible, la propietat de la terra passava íntegrament al fill mascle primogènit (o en absència de mascle a la filla primogènita), però aquest havia d'abonar als seus germans menors una quantitat de diner anomenada legítima. Variables econòmiques feien augmentar o disminuir el valor / volum del patrimoni, la qual cosa condicionava la col·locació dels fills. La situació privilegiada de l'hereu li permetia realitzar un casament amb una cabalera o pubilla d'un altre família que aportés un dot superior al que es podia pagar als propis cabalers. En canvi, el cabaler (o cabalera) del mas havia de realitzar forçosament un casament a un nivell social inferior al del seu germà hereu. I continua:

«El dot del cabaler, juntament amb el dot del cònjuge es constitueix en el capital-terra d'una nova família, més baix en principi al que tenia l'hereu de la família d'origen. En la mateixa lògica, un dels seus fills es quedarà amb el patrimoni patern mentre els altres s'hauran de casar en una situació immediatament inferior. En diverses generacions, els fills successius dels cabalers haurien arribat al punt més baix de l'escala social».⁷²

Tant els pagesos dels masos com la resta de grups socials van intentar desenvolupar estratègies per evitar o minimitzar aquest encadenament social cap avall. Com més benestant era la posició de la família, més eficaces eren aquestes mesures. Per exemple, la retenció de cabalers solters per treballar la terra del propis mas, en cas que hi hagués necessitat de mà d'obra, era una de les formes d'estalvi de dots. No només treballaven pel mas, amb el consegüent estalvi de jornalers, sinó que no tenien descendència i els drets que els podien pertocar com a germans de l'hereu no sortien de l'explotació del mas. S'evitava així una degradació a llarg termini. També hi havien els beneficis eclesiàstics, aportacions de capital, la renda de la qual servia per escollir i mantenir un capellà. D'aquesta forma, a cada generació un fill del mas ocupava un càrrec eclesiàstic, i també era un fill sense descendència i per tant sense degradació futura. La situació benestant d'una família també donava la possibilitat a alguns cabalers per situar-se a la ciutat en les activitats més rendibles i a la llarga esdevenir burgesia urbana.

Però de totes formes, el mecanisme que contribuï amb més eficàcia a l'agudització de la diferenciació social fou l'accés desigual al mercat a mesura que es produí un progressiu procés d'especialització. La petita pagesia, especialment l'establerta a rabassa morta (Ferrer constata que ja al segle XVI es realitzaven molts establiment a rabassa morta), no només havia de fer front a la renda derivada del règim senyorial i dels qui els havien establert a les seves terres, sinó que depenia dels preus d'un mercat que no controlaven. El dèficit crònic de cereals era un problema de les petites explotacions. Els rabassaires necessitaven imperiosament comercialitzar la seva producció per poder mantenir la seva subsistència i ho tenien que fer just després de la collita. Com ja s'ha explicat, això suposava preus més barats i la impossibilitat d'envellir el vi. En situacions de dificultat les petites explotacions tenien que recorre al endeutament, el que sovint portava, a la

⁷² *Idem.*

llarga, a la pèrdua de la propietat (domini útil) de la terra. En canvi, els grans masos produïen suficients cereals, que sumat al policultiu els hi garantia la subsistència. A més, al sots-establir a altres pagesos a la seva finca en petites parcel·les veien automàticament incrementats els seus ingressos; i les oportunitats de participar en els arrendaments senyorials també els permetia augmentar el seu patrimoni.

Els petits pagesos amb dificultats recorrien al préstec per via del censal o reconeixien el deute mitjançant el debitori. Començaven així a hipotecar part del seu excedent perquè els préstecs gairebé sempre eren per fer front a les necessitats ordinàries de reproducció de l'explotació. A mesura que l'endeutament creixia, més difícil era fer front a la subsistència del mas. La complicació en els deutors podia forçar a unificar-los en un sol creditor per, a continuació, vendre a carta de gràcia (VCG) parts de fruits del mas. El pagès tenia un període de temps, normalment cinc anys, per recuperar els diners i rescatar la VCG realitzada de parts de fruits. La realitat demostra que passat aquest temps el deute havia augmentant i es realitzava una nova VCG per un valor més alt que l'inicial. Cada cop era més difícil pel pagès retornar els diners i en la pràctica amb la VCG ja s'havia convertit en masover del seu propi mas. Aquesta dinàmica solia acabar-se amb la venda perpètua del mas, ja fos a un altre pagès, a alguna institució eclesiàstica o a la burgesia urbana (**Figura 11**). Aquest procés d'endeutament suposava l'acumulació d'uns a costa d'altres.

A finals de l'Edat Moderna, el Principat continuava organitzat en masos, però l'aparença de continuïtat amagava el canvi en el control de l'excedent pagès: la burgesia urbana, l'Església i els pagesos benestants de mas, eren els que aconseguïen acumular capital. A la vegada, els que s'arruinaven es veïen progressivament expropiats dels seus mitjans de producció i obligats a proletaritzar-se.⁷³

L'estudi que Ferrer ha realitzat sobre aquest procés de diferenciació social al Bages, a la Catalunya central, li ha permès extrapolar les seves conclusions a la resta del Principat.⁷⁴

Montserrat Duran també es mostra al costat de Ferrer sobre els efectes de la Sentència Arbitral de Guadalupe. Aquesta deixa marge pel sorgiment d'una pagesia benestants que acaba controlant el mercat de treball agrari i es converteix en prestatari de pagesos i senyors: cedeix terres en subemfiteusi i obté més ingressos dels que obté el seu senyor per aquelles mateixes terres. Així, a inicis del segle XVIII el règim senyorial presenta una dissociació entre l'excedent que legalment pertany al senyor i el que realment aquest obtenia, i aquest fenomen s'intensifica a mesura que avança la centúria. D'aquesta forma, els pagesos benestants es converteixen en els protagonistes centrals d'un règim feudal on s'han trencat les relacions tradicionals de producció. I si a finals del segle XVIII es produeix un increment de la pressió senyorial, aquesta es podria tractar d'un

⁷³ *Idem.*

⁷⁴ Vegeu FERRER, «Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central: segles XVIII-XIX».

fenomen de reacció enfront a una pagesia que vol reduir la participació senyorial en l'excedent agrari. Com ja s'ha expressat, aquesta seria la visió contrària a Enric Tello.⁷⁵

El mateix Tello també parla del procés d'endeutament pagès a Cervera i la Segarra.⁷⁶

Gaspar Feliu constata al Pla d'Urgell que l'establiment de molts pagesos per part dels senyors va evitar la formació de latifundis, però el baix punt de partida del creixement del segle XVIII sovint ocasionà l'endeutament i les dificultats d'autofinanciació entre els pagesos més pobres.⁷⁷

Jaume Dantí també analitza la diferenciació social a partir del capbreu del marquès de Rupit corresponent a les propietats que tenia en el Vallès Oriental, principalment al municipi de Sant Feliu de Codines. Aquesta zona del Vallès Oriental, des del segle XVII, ja tenia un desenvolupament excepcional, amb un gran nombre de menestrals i pagesos vinculats a les activitats manufactureres, especialment de la llana. Davant de la pressió demogràfica, que en altres indrets es manifestava amb el desenvolupament de la rabassa morta, aquí els propietaris útils, a la vegada que engrandien la seva unitat d'explotació, feien sots-establiments de casa i hort sobre terres ermes. Així, els pagesos establerts obtenien un complement als ingressos del filat o el teixit de llana, els grans propietaris / senyors útils guanyaven protagonisme i els senyors directes no veien variar la seva renda. Encara que el senyor conservés pràcticament tots els drets que posseïa des de la Baixa Edat Mitjana, alguns probablement nominals però d'altres amb un valor de renda important, això no havia condicionat el sorgiment d'un sector de pagesos benestants, encara que fos un grup més reduït des de la crisi de meitat del segle XVII. Una bona mostra de la capacitat econòmica d'aquells "hisendats" va ser sens dubte l'engrandiment de les masies, freqüent en el segle XVIII. A mesura que la noblesa feia créixer les seves despeses i no ho feien proporcionalment els ingressos (a més que els censos fixos perdien valor amb la inflació) l'endeutament de la noblesa va ser inevitable. De totes formes, sembla que les dificultats d'aquesta hisenda del marquès de Rupit s'haurien iniciat de forma circumstancial per la pèrdua, temporal, de la baronia de Rabouillet a conseqüència de l'actuació de la monarquia francesa al segon terç del segle XVII, que li va ocasionar problemes per mantenir el seu nivell de vida.⁷⁸

Més recentment, Belén Moreno ha realitzat un treball monogràfic sobre els rabassaires del Penedès al segle XVIII. En ell, matisa algunes paraules de Vilar sobre que la masoveria (Vilar parla de parceria) era sempre considera molt pitjor que la rabassa

⁷⁵ DURAN, «El règim senyorial català a l'època moderna: continuïtat i decadència», pp. 29-37; TELLO, «Renta señorial y renta de la tierra en la última etapa del antiguo régimen en Cataluña», pp. 283-314.

⁷⁶ TELLO, *Cervera i la Segarra al segle XVIII. En els orígens de la Catalunya pobra*, pp. 467-494.

⁷⁷ FELIU, *El funcionament del règim senyorial a l'Edat Moderna: l'exemple del Pla d'Urgell*, pp. 147-149, 157-159.

⁷⁸ DANTÍ I RIU, JAUME, «Pagesos, menestrals i drets senyorials al segle XVIII: el capbreu del marquès de Rupit», *Estudis d'Història Agrària*, 17 (2004), pp. 349-358.

morta i per això era molt poc comuna, i que Moreno demostra que no era quelcom tant negatiu, o al menys al Penedès, ja que permetia tenir una explotació diversificada.⁷⁹

⁷⁹ Belén MORENO CLAVERÍAS, «Els rabassers penedesencs del segle XVIII: aproximació a les implicacions jurídiques, econòmiques i socials del contracte de rabassa morta», *Estudis d'Història Agrària*, 20 (2007), pp. 113-132.

2. SEGONA PART: EL CAS DE SANTA CREU D'OLORDA

2. 1. CONTEXT GEOGRÀFIC I POLÍTIC

La Serralada Litoral és un conjunt muntanyós que, juntament amb la Depressió del Vallès i la Serralada Prelitoral, discorren de forma paral·lela a la costa mediterrània i defineixen l'anomenada Serralada Costanera. El massís de Collserola forma part del sector central de la Serralada Litoral, entre el massís del Garraf i el riu Llobregat a l'oest i la serra de Sant Mateu i el riu Besòs a l'est. Collserola conforma una illa muntanyenca entremig de les planes econòmica i demogràficament més importants de Catalunya.⁸⁰ L'estudi que aquí es presenta es concentra en el sector sud-oriental de Collserola, a l'antic terme de Santa Creu d'Olorda, i s'ha basat en la investigació de dos plets sobre delmes, que aporten molta informació sobre les transformacions agrícoles del segle XVIII.

Per entendre la història de Santa Creu d'Olorda és imprescindible remetre a les obres de Josep Mª Jordà.⁸¹ Al segle XVIII, Santa Creu d'Olorda era una sots-batllia dependent, al menys teòricament, de la batllia de Molins de Rei. A partir de 1820 Santa Creu d'Olorda es va constituir com a municipi independent, fins que al 1916 l'ajuntament del terme va decidir dissoldre's i repartir el seu terme entre els municipis de Sarrià, Sant Feliu de Llobregat i Molins de Rei (**Figura 12**). A inicis del segle XX, com al segle XVIII, el terme estava constituït per masies aïllades i dos petits nuclis, Sant Bartomeu de la Quadra i la Rierada. Amb una escassa població i en un context d'emigració del jovent cap als sectors industrials de la zona, la dissolució del municipi va estar motivada per la incapacitat d'assumir els serveis públics que a un ajuntament se li suposava pels nous temps.

2. 2. SANTA CREU D'OLORDA AL SEGLE XVIII: CONTEXT HISTÒRIC

Santa Creu d'Olorda i Molins de Rei participen en l'augment demogràfic del segle XVIII de tot el Principat. Pierre Vilar i Josep Mª Jordà coincideixen en donar a Santa Creu d'Olorda una població de 209 persones pel cens de 1718. Pel de 1787 les xifres no estan tant clares. A "l'estat" de població dels termes del corregiment de Barcelona, Vilar xifra en 347 persones la població de Santa Creu d'Olorda. En canvi, Jordà dona una xifra de 289 habitants pel cens de Floridablanca, sense fer especificacions de quina és la font

⁸⁰ Mancomunitat de Municipis de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, Gabinet de Comunicació, Servei de Publicacions, *Pla Especial d'Ordenació i de Protecció del Medi Natural. Realitzacions 1983-1989*, Barcelona, 1990, p. 15.

⁸¹ A la documentació d'època moderna consultada (vegeu més avall) del fons Requesens de l'ANC i a l'ADB sempre apareix com a *Santa Creu del Orde / Santa Cruz del Orden*, tot i que la denominació d'Olorda està documentada des del segle X, a Josep Mª JORDÀ I CAPDEVILA, *Santa Creu d'Olorda: història d'un poble que no pogué reeixir*, Parròquia de Santa Creu de l'Olorda, Molins de Rei, 2002, p. 56; del mateix autor també destaca l'obra *Sant Bartomeu de la Quadra i la Rierada: pels camins de la seva història entre Santa Creu d'Olorda i Molins de Rei*, Parròquia de Sant Bartomeu de la Quadra, Molins de Rei, 1990, etc.

d'informació exacte.⁸² Al marge d'aquesta diferència, la tendència de la població al Baix Llobregat és inequívoca entre els dos censos: la batllia de Molins de Rei va passar de 526 a 1.296 habitants i el conjunt de poblacions que avui constitueixen la comarca del Baix Llobregat van passar de 9.264 habitants a 26.842, el que suposa un creixement del 290 %. Tot i les reserves fetes sobre la validesa dels dos censos per Antoni Simon i Llorenç Ferrer,⁸³ entre d'altres, i la exageració que suposa aquest percentatge, és evident que va haver-hi un creixement sostingut de població durant el segle XVIII.

En relació a l'extensió dels conreus, Vilar també menciona, com un exemple més, el cas d'un ciutadà honrat de Barcelona, Fontrodona Minguella, qui al 1796 engrandia la seva propietat de Santa Creu d'Olorda. També menciona les noves rompudes que es realitzen en aquest segle i que arriben fins als esquistos del Tibidabo, on recula la màquia i els pins.⁸⁴ Francisco de Zamora menciona pel mateix terme de Santa Creu que la seva principal producció és el vi, ja que es sembra poc, i que en ell hi han diverses fonts de gran qualitat i que algunes cases tenen pous propis.⁸⁵ Mª Luz Retuerta menciona que, en aquesta àrea del Baix Llobregat, la desforestació en favor de l'extensió de la vinya va ocasionar la reducció dels nivells freàtics, el que va provocar problemes d'escassetat d'aigua (també per l'augment de la població). La solució va ser la posada en marxa de diverses iniciatives hidràuliques, especialment de mines d'aigua (ja destacades per Vilar en aquesta zona), per intensificar els infrautilitzats recursos hídrics.⁸⁶

D'altra banda, en relació a la diversitat d'activitats de l'economia del Principat a la que feia referència Llorenç Ferrer, a Santa Creu d'Olorda també destaca la presència de dos forns de calç⁸⁷ (**Figura 19**). Com es podrà veure més endavant, un elevat nombre de masies de Santa Creu d'Olorda es van engrandir durant el segle XVIII (quelcom també observat per Jaume Dantí a Sant Feliu de Codines), el que denota una època de bonança econòmica.⁸⁸

Al 1430, la vila de Molins de Rei⁸⁹ va renunciar a romandre sota jurisdicció de la Corona (no era el primer cop que la vila estava sota domini senyorial) i Alfons IV va

⁸² Tot i que l'autor cita a la bibliografia final totes les obres i arxius consultats, durant el desenvolupament del llibre s'observen moltes mancances alhora de fer les cites específiques de cada font consultada.

⁸³ SIMÓN, «La població catalana a l'època moderna. Síntesi i actualització», pp. 217-258; FERRER, «Una revisió del creixement demogràfic de Catalunya en el segle XVIII», pp. 17-68.

⁸⁴ JORDÀ, *Santa Creu d'Olorda*, p. 412, 418-437; VILAR, *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, vol. 3, pp. 141-142.

⁸⁵ ZAMORA, *El Baix Llobregat el 1789*, pp. 276-277.

⁸⁶ Mª Luz RETUERTA JIMÉNEZ, «Les inversions barcelonines en els recursos hidràulics a Sant Feliu de Llobregat, Sant Just Desvern i Santa Creu d'Olorda fins a l'arribada del canal de la Infanta», *Estudis d'Història Agrària*, 24 (2012), pp. 293-309; VILAR, *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, p. 262.

⁸⁷ Ajuntament de Sant Feliu de Llobregat, *Fornot de les Torres*, a: <<https://www.santfeliu.cat/common/doc/document.faces?xmid=22496>> (data de consulta 01/07/2020).

⁸⁸ FERRER, «La diversitat de l'activitat econòmica a la Catalunya moderna», pp. 725-764; DANTÍ, «Pagesos, menestrals i drets senyorials al segle XVIII», pp. 349-358.

⁸⁹ El sorgiment dels municipis, "universitas", a viles i ciutats sota jurisdicció reial (i després, per imitació, a senyories jurisdiccionals) s'emmarca en la cerca, per part dels sobirans, d'un règim local que enfortís la «personalidad y vitalidad de las localidades de sus dominios, procurando [los soberanos] dotarlas de un régimen de representación y gobierno que sin excluir la superior dependencia de la potestad real, ejercida allí por los veagueros y los batlles principalmente, facilitase el cumplimiento de sus fines específicos al

concedir a Galceran de Requesens la baronia de Molins de Rei i Santa Creu d'Olorda. Posteriorment, el seu fill, Lluís de Requesens, va comprar al rei Joan II la baronia de Martorell per 15.000 florins d'or. Aquest fet ha permès que la documentació de les dues baronies es trobin juntes al fons Requesens, avui integrat a l'ANC, quelcom que, com es veurà a continuació, permetrà observar una tendència de resistències feudals que no és exclusiva de Santa Creu d'Olorda. El llinatge dels Requesens es va anar emparentant amb les grans cases nobiliàries castellanques i al segle XVIII les dues baronies estan emparentades amb la casa de los Vélez, de Villafranca del Bierzo i de Medina Sidonia.⁹⁰ Tot i l'existència d'un marquesat de Martorell, la unitat de gestió senyorial és la baronia.⁹¹

2. 2. 1. El plet del marquès de Villafranca contra el rector de Santa Creu d'Olorda

Com ja s'ha vist a l'estat de la qüestió, la patrimonialització dels delmes pels senyors jurisdiccionalmentals i el seu arrendament a un tercer era quelcom molt habitual a Catalunya, i les baronies de Martorell i Molins de Rei no eren una excepció. Però en el cas de la parròquia de Santa Creu d'Olorda es va produir una important plet entre el rector i la baronia pel control d'aquests delmes. El procés ja va ser estudiat per Josep Mª Jordà, però amb ocasió d'aquell treball s'ha fet una revisió del mateix. Al 1751 la baronia, llavors ostentada per Fadrique Vicente Álvarez de Toledo Osorio, marquès de Villafranca del Bierzo, va iniciar una causa contra el rector per reclamar el cobrament universal dels delmes en base al privilegi concedit a Galceran de Requesens.⁹² La rectoria, tant en el capítol (una llista de finques) presentat al 1751 pel rector Joan Anglada, com en el presentat al 1773 pel rector Pablo Torrents (**Document 1 de l'annex documental**), reclamava que li pertocava el cobrament del delme de verema a les terres de la parròquia entre la riera d'en Bonet, que neix al Puig d'Olorda i va a desembocar al riu Llobregat, i els límits de la parròquia amb els termes de Vallvidrera, Sant Just Desvern i Sant Feliu de Llobregat. Quedarien al marge d'aquesta reclamació el territori de les esglésies sufragànies de Sant Bartomeu de la Quadra i de Sant Miquel de Molins de Rei. Aquestes dues esglésies, segons Jordà, no van obtenir la seva independència parroquial respecte a Santa Creu d'Olorda fins al segle XIX (**Figura 13**). Addicionalment, la rectoria també reclamava el domini directe i el cobrament del delme de tots fruits en un conjunt de 16 peces de terra o masos, en aquest cas repartits per tota la parròquia de Santa Creu d'Olorda. El 2 de maig de 1777 el tribunal ordinari eclesiàstic de Barcelona va sentenciar que el rector tenia dret a cobrar el delme de verema a raó d'una onzena part a la zona de la parròquia designada pel capítol de 1773, tant en les vinyes ja plantades com en les noves, mentre que només podria cobrar la

mismo tiempo que su florecimiento y prosperidad», a Josep Mª FONT I RIUS, *Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya Medieval: col·lectanea de treballs del professor Dr. Josep Mª Font i Rius amb motiu de la seva jubilació acadèmica*, Edicions de la Universitat de Barcelona, 1985, pp. 471, 510.

⁹⁰ JORDÀ, *Santa Creu d'Olorda*, pp. 310-313, 320, 333-337.

⁹¹ ANC1-960-T-3428, 3431 (fons Requesens).

⁹² JORDÀ, *Santa Creu d'Olorda, ibidem*, pp. 62, 140-141, 362-363.

primícia en les altres vinyes de la parròquia. També va reconèixer el dret del rector de cobrar delme de tots fruits en 10 de les 16 peces de terra, mentre que a les 6 restants, així com a la resta de terres de la Parròquia, de cada disset garbes,⁹³ dues es pagaven en concepte de delme i primícia (de les dues garbes, tres parts pel marquès en concepte de delme i dues de primícia pel rector). Per últim, s'estableix que el cobrament del delme a favor del rector es faria sense perjudici del propietari del domini directe de cada terra (que en molts casos es demostra que pertanyia al marquès). Immediatament després, la baronia va apel·lar la sentència al eclesiàstic metropolità de Tarragona, però aquest últim només la va confirmar. No s'ha trobat la data d'aquesta confirmació, i sembla que el plet no s'ha conservat a l'AHAT, ja que aquest fons va partir una destrucció parcial durant la Guerra del Francès. Només resta clar que la sentència és posterior al 1779. Novament, la baronia va tornar a apel·lar al Tribunal de la Nunciatura de Madrid. L'última menció al procés judicial apareix a l'arxiu de la baronia al desembre de 1791, fent referència a que encara no hi havia una sentència de la Nunciatura. Si en aquest tribunal es va generar alguna documentació, aquesta s'hauria de trobar als arxius vaticans.

El plet aporta molta informació sobre les transformacions agrícoles de l'època. En primer lloc, la resposta de la baronia al capítol del rector Anglada presentat al 1751 és que el marquès té dret a cobrar el delme en aquestes terres perquè abans eren ermes però des de fa uns 25 o 30 anys han estat plantades de vinyes, i que el rector només pot rebre la primícia en aquestes terres. Si s'accepta que Santa Creu d'Olorda es trobava sota la influència de preus del mercat barceloní, les vinyes haurien estat plantades entre 1721 i 1726, dintre del període on, segons Vilar, el preu del vi era molt superior al del blat. Per la resposta al capítol presentat al 1773, sabem de l'existència d'un bon nombre de pagesos que tenien terres a Santa Creu d'Olorda, alguns d'ells residents a Molins de Rei i d'altres de la mateixa Santa Creu; que també hi havien terres en emfiteusi, ja que per exemple es menciona que la congregació de Sant Felip Neri de Barcelona (Can Capellans) té establiments a rabassa morta⁹⁴; que no tots els pagesos paguen gra al marquès en concepte de delme (per exemple les terres de propietat eclesiàstica, o la Torre d'Abadal, que tenia jurisdicció pròpia); que en alguns casos sí que paguen pel gra però no per les vinyes; i que dos pagesos, *Joseph Canyameras* i *Ferriol* i *Lluís Massaguer*, mantenen amb el marquès una plet per gra, el qual s'analitzarà més endavant.

⁹³ «GARBA *f.* | 1. Feix d'espigues tallades i lligades, que generalment es compon d'algunes gravelles (or., occ., val., bal.) [...] CULT. POP. – Les dimensions i pes d'una garba de blat, d'ordi, etc., són molt variables segons les comarques, i depenen de la manera de formar els manats o manolls, del nombre d'aquests que componen una gavella, del nombre de gavelles que formen la garba, etc. [...]», a Antoni Mª ALCOVER SUREDA; Francesc de Borja MOLL CASANOVAS [direcció], *Diccionari català-valencià-balear*, edició digital 2001-2002. A: <<http://dcvb.iecat.net/>> (data de consulta 18/03/2020).

⁹⁴ Elisa Badosa va estudiar l'explotació agrària de la masia entre 1716 i 1769 a partir de la documentació de l'Oratori de Sant Felip Neri, però no va ser capaç d'establir la seva localització actual ni l'extensió de cada cultiu, a BADOSA, «El desenvolupament de tres explotacions agrícoles en el segle XVIII», pp. 179-207.

Per altra banda, en l'apel·lació a la Nunciatura, per tal de millorar la causa del marquès, es van posar en marxa tres propostes (**Document 2**). En primer lloc, elaborar un plànol a la part del terme on el rector ha rebut el dret de cobrar el delme de verema. De cada finca del plànol s'especifica la part de terra que està plantada amb vinyes, a més de si s'han trobat confessions a favor del marquès (quan es dona el cas apareix una estrelleta al plànol) on es reconeixia el seu dret a cobrar tot el delme, sense exceptuar el de la verema. La baronia va elaborar un primer esbós del plànol (**Figura 14**) sobre el qual s'ha procedit a classificar gràficament les finques en funció de la proporció de vinyes, a més d'indicar altres elements destacats de la rodalia (**Figura 15**) i situar les masies sobre un ortomapa de 2019 (**Figura 16**). Les greus deformacions de l'espai físic que assoleix el plànol en els seus extrems ha dificultat projectar sobre un mapa actual la divisió de finques del segle XVIII. Posteriorment, la baronia va elaborar una versió més elaborada del plànol, on la novetat és que també s'indica les finques que tenen una part de bosc (**Figura 17**). L'escassetat de zones de massa forestal al plànol contrasta amb l'actual abundància de boscos a la zona. L'existència de nombroses feixes de cultiu, moltes avui dia ja abandonades, demostra la intensitat dels cultius, fins i tot en zones de muntanya (**Figures 18 i 26**), com molt bé indica Vilar.⁹⁵ També destaca l'enorme fragmentació d'algunes parcel·les, quelcom descrit per Vicedo pel cas de Lleida⁹⁶, algunes d'aquestes petites parcel·les dedicades exclusivament a la vinya (es podrien tractar d'establiments a rabassa morta). A més a més, sorprèn que una gran masia com La Salut (**Figura 15**) només tingués vinya, el que demostra que en ocasions hi han petites excepcions a la idea expressada per Ferrer sobre el policultiu dels masos.⁹⁷

En segon lloc, la baronia exposa que a les heretats de Joan Ferriol i Benito *Massaquer*, segons les confessions realitzades pels seus antecessors des del segle XVII, el marquès ha estat cobrant el delme de tots fruits, excepte el delme de verema, que rep el rector en compensació d'un altre delme que rep el marquès en un altre part, segons la divisió que en el passat s'havia acordat entre els dos poders. Segons la baronia no hi ha cap prova documental d'aquest suposat acord de divisió del delme, però en tot cas la baronia interpreta que a partir del cobrament que realitzava el rector en aquests dos masos, aquest últim va voler extrapolar el cobrament de la verema a tota la part del terme que figura en el capítol que va presenta al 1773.

En tercer lloc, s'estableix que si no es pogués revocar el dret del rector de cobrar la verema en tot el dit terme, al menys es busca limitar-ho a la part superior de la muntanya des del camí reial vell⁹⁸ que anava entre Sant Feliu de Llobregat i Molins de

⁹⁵ VILAR, *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, pp. 185-480.

⁹⁶ VICEDO, *Producció, propietat i renda a les terres de Lleida* (tesi doctoral), pp. 194-207; «Propietat i renda senyorial a les terres de Lleida en el marc del procés de creixement agrari», pp. 278-301.

⁹⁷ FERRER, «La diferenciació social pagesa», pp. 95-128.

⁹⁸ Com apareix al plànol, aquest camí vell es contraposa amb el nou camí reial entre Madrid i França per Barcelona, establert arran del reial decret de 1761 de Carles III de carreteres radials. En el tram entre Barcelona i Molins de Rei, el camí antic discorria al costat del Llobregat, el que generava un traçat més irregular, però amb menys desnivells. Al 1763 les autoritats van decidir que era millor construir un nou traçat rectilini (actual N-340), tot i l'inconvenient de lleugers desnivells per la major proximitat a la serra Collserola. El nou camí reial encetava amb el pont de Molins de Rei construït pràcticament a la vegada, que permetia travessar el Llobregat i connectar tant amb la carretera cap a Madrid com cap a València, a

Rei (Can Ferriol i Can *Massaquer* estarien en aquesta part) i només per les vinya de ceps. Segons la confessió de Jaume Pelegrí, emfiteusi de la congregació de Sant Feliu Neri de Barcelona, de 1659, el pagament del delme es feia d'aquesta última forma descrita. Així, es voldria descartar que el rector cobrés delme sobre totes les vinyes per sota del camí reial vell (en el anomenat "pla de reguès") i per sobre d'aquest camí no ho fes per les vinyes de parra o d'arbres anomenades vulgarment grec, planta de Monyà, o trencaventres.⁹⁹ Gemma Tribó ha estudiat els emparrats al Baix Llobregat i explica que aquests ceps, a diferència dels de vinyes baixes, es deixaven créixer en altura i s'enroscaven sobre el tronc d'un arbre, en general pollancre blancs, i que es plantaven en zones humides. Constatada que al segle XIX s'anomenaven "árboles con parras" o parres de grec i podien tenir diverses varietats de ceps, com el cas del trencaventres. La majoria d'aquest raïm era de gra llarg, aromàtic, de pell fina, dolç, semblant al moscatell, que generalment s'utilitzava per menjar en fresc i elaborar un vi clar i molt fluix anomenat grec, el qual tenia aplicacions medicinals contra les inflamacions de la vista. Com que era un raïm que es collia més tard, al novembre, permetia que Barcelona tingués un proveïment de raïm fresc entre setembre i febrer.¹⁰⁰

Al plet de l'ADB també es conserva un document que segurament va decantar la balança a favor del rector, on figurava un acord del 1614 entre la baronia i el rector de Santa Creu d'Olorda. En ell s'establia el repartiment del delme entre el rector i la baronia, excepte en algunes parts on cadascú rebia el delme íntegre.¹⁰¹

Resulta clar que en veure com s'havia augmentat considerablement la superfície dedicada a la vinya, tant el rector com el marquès es van voler assegurar el cobrament íntegre del delme de verema. El marquès, encara que no ho va aconseguir, va intentar cobrar-ho en virtut del privilegi concedit per Alfons IV als Requesens com a decimadors universals a tota baronia. El fet de buscar en els arxius els antics drets ja oblidats o elaborar nous capbreus és just el mateix comportament que Jaume Portella i Antoni Ll. Sanz descriuen pel capítol de la Catedral de Girona i Elisa Badosa pel monestir de Sant Benet de Bages; i a la vegada el fet d'intentar imposar les càrregues senyorials sobre aquells nous cultius també coincideix amb la visió de Pierre Vilar, Montserrat Duran i Llorenç Ferrer.¹⁰²

Manuel ARRANZ HERRERO, «Els camins i l'ordenació del territori a Catalunya en temps de Carles III», *Pedralbes: Revista d'història moderna*, 8,1 (1988) pp. 655-664.

⁹⁹ ANC1-960-T-3417, ANC1-960-N-26; ADB. Processos 1776, lligall IV. Procés: *Rector de Santa Creu d'Olorda contra el Marquès de los Vélez*, fol. 155-160, 164-167.

¹⁰⁰ Gemma TRIBÓ I TRAVERIA, «Els emparrats del Baix Llobregat i la producció de vi grec», a *Vinyes i vins: Mil anys d'història. Actes i comunicacions del III Col·loqui d'Història Agrària sobre mil anys de producció, comerç i consum de vins i begudes alcohòliques als Països Catalans. Febrer del 1990*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1993, vol. 1 pp. 381-392.

¹⁰¹ ADB. Processos 1776, lligall IV. Procés: *Rector de Santa Creu d'Olorda contra el Marquès de los Vélez*, fol. 164-167.

¹⁰² PORTELLA; LL. SANZ, «Reacció senyorial i resistència pagesa», pp. 141-151; BADOSA, «Procés d'una resistència contra el domini senyorial», pp. 411-424; VILAR, «El fin de los elementos feudales y señoriales en Cataluña en los siglos XVIII y XIX», pp. 78-93; DURAN, «El règim senyorial català a l'època moderna: continuïtat i decadència», pp. 29-37; TELLO, «Renta señorial y renta de la tierra en la última etapa del antiguo régimen en Cataluña», pp. 283-314.

2. 2. 2. El plet del marquès de Villafranca contra el matrimoni *Canyameras i Ferriol i Lluís Massaguer*

L'altre plet que s'ha estudiat és el del marquès de Villafranca contra els pagesos Joan *Canyameras* i Ferriol i *Lluís Massaguer*, dels masos Ferriol i *Massaguer* respectivament. A causa de la dispersió de la documentació d'aquest cas i les limitacions de temps d'aquest treball, només s'ha pogut consular part de la documentació del procés.¹⁰³ En conseqüència, la font que s'ha utilitzat per conèixer el procés de forma completa ha estat el regest de l'arxiver *Jerónimo Sebastiá i Pujada*,¹⁰⁴ del 1891 (**Document 3**). Segons aquest regest, al 1760 l'arrendatari del marquès deixa de percebre el delme de gra dels dos masos i ho notifica a l'assessor del marquesat de Martorell. Al 1761 el marquès inicia un plet contra *Lluís Massaguer* i Joan *Canyameras*. Al 1775 ambdós són condemnats a pagar, amb "reial provisió", el delme de grans no pagats entre 1761 i 1772. Al 1778 *Lluís Massaguer* va interposar una "causa de suplicació", sense més dades al respecte.¹⁰⁵

A continuació, es passa a analitzar el procés amb la documentació original del segle XVIII que fins ara s'ha localitzat. Del dit regest, s'han trobat dos dels tres documents als que fa referència. En ells, *Matheo Tort*, arrendatari dels delmes de la baronia en aquell moment (1760), denuncia davant de *Joseph Febrer i Salomó*, administrador de la baronia, que els pagesos Joan *Canyameras* i Ferriol i *Lluís Massaguer* no li havien pagat el delme de tots grans. En la seva defensa, els dos pagesos al·leguen que posseïen les seves heretats des de feia poc temps i que no sabien que s'havia de pagar tant com els hi demanava l'arrendatari.¹⁰⁶ Aquest argument no té gaire sentit, perquè les dues famílies portaven segles en aquestes masies i el delme era un impost anual.

La següent documentació analitzada és de finals de 1771, quan dos pagesos, Joan Mas i Rubí, i Jaume Tort (aquest últim era emfiteuta del marquès), escollits l'un per *Joseph Puigventos*, arrendatari dels delmes en aquell moment, i l'altre per *Geronim Cabrer i Sunyer*, apoderat del marquès, estableixen que *Lluís Massaguer* ha de pagar 40 lliures en concepte de delme per sis mujades¹⁰⁷ de terra que posseeix, per les quatre collites entre 1767 i 1771 (**Document 4**). Al gener de 1772, *Joseph Febrer i Salamó*, després de rebre la consulta de *Geronim Cabrer* sobre si s'han de pagar els delmes deguts a l'arrendatari, estableix que efectivament aquest últim ha de rebre les 40 lliures en

¹⁰³ Amb posterioritat a l'elaboració d'aquest treball s'ha localitzat a l'ACA la documentació (encara no consultada) del plet que es va generar a la Reial Audiència.

¹⁰⁴ L'Arxiu de Palau-Requesens es trobava al Palau Reial Menor de Barcelona, que pertanyia a la família Requesens des que Joan II el va cedir a Galceran de Requesens i Santa Coloma. Al 1856 el dit Palau es va demolir, i el capellà major de la Reial Capella del Palau, *Jerónimo Sebastiá y Pujada*, va ser responsable del trasllat del fons a una nova ubicació, a més de dur-ne a terme una reorganització del mateix i una descripció parcial del fons al 1898 (només de 117 lligalls, la seva obra restà inacabada, i anys més tard va ser continuada per altres arxivers), a Generalitat de Catalunya, Arxiu Nacional de Catalunya, «El Archivo Nacional de Cataluña ingresa el Archivo del Palau-Requesens», 10/06/2011. A: <http://anc.gencat.cat/es/detall/noticia/Noticia_PalauRequesens> (data de consulta 18/03/2020).

¹⁰⁵ ANCI-960-T-3299.

¹⁰⁶ ANCI-960-T-3241, 3242.

¹⁰⁷ «MUJADA f. Mesura agrària que tenia 625 destres quadrats, o sia, aproximadament 49 àrees», a ALCOVER; MOLL, *Diccionari català-valencià-balear*.

concepte de delme, ja que en el contracte d'arrendament s'establia que la baronia era la responsable de que el dit pagament fos satisfet. (**Document 5**). Al setembre de l'any següent, *Geronim* Cabrer envia una carta a *Joseph* Febrer per demanar-li que denegüés la petició realitzada pel matrimoni *Canyameras* i *Lluis Massaguer*. Es desconeix el contingut exacte d'aquesta petició, però queda clar que estava vinculada amb els delmes no satisfets (**Document 6**).

Adicionalment, la baronia va recollir un seguit de confessions i capbreus des del segle XVI per intentar demostrar que sempre s'havia pagat delme de tots fruits al marquès (a més de les mencions sobre el delme de verema, que remetien al plet anterior contra el rector). En primer lloc, es situen les dues heretats al terme de Santa Creu d'Olorda amb relació a les altres finques limítrofs i posteriorment es passa a mencionar les confessions pròpiament (**Document 7**). Ambdós masos confronten amb els límits del terme de Santa Creu d'Olorda, però per acotar l'estudi només es farà referència als masos que pertanyien al terme de Santa Creu.

La finca de Can *Massaguer* confrontava amb la Torre de Santa Margarida, la Torre del Bisbe, Can Ferriol, Can Parellada, la finca de Pau Amigó de Baluart (Ca n'Amigó del Clot), el mas dels Argemí (Can Marc) i el Masset Monmany.¹⁰⁸ A més a més, a la confessió de *Joseph Massaguer* de 1656 també es menciona Can Gelabert (Can Farrés), i les terres d'Antoni Prats, pagès de Santa Creu d'Olorda, que no s'han pogut localitzar al plànol del segle XVIII. Tots els avantpassats de *Lluis Massaguer* confessaren el pagament del delme al marquès: Jaume *Massaguer* al 1613, *Joseph Massaguer* al 1656, Eulàlia *Massaguer* y Monmany, vídua de *Lluis Massaguer*, al 1718 i Benet *Massaguer* al 1751. Només aquest últim confessà que pagava el delme de verema al rector.

La finca de Can Ferriol (o Furriol) confrontava amb la Torre del Bisbe, Can Serra, Can *Massaguer* i la Torre de Santa Margarida. En relació als delmes, a diferència de Can *Massaguer*, quasi tots els antecessors de Joan *Canyameras* i Ferriol sí que confessaren el pagament del delme de tots fruits al marquès i el de verema al rector: Pau Ferriol al 1577, Jaume Ferriol al 1656, *Joseph* Ferriol al 1718, *Joseph* Ferriol al 1751 (no se sap si pare i fill tenien el mateix nom o es tracta de la mateixa persona); només Pere Ferriol, al 1547, confessà que pagava tot el delme al senyor.¹⁰⁹

Josep Mª Jordà aporta diverses dades sobre qui eren aquests dos llinatges. Al 1338, Contança de Noguera, senyora de la vila de Sant Feliu de Llobregat, vídua de Francesc Ferriol, va concedir al seu fill, Francesc de Ferriol, la meitat de la senyoria que posseïa sobre la dita vila i les parròquies de Sant Just Desvern, Sant Joan Despí i Santa Creu d'Olorda. El llinatge dels Ferriol va seguir amb la meitat d'aquesta senyoria fins que, al 1394, Berenguer de Relat la va vendre a la Pia Almoïna de Barcelona, que posseïa l'altre meitat. A principis del segle XIV el mas Ferriol era conegut com Oliveres de ça Morera, de Bernat d'Oliveras, però al 1340 ja era habitat per Ramon de Ferriol, que pertanyia a una branca, possiblement menor, dels senyors de Sant Feliu de Llobregat.

¹⁰⁸ ANC1-960-T-3430.

¹⁰⁹ ANC1-960-T-3417, 3430.

Al desembre de 1713, durant la Guerra de Successió, un conjunt de miquelets van robar un ramat acampat als confins de Sant Just Desvern, Santa Creu d'Olorda i Vallvidrera i se'l van emportar cap a Barcelona, llavors assetjada per les tropes borbòniques. Immediatament després, les universitats d'aquests tres termes van ser acusades de complicitat, o al menys de no haver aplicat les mesures requerides per l'exèrcit borbònic per perseguir als grups de miquelets que rondaven aquella zona. El ramat era propietat de Joan Zerezedà, coronel d'un regiment de cavalleria. El capità general de Catalunya, el duc de Pòpuli, va manar que aquestes universitats tindrien que pagar el valor del ramat. El que és interessant aquí és que per la part de Santa Creu, només set cases es trobaven en disposició de pagar, a raó de 100 lliures en sis d'elles. Una d'aquestes sis era justament Can Ferriol. Com que l'efectiu que disposaven aquests masos no era suficient, va ser necessari vendre uns censals: en un d'ells, Pau Amigó i *Joseph* Ferriol ho feren a favor de Pere Sala, del terme de Cervelló, a raó de 560 lliures i una pensió de 28 lliures.

Per altra banda, a la llista anual de sots-batlles i regidors de Santa Creu d'Olorda, des de la creació de la sots-batllia al 1718 fins a la configuració del municipi independent de Santa Creu d'Olorda, al 1820, els Ferriol apareixen 14 cops i els *Massaguer* 11 cops, entre ells els propis Joan *Canyameras* i *Lluís Massaguer*. La presència d'aquests dos llinatges és força abundant, el que ens indica que com a mínim tenien la mateixa importància que altres famílies de la rodalia que també apareixen bastant, com els Serra, Parellada, Pahissa, Tintorer, Cuyàs, Tort, Amigó, Campmany, Bofill, Revella, Castellví, etc.¹¹⁰

L'historiador local Llorenç Sans va elaborar unes notes sobre documentació (i en ocasions alguna còpia d'aquesta) que havia anat recopilant a diversos arxius (principalment a l'AHCB i a l'AHPB) de les masies de Santa Creu d'Olorda. Per a Can Ferriol, constata l'existència de donacions per a la celebració de misses d'aniversari entre els segles XV i XVII, de capbreus entre els segles XVII i XVIII (són els que s'utilitzen per demostrar el pagament del delme al marquès), de testaments des del segle XV fins al XIX, i de la venda de dos censals, el ja descrit per Jordà i un altre de 1732 de 200 lliures i una pensió de 10 lliures a favor dels cònjuges Ignacio i Anna Maria Puig i *Guibot*. Per a Can *Massaguer*, destaca la documentació sobre misses de fundació, el capítol matrimonial de Benet *Massaguer* amb Magdalena Julià al 1753, pares de *Lluís Massaguer*, i el testament d'aquest últim del 1781. També apareix un censal a favor de Pablo Parellada, de 1773, per valor de 450 lliure, i al 1792 el capítol matrimonial del fill de *Lluís Massaguer*, també dit Benet *Massaguer* (com el seu avi) amb Maria *Balarch*, la qual posseïa un dot de 525 lliures. Just un mes més tard el propi Benet *Massaguer* estableix un altre dot de 200 lliures, però no s'especifica qui és el receptor. Per últim, a la documentació del plet recollida a la baronia apareixia una llista de pagesos, elaborada per Jaume Tort, que a data de 1772 mencionava els pagesos establerts a rabassa morta a la heretat de *Lluís Massaguer* (**Document 8**). En un principi la llarga llista podia generar certs dubtes sobre la seva validesa, però el propi Llorenç Sans va constatar l'existència de diversos establiments sobre parts de la finca de Can *Massaguer*, en

¹¹⁰ JORDÀ, *Santa Creu d'Olorda*, pp. 247, 344-362, 440-441.

ocasions sobre terres boscoses i ermes, entre les dècades de 1760 i 1770, en alguns casos coincidents amb les persones o les famílies que apareixen a la llista de la baronia de 1772. Es tractarien de petits sots-establiments, entre els quals es podria destacar el del propi Joan *Canyameras* i Ferriol sobre una peça 1,25 mujades al Puig d'Olorda, al 1768. Un anàlisi més acurat de les notes de Llorenç Sans i la consulta original de la documentació permetria aprofundir en la història d'aquests dos masos.¹¹¹

Recentment s'ha publicat el treball de fi de grau d'arquitectura d'Àlber Zambrano, sobre el projecte de rehabilitació de Can Ferriol, on apareix informació sobre els orígens del mas. Hi ha documentació de finals del segle X que menciona unes permutes del Monestir de Sant Cugat del Vallès on es fa referència a un mas amb una font coneguda com *Ferroncincto*. Tot i que molt a prop del mas hi ha la font de Can Ferriol i el Pont de Can Ferriol, els quals són anteriors al segle XVIII, aquesta relació no s'ha pogut contrastar. De totes formes, resulta clar, pel tipus de construcció, que un primer cos de la masia seria d'origen medieval. A segle XVIII, es fan dues ampliacions a la masia, la primera a inicis de segle i la segona a mitjans de la centúria, segurament com a conseqüència de la bonança econòmica que experimenta el mas. El mas es dedicava a l'explotació forestal, ramadera i agrícola, i tenia a càrrec seu diversos treballadors. Aquesta bona situació econòmica continua al segle XIX, quan es construeix un celler i un graner, i el mas es converteix en una de les principals explotacions de Santa Creu d'Olorda.¹¹²

Per altra banda, a la documentació del plet sovint es parla del matrimoni *Canyameras*. Al llibre de misses i fundacions de la parròquia, l'únic que es va conservar després de la destrucció de l'arxiu parroquial durant la Guerra Civil, es pot veure com la pubilla de Can Ferriol, Rosa Ferriol, va contraure matrimoni amb Joan *Canyameras*, i ambdós van adoptar el cognom conjunt de *Canyameras* i Ferriol, tot i que la propietària immemorial del mas seguia sent la muller.¹¹³ Joan *Canyameras* i Ferriol podria ser un cabaler, potser de la masia de Can *Canyameres*, localitzada a Sant Cugat del Vallès (és una simple hipòtesi). Sembla que aquesta situació era bastant típica i Pierre Vilar aporta un exemple: al 1734, Agustí Ubach va adquirir l'arrendament de Castellbò, i com a garantia va aportar els béns de la seva dona, a qui li devia tota la seva fortuna i de qui també havia agafat el cognom.¹¹⁴

Tot i que Joan *Canyameras* formés part de la família Ferriol des de feia poc temps quan es va iniciar el plet, la seva dona i propietària del mas, Rosa, i els seus sogres, haurien de saber perfectament el que s'havia de pagar anualment en concepte de delme.

¹¹¹ ACBL. Fons Llorenç Sans Fàbregas. Cases pairals. Can Ferriol, Can Massaguer; ANC1-960-T-3430.

¹¹² Àlber ZAMBRANO ESTEVE, *Proposta de consolidació i adequació sostenible de masies al parc de Collserola i recuperació de l'activitat agrària. Masia de Can Furriol, Sant Feliu de Llobregat* (treball de fi de grau), Universitat Politècnica de Catalunya, Barcelona, 2019, pp. 1, 10-11, 29-31.

¹¹³ ADB. Parròquies. Santa Creu d'Olorde. *Llibre de les Fundacions, Aniversaris i Misses de l'Església Parroquial Sta. Creu d'Olorde, 1757-1869*, fol. 102-103.

¹¹⁴ VILAR, *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, p. 542.

La conclusió de tot aquest anàlisi es que aquests dos masos, que constituïen petits propietaris, gaudien d'una posició benestant. No s'observa en ells un encadenament de deutes, ni es va produir la pèrdua del mas en els anys posteriors al plet. No es pot saber amb seguretat què els va moure a deixar de pagar els delmes al seu senyor jurisdiccional, però està clar que ambdós tenia prou capacitat econòmica per pagar-los. A més, crida l'atenció que els delmes que s'estan discutint al senyor no són sobre nous cultius, sinó sobre aquells més típics. Per tant, seria adient adscriure's a la tesi d'Albert Cots: sense rebutjar tota l'estructura de l'Antic Règim, s'està produint un canvi de mentalitat.¹¹⁵

Si aquesta fos l'única causa al voltant dels delmes dintre del marquesat de Martorell es podria pensar que el que s'ha analitzat és un conflicte puntual, però no és així. Josep Mª Jordà menciona que al fons Requesens, pels voltants de 1777, també hi ha molta documentació sobre pagesos que es neguen a pagar impostos senyorials sobre mongetes, olives, fulles de morera, etc.¹¹⁶ D'aquesta documentació no ha estat possible trobar res (Jordà no especifica on es troba a l'arxiu), però sí que s'han localitzat molts plets a inicis del segle XIX: al 1800 *Joseph* Canals, pagès de Sant Andreu de la Barca, després d'adquirir una finca, es nega a pagar el delme, sense donar cap justificació; al mateix any diversos pagesos de Santa Creu d'Olorda es neguen a pagar el delme de cànem (que sí es pagava al segle XVII);¹¹⁷ al 1803 un conjunt de propietaris de Sant Esteve de Sesrovires, que havien pagat el noval del delme a la parròquia, es negaven a pagar la part que li corresponia al marquès; també a Molins de Rei un pagès es negava a pagar el delme al 1807, etc.¹¹⁸ Segons el que afirma Vilar, el fet que hagin moltes causes pel cobrament de les càrregues senyorials demostraria que la pressió senyorial es manté ferma, però no es pot negar que també demostra que quelcom està canviant, ja que en èpoques anteriors, fins i tot en guerres, no es registren aquests xocs entre el senyor i alguns pagesos (no tots, com ho demostra la presència de Jaume Tort, que sembla partidari del marquès).

¹¹⁵ COTS, «Aproximació a l'estudi dels conflictes senyorials a Catalunya (1751-1808)», pp. 241-268.

¹¹⁶ JORDÀ, *Santa Creu d'Olorda*, pp. 363.

¹¹⁷ ADB, Processos 1776, lligall IV, fol. 164-167.

¹¹⁸ ANC1-960-T-3446, 3453, 3458.

2. 3. ESTAT ACTUAL DEL PATRIMONI HISTÒRIC A SANTA CREU D'OLORDA

En aquest últim apartat del treball s'ha volgut fer un breu resum sobre l'evolució històrica de les edificacions que apareixen al plànol del segle XVIII i el seu estat actual a través del contacte amb els seus propietaris i / o l'observació directa de les finques.¹¹⁹ Tot i que l'extensió i delimitació de les finques han variat des del segle XVIII, val la pena mencionar quins masos encara estan vinculats a activitats agropecuàries. Però abans de tot, és necessari fer referència a dos aspectes de caire més general.

En primer lloc, al 1968 es va construir la fàbrica de ciment l'Auxiliar de la Construcción Sànsón S.A. al lloc on es localitzava Can Marc, el que va motivar l'enderroc d'aquest mas. La fàbrica extreia calcàries del Puig d'Olorda, ocasionant la destrucció de bona part de la muntanya. L'extracció va finalitzar al 2002 i es va executar un pla per a la consolidació i restauració mediambiental del Puig d'Olorda, per tal de facilitar-hi l'accés als excursionistes¹²⁰ (**Figura 20**). Actualment la fàbrica està aturada i pertany a Cementos Molins S.A., sense que quedi clar quin serà el seu futur.¹²¹

L'altre aspecte correspon a l'actual configuració dels boscos a l'antic terme de Santa Creu d'Olorda. Antigament, els pins restaven relegats als llocs massa secs o amb escàs sòl on els alzinars no podien créixer. Les tales indiscriminades i els focs provocats per permetre el cultiu de la terra i l'obtenció de fusta, i el posterior abandonament de les activitats agropecuàries, ha permès la ràpida expansió de les pinedes, a mesures que alzinars, carrascars i suredes han anat reculant. La perillositat d'aquesta situació rau en que els pins tenen un alt grau d'inflamabilitat.¹²²

Relació d'edificacions

Can Capellans: masia del segle XIII, amb una capella afegida al 1751 per l'Oratori de Sant Felip Neri i una torre del segle XIX. Llinda amb la via d'Adif.¹²³ Segueix habitada per uns masovers i amb usos agrícoles (**Figura 21**).

¹¹⁹ Cal dir que les extraordinàries circumstàncies en les que s'ha desenvolupat aquest treball han dificultat aquesta tasca.

¹²⁰ Josep Mª GELABERT CAMPOS *et al.* [comissariat de l'exposició], *Olorda. Una història compartida*, Ajuntament de Molins de Rei, Ajuntament de Sant Feliu de Llobregat, Arxiu Comarcal del Baix Llobregat, Sant Feliu de Llobregat, 2016; Mancomunitat de Municipis de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, Gabinet de Comunicació, Servei de Publicacions, *Pla Especial d'Ordenació i de Protecció del Medi Natural. Realitzacions 1983-1989*, Barcelona, 1990, p. 155.

¹²¹ *La Vanguardia*, «Cementos Molins compra la planta de Cemex en Sant Feliu», 14/06/2013. A: <<https://www.lavanguardia.com/economia/20130614/54375639313/cementos-molins-compra-la-planta-de-cemex-en-sant-feliu.html>> (data de consulta 01/07/2020).

¹²² Jesús FERNÁNDEZ; Juan Luís GIL; Rosa MORENO; Anna PRATS (equip l'aladern), *Estudi de Collserola. Parts 1, 2, 3, 4 i 5*, Ajuntament de Sant Feliu de Llobregat, 1985, pp. 34-35, 101.

¹²³ Antoni GONZÁLEZ MORENO-NAVARRO [direcció], *Inventari-Catàleg del Patrimoni Arquitectònic del Parc Metropolità de Collserola*, Diputació de Barcelona, Patronat Metropolità del Parc de Collserola, Barcelona, febrer 1994 - juny 1995, INV-099/CAT-53.

Can Cuyàs: datada del segle XVII, està conformada per tres cossos juxtaposats als quals s'han afegit diverses dependències.¹²⁴ Actualment és un club de golf (**Figura 22**).

Can Ferriol: masia de planta rectangular construïda sobre una vessant de la muntanya. A les dades històriques ja referides, caldria afegir que va ser abandonat després de la Guerra Civil, fins que al 1987 la Corporació Metropolitana de Barcelona (CMB) la va expropiar. Posteriorment, la finca va ser cedida a l'Ajuntament de Sant Feliu de Llobregat, qui a la vegada va cedir-la a un masover, per iniciar un petit cultiu d'autoconsum. Al 1993 es va fer una primera obra de rehabilitació i recentment s'ha executat una nova reforma estructural (no interior). També recentment, l'arquitecte Àlber Zambrano ha publicat una proposta per a la reintroducció de la producció vitivinícola i oleica al mas.¹²⁵ Els nous masovers (La Rural de Collserola) volen recuperar els antics cultius de secà (garrofers, ametllers, oliveres, etc.), fer una mica d'horta (si es solucionen els problemes d'escassetat d'aigua) i completar la reforma de la masia per viure-hi (**Figura 23**).

Can Messeguer: s'organitza al voltant d'una antiga torre de defensa (construïda per les necessitats defensives d'aquella època), probablement de mitjans del segle X. A cada costat de la torre estan adossats dos cossos rectangulars, amb parets d'*opus spicatum*. Segons David Guash i Dalmau, tant els dos cossos com la porta voltada d'accés a la masia i la finestra trilobada datarien del segle XIII.¹²⁶ El primer pis es reservava per les feines del camp, per guardar animals, com a bodega i també presenta l'accés a una petita estança subterrània que potser va servir com a rebost i / o amagatall, mentre que el pis superior servia com a vivenda. La masia està habitada però sense usos agrícoles, tot i que la família posseeix l'empresa In Vitro S.L., especialitzada en la micropropagació de plantes (**Figura 24**).

Can Monmany: documentat al plet entre el marquès i el rector entre els segles XVII i XVIII, la denominació de "Masset" podria respondre a les seves petites dimensions. Es tractava d'una petita casa feta de totxana, amb una llar de foc i una petita terrassa al primer pis. El mas estava abandonat i per evitar la presència d'*okupes* les autoritats del Parc de Collserola van decidir destruir-lo.¹²⁷ Al seu voltant queden restes de les feixes de cultiu i de les barraques (**Figures 25 i 26**).

Ca n'Albareda: originària del segle XVII, està conformada per tres cossos, dos laterals i un central que sobresurt sobre els altres.¹²⁸ La masia segueix habitada per un masover i amb activitat agrícola. (**Figura 27**).

¹²⁴ Equip l'aladern, *Estudi de Collserola*, p. 542.

¹²⁵ ZAMBRANO, *Proposta de consolidació*, pp. 10, 15, 32, 40, 115.

¹²⁶ Equip l'aladern, *Estudi de Collserola*, p. 480.

¹²⁷ ANC1-960-T-3417; he de donar les gràcies al geòleg Jordi Corregidor, qui em va portar fins al mas. Aquest darrer està realitzant una investigació sobre els antics camins de Santa Creu d'Olorda, i va parlar amb un pagès de la zona que havia vist com es produïa l'enderroc, fa unes poques dècades.

¹²⁸ Equip l'aladern, *Estudi de Collserola*, p. 541.

Ca n'Amigó del Clot: l'inventari del Parc de Collserola el classifica com a edifici sense interès històric, però està documentat des del segle XVIII.¹²⁹ Es va restaurar als anys 50 a partir de l'estructura de l'antiga masia. La família propietària té una horta d'autoconsum i està en procés d'engegar una explotació agropecuària comercial (**Figura 29**).

Can Pahissa: «edifici de planta irregular format per diversos cossos a diferent nivell per adaptar-se al terreny».¹³⁰ La família propietària vol restaurar la masia, en molt mal estat de conservació, i tornar a introduir els usos agrícoles (**Figura 28**).

Can Parellada: masia de tipus basilical amb cossos afegits als dos costats. Originària del segle XII, va patir una important reforma al 1779. Posseeix un petit aqüeducte que porta l'aigua fins un aljub.¹³¹ Actualment la masia no manté activitat agrícola, però l'edifici encara s'utilitza (**Figura 30**).

Can Sant Feliu: edifici de planta quasi quadrada, amb una «teula àrab a dos vessants amb el carener perpendicular a la façana principal. Aquesta, orientada a migdia, presenta disposició simètrica de les obertures amb portal adovellat central [amb la inscripció a la llinda] Joan 1777».¹³² La masia llinda amb la via d'Adif i es troba en molt mal estat de conservació, però la finca té activitat agrícola (**Figura 31**).

Can Serra: la primera referència al mas és del segle XIV. Va pertànyer al llinatge dels Serra des del segle XVII, fins que a mitjans del segle XX la van vendre a l'empresa Sànsón, que només estava interessada en la finca per a l'extracció de calcàries.¹³³ Avui dia pertany a l'Ajuntament de Barcelona i només queden algunes runes (**Figures 32 i 33**).

La Salut: mas de planta baixa, pis i golfes, documentat al segle XVI. Al 1748 se li afegí una capella dedicada a la Mare de Déu de la Salut. La capella es va reformar al 1859 i reconstruir al 1940 després d'haver estat cremada durant la Guerra Civil.¹³⁴ Actualment la masia, reformada als anys 80, és de l'Ajuntament de Sant Feliu de Llobregat i té instal·lat un restaurant (**Figura 34**).

Santa Creu d'Olorda: conjunt d'edificacions formades per l'església, el cementiri, la casa rectoral i altres dependències que van ser utilitzades com ajuntament. D'origen preromànic (segle XI), és una església d'una única nau amb absis trapezial i transsepte elevat de tipus carolingi. Va patir diverses reformes al llarg del temps, com la construcció d'un campanar al segle XVII, o la construcció d'un nou portal renaixentista de pedra de fil, en arc de mig punt i amb un rellotge de sol al damunt. Tot el conjunt va

¹²⁹ *Inventari-Catàleg*, «Fotografies dels elements no inventariats»; ANC-960-T-3417.

¹³⁰ *Ibidem*, INV-155/CAT-.

¹³¹ Equip l'aladern, *Estudi de Collserola*, p. 469-471.

¹³² *Inventari-Catàleg*, INV-159/CAT-.

¹³³ JORDÀ I CAPDEVILA, «La masia de Can Serra, a Santa Creu d'Olorda», a *El Llaç*, Molins de Rei, 1/10/2000, pp. 10-11.

¹³⁴ Equip l'aladern, *Estudi de Collserola*, pp. 458-463.

ser cremat durant la Guerra Civil i als anys 50 es va restaurar el temple, però no la rectoria ni les altres dependències.¹³⁵ (**Figura 35**).

Torre d'Abadal: torre de defensa del segle X (amb una finestra prerromànica d'arc de mig punt) a la qual se li van afegir diversos cossos arquitectònics durant el segle XVIII.¹³⁶ Actualment la masia és de l'Ajuntament de Sant Feliu de Llobregat, però està tapiada per perill de runa. Uns masovers gestionen un petit hort per l'autoconsum (**Figures 36 i 37**).

Torre del Bisbe: torre de defensa del segle XIII de tres plantes d'alçada, soterrani i coberta d'una sola vessant. Molt modificada per successives reformes, la més important al segle XVI. Construïda sobre una vessant de la muntanya, està composta per plataformes disposades a diferents plànols d'alçada per adaptar-se al desigual terreny, ocasionant que la façana sud sigui més llarga que la nord. Al pati interior, posseeix un portal adovellat amb arc de mig punt. La masia es conserva, tot i que no es fa cap manteniment significatiu.¹³⁷ Esporàdicament hi va un masover (**Figura 38**).

Torre de Santa Margarida o Valldonzella: si bé es tenen notícies de la existència d'una comunitat religiosa en aquest indret des del segle XII, no és fins al 1237 que culmina el procés de fundació del monestir cistercenc de Santa Maria de Valldonzella. Durant la Guerra Civil Catalana (1259-1262) les monges del monestir tenen que marxar en diverses ocasions. Per això, al 1262 decideixen traslladar-se a un nou indret, mentre que a l'antic monestir rep el nom de Valldonzella la Vella i en ell roman una capella, que des del segle XIV va passar a estar dedicada a Santa Margarida. Al segle XVIII es va aixecar una casa pairal al costat de la capella. Tot el conjunt es va convertir en una masia formada per tres cossos (església, torre i casa pairal) ben definits i compactes, que aprofiten les superfícies planes de la vall on es localitza per donar-hi cabuda a hortes, patis i altres dependències. El cos més antic, l'església, d'una sola nau de volta de canó, amb tres arcs de mig punt que sostenen el sostre i un absis quadrat, va ser dividida entre 1731 i 1737 en dos pisos: a baix es va instal·lar un celler i una premsa de vi i a dalt una nova capella, utilitzada com a lloc de culte fins al 1865.¹³⁸ Actualment pertany a l'Ajuntament de Barcelona i està totalment abandonada i en deplorable estat de conservació (**Figura 39**).

¹³⁵ *Inventari-Catàleg*, INV-002/CAT-001.

¹³⁶ Equip l'aladern, *Estudi de Collserola*, p. 530.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 493-497; *Inventari-Catàleg*, INV-153/CAT-77.

¹³⁸ Equip l'aladern, *Estudi de Collserola*, p. 504-521.

CONCLUSIÓ

Després de quasi 60 anys de la publicació de l'obra *Catalunya dins l'Espanya Moderna*, l'obra de Pierre Vilar continua sent una referència a l'hora d'estudiar la història econòmica de la Catalunya del Set-cents. La seva obra està impregnada d'història quantitativa i marxista, i en bona mesura així han estat els estudis que han donat continuïtat historiogràfica als temes que ell va tractar.

Vilar no s'equivoca al parlar de creixement demogràfic, tot i que, com molt encertadament assenyala Llorenç Ferrer, engloba una tendència de creixement de major durada (des de finals del segle XVII i durant tot el segle XVIII) i a un ritme més pausat, però constant, suficient perquè sigui un motor de canvi a nivell econòmic.

També assenyala acertadament l'especialització agrícola, i especialment la vitivinícola, la creixent tendència a l'extensió dels cultius i l'augment de la productivitat, i la inflació de tots els productes com a signes evidents del creixement econòmic. Tot i que molts d'aquests aspectes Vilar només el pot analitzar de forma aproximada, amb els estudis posteriors s'ha aprofundit sobre l'augment dels rendiments agrícoles, l'extensió de cultius en localitats concretes, etc. I aquest aprofundiment sobre les dinàmiques econòmiques també s'ha dut a terme en l'espai de les monografies comarcals de Ferrer, Enric Tello o Enric Vicedo, entre d'altres. També van ser molt pertinent les idees sobre dinàmiques de preus (formulades en aquell moment amb més intuïció que fonts), en concret sobre els grans, que amb els estudis posteriors dels diferents mercats del Principat han permès analitzar el procés d'integració del mercat a bona part de Catalunya, i el centre que exercia Barcelona. La ciutat comtal exercia una demanda que evitava tant l'ensorrament com la hiperinflació dels preus a l'interior, ja fos en anys bons com en els dolents, respectivament. La seva visió de la Catalunya de les tres velocitats i de la transició del feudalisme al capitalisme (que constituïa el plantejament inicial d'aquest treball) exclusivament al segle XVIII ha donat pas a les idees de Ferrer i Rosa Congost sobre la multiplicitat de sectors i models, sobre una xarxa econòmica viva per tot el Principat, que com molt bé descriu Albert García Espuche, provindria des de l'inici de l'Edat Moderna. Queda sense resoldre el debat, que difícilment tindrà una resposta tancada, sobre la suposada predisposició mental dels catalans cap als negocis, quelcom inacceptable per Jaume Torres.

Per últim, tots els estudis sobre arrendaments senyorials i rendes de la terra han confirmat els estudis de Vilar sobre l'alça d'aquestes sèries, molt per sobre de la pujada dels preus. El creixement agrari del segle XVIII té un impacte directe sobre els receptors d'aquestes rendes, però només sobre aquelles rendes en espècie i proporcionals a la producció (essencialment el delme). Per això, els grans beneficiats d'aquesta situació seran els antics emfiteusis a cens fix, mentre que els rabassaires, establerts en nous cens en espècie, seran l'element més dèbil de la nova situació social, i els que més patiran en la crisi de finals de la centúria. En aquest sentit, la visió de Vilar sobre els efectes favorables de la Sentència Arbitral de Guadalupe ha estat seguida per molts altres, com Montserrat Duran i Ferrer (tot i que no tots, com Eva Serra). Amb tot,

això va permetre la consolidació d'una pagesia benestant, que segons Ferrer es veurà afavorida pel sistema de l'hereu únic (en contra de la visió negativa de Vilar sobre l'herència impartible). Pagesos benestant, conjuntament amb els burgesos, van poder participar en els arrendaments senyorials per capturar part de la renda feudal, beneficiar-se de l'alça de la producció, i per tant diluir el sistema feudal. Però aquesta renda senyorial patirà una irreversible crisi a finals de segle. Per a Enric Tello es tractaria d'una crisi de productivitat, de la renda de la terra, mentre que Montserrat Duran o Ferrer ho veuen com una crisi del sistema senyorial, on els pagesos que més han transformat el seu mode de producció són els que tenen més capacitat per regatejar-li la renda al seu senyor. El cas es que totes dues interpretacions parteixen de la idea de Vilar sobre l'enduriment del règim senyorial a finals de segle XVIII, tant perquè els senyors creien que si el seu règim pervivia es podrien beneficiar d'una futura recuperació de la renda de la terra, com si per l'altre interpretació els senyors reaccionaven davant de la defraudació dels pagesos. Els estudis de Montserrat Caminal *et al.*, Albert Cots, Elisa Badosa, Gaspar Feliu o Jaume Portella i Antoni Ll. Sanz han permès constatar l'augment dels conflictes senyorials.

Sota l'exemple de Santa Creu d'Olorda s'han pogut veure molts dels aspectes reflectits al balanç historiogràfic: extensió dels cultius; especialització vitivinícola; minifundisme; capacitat dels masos per sots-establir; presència d'emfiteutes i rabassaires, però també de petits propietaris amb propietat plena; importància dels delmes; canvi d'actitud dels pagesos (el matrimoni *Canyameras* i *Lluís Massaguer*) vers el seu senyor alhora de realitzar el pagament d'uns delmes que sempre s'havien pagat; lluita entre poders senyorials (el marquès de Villafranca i el rector de la parròquia) per controlar un cultiu (la vinya) en creixement, etc. L'estudi aquí presentat no realitza cap anàlisi quantitativa (no hi han dades dels masos que puguin determinar si realment es va produir una caiguda de la productivitat) però sí que és una mostra més de la conflictivitat senyorial del segle XVIII, i com els processos judicials són una bona forma d'aproximació a la realitat econòmica i social. L'estudi dels dos plets es tracta només d'una petita mostra, ja que tots els arxius consultats personalment (ACBL, ADB, ANC) com l'ACA, l'AHCB i l'AHPB ofereixen moltes més línies d'investigació sobre la temàtica d'aquest treball de fi de grau, incloent-hi un anàlisi més detallat sobre la història de Can Ferriol i Can *Massaguer*.

Per últim, l'anàlisi patrimonial de l'antic terme demostra que, excepte alguns casos, bona part de l'activitat tradicional agropecuària s'ha abandonat. També que part del patrimoni històric ha patit o està patint un gradual i perillós procés de degradació, mentre que a un altre part d'aquest se li han pogut donar nous usos que assegurin la continuïtat d'aquestes edificacions.

ANNEX DOCUMENTAL

Document 1

[Barcelona?]

Llista de propietaris on el rector de Santa Creu d'Olorda reclama el delme de verema i també s'expressa si fan prestació de delme al marquès de Villafranca del Bierzo.

A. Sant Cugat del Vallès, ANC1-960-T-3417.

Personas que tenan heretats, y pessas de terra dins la Rodalia del article [article] 1, dels presentats per lo sr. [señor] Torrent Rector de Sta [Santa] Creu, en 7 de 7bre [setembre] 1773.

Magi Canalias. Gra.

Joseph Vallcorva idem

Joseph Badia. Idem

Z. March. Res

Mariano Pages. res.

Joseph Ventura Rubí. Res.

Aleix Casanovas. Res.

Tots Pagesos de Molins de Rey.

Altres Yndividuos de Molins de Rey tenen pesas de â rabassa morta eb virtut de establiment.ⁿ [establiments] fets per los de S.^t [Sant] Feliph, los quals reben lo Delme.

Jaume Grané. Reb s. e. [su excel·lència] Lo grà.

Gabriel Casas. _ lo mateix

Paula Vilagut. _ lo mateix

La casa de las Monjas. _ res dins la rodalia

Pere Joan Amigo de dalt_ res.

T. [Thomas] Serra. _ reb. s. e. [su excel·lència] Lo grà

Joseph Canyameras, y ferriol. _ causa per gra.

La torre de Sta [Santa] Margarida Felix Vilagut _ res.

Lluis Massaguer _ causa per grà.

Mariano Pages. res.

Tots de Sta [Santa]

Creu Pagesos

Pau Parellada_ lo grà sol S. e. [sa excel·lència]

Anton Torres Casa Argemi _ S. e. [sa excel·lència] lo grà.

Fran.^{co} [Francisco] Alsina nott8. [notari] _ S. [sa excel·lència] res.

Torre Abadal franca. [té jurisdicció senyorial pròpia]

A casa cuyas _ S. e. [sa excel·lència] grà.

Marti Albareda_ de dalt res, y del Plá grà, y demes menos vi

Pau Amigó del Baluart _ res de dalt, y del plá de tot menos vi

Document 2

c. 1779-1791. Barcelona

Mesures per millorar la causa del marquès de Villafranca del Bierzo contra el rector de Santa Creu d'Olorda, després de la sentència desfavorable al marquès del tribunal ordinari eclesiàstic de Barcelona al 1777 i confirmada per l'eclesiàstic metropolità de Tarragona.

A. Sant Cugat del Vallès, ANC1-960-T-3417.

Con sent.^a [sentencia] proferida por el ordin.^o [ordinario] ecclico [eclesiàstic] en Bārñā [Barcelona] a los 2 Mayo de 1777. confirmada por el de Tarragona, entre otros puntos, se declaró á favor del Rector de s^{ta} [Santa] Cruz del Orden, que debia este, y podia cobrar a razon de onze canvas, una por Diezmo de toda la vendimia, que producen las tierras comprehendidas en el terreno ó, rogalia, designada en el cap.^{lo} [capítulo] prim^o [primero] de los que presentó dño [dicho] rector à los 7. Sett.^e [setiembre] de 1773. sin concurrencia alguna del Exmo Sor [excelentísimo señor] Marq⁸ [Marqués] en [de] los Vélez cuya partida ô Rodalia avía figurado dho [dicho] Cura en el citado cap.^{lo} [capítulo] diciendo lindar à oriente, y medio dia con los términos de las Parrās. [parroquias] en Vallvidrera, Sⁿ [San] Justi desvern, y Sⁿ [San] Felio de Llobregat, y a cierso [cierzo], y poniente con la Riera vulgarm.^{te} [vulgarmente] nombrada de Bonet q.^e [que] se forma quan en lo mas alto de la montaña llamada Puig del Orda, y desguaza en el Rio Llobregat.

Haviendo examinado los Cabreos y confessions que obran en ellos de las tierras comprehendidas en la exp^{da} [expresada] supuesta rogalía al fin de ver si se podria lograr mejorar la Causa y comutarse dña [dicha] Sent^a [sentencia] se ha estimado conveniente formarse un Plano q.^e [que] se acompaña y se ha hallado que son tres los medios, con que puede à caso conseguirse el fin indicado.

Es el prim.^o [primero] la produccion en autos de todas las confessions resp.^{vas} [respectivas] de dñas [dichas] piessas de tierra o heredades comprehendidas en la supuesta rogalia, en q.^e [que] se ha encontrado confecions e por sus posehedores el Diezmo Absoluto a favor de S Ex.ª [su excelencia], y sin limitacion a granos, que son las que primer golpe de vista se indican ser en dño [dicho] Plano y van marcadas con estrellita pudiendose arguhir [argüir] de la generalidad con q.^e [que] se conferio el Diezmo en toda especie de frutos, à favor de S. e. [su excelencia] el que quedó reconocido y no exceptuado el de la vendimia, justificandose como se puede por medio de test.⁸ [testigos] q.^e [que] semejantes piessas de tierra comprehendidas en dñas [dichas] confessions son dentro la rogalia que figurò el Cura de Sta [Santa] Cruz en el Cap.^{lo} [capítulo] prim.^o [primero] en los que presentó en Causa a los 7 Sett.^e [Setiembre] de 1773. y que las piessas comprehendidas en dñas [dichas] confessions componen la mayor parte de las tierras contenidas en dña [dicha] supuesta rogalía.

El seg.^{do} [segundo] medio que si pareciere conveniente puede adoptarse es el producir à mas de las confessions referidas, las que mas abajo se individuaràn respectivas à las dos heredades contiguas, [cambio de plana] que posehen en el dia Joan Ferriol, y Benito Massaguèr, que con sus tierras se hallan sitas mūy serca là Rectoría, à saber la confessions de semejantes Haciendas en que se expresa que la vendimia es a favor del Cura de Sta [Santa] Cruz en compensación de otro Diezmo que recibe S. e. [su excelencia] en otra parte, segun el Compartim.^{to} [compartimento], o, division hecha entre los dos; pues produciendo en autos estas confessions de las indicadas dos Heredades contiguas, en que se halla continuada la expresion referida, no encontrandose esta en las demas, daría al parecer, fundam.^{to} [fundamento] à pretender, que la rogalia en que puede percibir dño [dicho] Cura el Diezmo de la Vendimia, es lo aglevado en dñas [dichas] dos Heredades, y no la supuesta rogalia, que à su Arbitrio, figuró el Rector en el cap.^{lo} [capítulo] prim.^o [primero] de los presentados à los 7 Sett.^e [septiembre] de 1773. , entre tanto, que por diligencias que se hāyan echo, no se ha podido encontrar el supuesto compartim.^{to}, [compartimento] eo [o], division de Diezmo, ó, su esexā [cosecha], y que hare mas digno de atención lo referido el poderse provar por test^s [testigos] que dñas [dichas] dos Heredades unidas, juntas solo componen un doceavo o docena parte de dña [dicha] supuesta rogalia, figurada en el indicado cap.^{lo} [capítulo] ^{pro} [primero] como se dirá después [cambio de plana].

Y el tercer medio i a que en subcidio podría recurrirse, si se estima conveniente es el q.^e [que] ofrece la confesión q.^e [que] hizo Jāyme Peregrí à los 7 Abril 1659. que es de la Heredad, y tierras q.^e [que] en el dia posehen el Preposito [capellán] y Congregación de Sⁿ [San] Felipe Neri d [de] la pnte [presente] Ciu^d [ciudad]; pues siendo las tierras de esta Heredad parte a la parte superior, y parte a là referida del Camino antiguo, que atraviesa por el sentro de dña [dicha] rogalia è iva de la villa de S.^t [Sant] Felú a la de Molins de Rey; siendo las de la parte superior las q.^e [que] se enquentran a la montaña; y en otra parte en el llano, y las de la parte inferior, las q.^e [que] componen el Llano, ò, pla de reguès, se d̄yo a la fin de dña [dicha] confesión de Jāyme Pelegri de dña [dicha] Here.^d [heredad] y tierras, q.^e [que] de ellas, y de otros Mansos [¿masos?] à aquella unidos, se hacia, y prestaba Diezmo e todos frutos, en el modo sig.^{te} [siguiente] à saber de todos frutos de las viñas de dñas [dichas] piasas de tierra, y heredad desde dño [dicho] camino R.^e [Real] a la parte de la montaña, ò de la montaña misma de Sta [Santa] Cruz a la Rectoria de Sta [Santa] Cruz del Orden, y por ella al Rector, ò, Cura de la misma, y de los restantes frutos de dñas [dichas] tierras y ubas nombrados grechs, asi de dña [dicha] parte de la Montaña, como, de la otra parte de dño [dicho] camino R.^e [Real; cambio de plana], nombrada el llano, ò, pla de reguès, se hacía Diezmo à S. e. [su excelencia] lo que da motivo à pretender saber diariam.^{te} [diariamente], que si el Cura de Sta [Santa] Cruz tuviesse dño [derecho] à percibir el Diezmo de la vendimia á mas de las dos Heredades, q.^e [que] se han indicado en el segundo medio en la montaña, y a la parte superior de dño [dicho] camino, ló tendría en dña [dicha] montaña, y des del camíno arriba meram^{te} [meramente] en las vinyas y ubas de sepas, y no en las de parra, ò, de arboles nombadas vulgarm.^{te} [vulgarmente] Grechs, planta de Monyà, y

trecaventras, y otras de igual especie, y que del camino abajo, y en el llano de regues ni en iguales ubas, ni en las de viña quando las huviesse tendria d̄r̄o [derecho] alguno d̄ño [dicho] Cura, en percibir su Diezmo, y assi que deberia a lo menos en subcidio mejorarse d̄ña [dicha] Sent.^a [sentencia] limitandose la percepcion del Diezmo de la vendimia, en la parte del terreno que demarca la rodalia del camino R.^e [Real] viejo arriba, y a una de las ubas de viñas, y no de Arboles. [...]

Document 3

1891. Barcelona

Regest de mossèn Jerónimo Sebastiá y Pujada sobre la causa del marquès de Villafranca del Bierzo contra Lluís Massaguer i Joan Canyameras i Ferriol.

A. Sant Cugat del Vallès, ANC1-960-T-3299.

12 Agosto 1760. }
papel. }

Traslado de la demanda hecha ante el Asesor del marquesado. de Martorell, eñō [?] Juan Albareda, à los 12 de Agosto de 1760 por el arrendatario de S. E. [su excelencia] contra Luis massaguer labrador de Santa Cruz de Olorde, para que le satisficere el diezmo de la heredad sita en este pueblo, conforme lo habían pagado sus antepasados. Solo contiene copia del auto del verbal, con nota de haberse emplazado al reo en los autos de la Audiencia Notario Bosom.

Ydem. }
papel }

Otro idem contra Juan Canyameras de idem para que pagare el diezmo de los granos de la heredad nombrada den ferriol, dita en la Parroquia de Santus Cruz. Se halla en igual lilado [?] que el antecedente.

12 Agosto 1761. }
papel. }

Traslado de los autos promovidos por S. E. [su excelencia] el Marques de Villafranca y de los Velez en 12 de Agosto de 1761, actuario¹³⁹ José Bosom, contra dños [dichos] Massaguer y Cañameras, los cuales con réal provisión de 22 de Julio de 1775 fueron condenados á pagar el diezmo de los granos cogidos en sus tierras sitas en la citada Parroquia de Santa Cruz del Orden desde 1761 á 1772. Va unido otro traslado de la causa de suplicación interpuesta por Massaguer de la Real Provîsion de liquidacion de 11 de Marzo de 1778.

¹³⁹ «1. m. y f. Der. Persona que interviene con fe pública en la tramitación de los autos procesales», a *Real Academia Española*, «Diccionario de la lengua española», versión digital 2019. A: <<https://dle.rae.es/actuario>> (data de consulta 19/03/2020).

Document 4

1771 desembre 22. Molins de Rei

Certificat de Joan Mas i Rubí i Jaume Tort, escollits per Joseph Puigventos i Geronim Cabrer Sunyer,¹⁴⁰ que, d'acord amb la producció habitual de la peça de terra de sis mujades de Lluís Massaguer, pertanyen al marquès de Villafranca del Bierzo en concepte de delme 40 lliures pels quatre anys que no s'ha satisfet aquest impost.

A. Sant Cugat del Vallès, ANC1-960-T-3430.

Duplicat

Certíficam, y fem fei Joan Mas y Rubí, Batlle, y Jaume Tort pagès, tots de la Vila de Molins de Rey avall fírmats: que per la avíluació [avaluació] de las Garberas [garbes], que comunament acostuma produhír la Heretát de Lluís Massaguér pagès de Sta [Santa] Creu del Orde, feta lo día 4 de 9.bre [novembre] de 1771. justíficàm pertanyer al Ex.^m S.^r [excel·lentíssim senyor] Marques de los Velez la quantítat de 10 et [lliures] quíscun any [per cada any], que per los quatre anys, que ve demana ímporta Quaranta lliuras. Y per a que constía fírmam la pñt̄ [present] en d.^a [dita] Vila als 22 de x.^{bre} [desembre] de 1771.

Joan Mas y Rubí

Jauma tort

¹⁴⁰ Administrador y Procurador General Jurisdiccional de les baronies de Martorell, Molins de Rei i Santa Creu d'Olorda (ANC1-960-T-3431); en els documents transcrits es parla d'ell com apoderat del marquès.

Document 5

1772 enero 3. Barcelona

Deliberació de Joseph Febrer y Salamó¹⁴¹, després de la consulta de Geronim Cabrer y Sunyer, sobre el pagament de 40 lliures que Lluís Massaguer ha de realitzar a Joseph Puigventos, arrendatari dels delmes del marquesat i les baronies de Martorell, Molins de Rei i Santa Creu d'Olorda.

A. Sant Cugat del Vallès, ANC1-960-T-3430.

Haviendome consultado d.ⁿ [don] Geronim Cabrer, y Suñer como Apoderado del ex.^{mo} S.^r [excelentísimo señor] Marques de Villafranca, y de los Vélez, si debe, ô no bonificar â Joseph Puigventos Arrandarario que ha sido de los Diezmos del Marquesados y Baronias de la Villa de Martorell, y Molins del Rey, y lugares de Sta Cruz del Orden 2 [signo de separación] en los 4 años a y cosechas desde 1.º Mayo 1767 h.^{ta} [hasta] ultimo de Abril de 1771, el importe del Diezmo de los granos, que haⁿ producido las seis mojadas de tierra, que tiene, y possehe Luis Massaguer Labrador de dño [dicho] lugar de Sta [Santa] Cruz del orden en las cosechas de dños [dichos] quatro años por haberse este denegado â su pago: atendido que en el auto de Arriendo se prometio expresam.^{te} [expresamente] al susodicho Arrendatario, estarle de eviccion¹⁴², y saneam.^{to} [saneamiento], y hazer valer, y tener el sussodicho Arrendam.^{to} [arrendamiento], y todas sus condiciones, y que le encargo â dño [dicho] Arrendatario un llevador¹⁴³ de todos los Sugetos, y tierras, que deben contribuir el diezmo, siendo otro de aquellos de nombrado Luis Massaguer, y por las mismas seis mojadas de tierra: Atendido que haviendose hecho la estima de lo que podia ímportar el diezmo de dñas [dichas] 6. mojadas de tierra en las mencionadas quatre cosechas por medio de dos Labradores nombrado el uno por parte de dño [dicho] Apoderado de S. e. [su excelencia] y otro por el mismo Arrendatario, quienes con el certificado de [del] 22. x.^{bne} [diciembre] 1771. explican haverle estimado en la cant.^d [cantidad] de 10 ke [libras] por cada un año; soy de Voto, y parecer que el sussodicho por parte de S. e. [su excelencia] debe bonificar al referido Arrendatario las cant.^d [cantidades] de 40 ke [libras] total importe de dños [dichos] quatro años: Assi lo siento salvo semper. Barñā a los 3. enero de 1772.

Don Joseph Ant.^o [Antonio] Febrer y Salamó.

¹⁴¹ Administrador de les baronies de Martorell, Molins de Rei i Santa Creu d'Olorda (ANC1-960-T-3428); també apareix com a ciutadà honrat de Barcelona, i assessor de la cúria del marquesat de Martorell i les baronies de Catellví de Rosanes, Molins de Rei i altres (ANC1-960-T-2731).

¹⁴² «EVICCIÓN *f.* Desposesió legal, i especialment la que sofreix el comprador de la cosa que li fou venuda; obligació del venedor de respondre de la cosa venuda davant la reclamació d'un tercer per causa anterior a la venda. Estar en evicció o d'evicció: assumir aqueixa obligació i responsabilitat. [...]», a ALCOVER; MOLL, *Diccionari català-valencià-balear*.

¹⁴³ «1. LLEVADOR, -ORA *m. i f. i adj.* [...] | 3. *m.* Nom de diferents objectes que serveixen per a llevar alguna cosa. [...] -f) ant. Llibre o registre on es consignaven els comptes o anotacions d'entrades i sortides, de béns mobles o immobles, etc. [...] Un capbreu o levador de les rendes, doc. a. 1485 (arx. Cúria Fumada de Vic)», *ibidem*.

[cambio de plana]

Abono sig.^{do} [signado] de letra A.

Presentado en las c.^{tas} [cuentas] desde 1.º Junio 1771, hasta fin de Mayo de 1772.

Document 6

1773 setembre 6. [Barcelona?]

Carta de Geronim Cabrera y Sunyer a Joseph Febrer y Salamó del 6 de setembre de 1773 sobre la causa del marquès de Villafranca del Bierzo contra Lluís Massaguer i el matrimoni Canyameras.

A. Sant Cugat del Vallès, ANC1-960-T-3430.

V. A. Geroním Cabrer y Sunyer Causidich [advocat] de Deu ns as [nostre senyor?] En Barcelona

[dors del plec]

S.^{or} [senyor] dⁿ [don] Joseph Febrer y molt S.^r [senyor] meu: Apar que la petició que se ha presentat per part dels conjuges Canyameras, y per de Lluís Massaguer, no deu admetre per no exhibir poder especial per la renuncia que fan, y per no oferir pagar lo corresponent Delme desde lo dia de la introducció de la causa, â més que apar que dita petició te alguna segona intenció y per consegüent fent merit de ditas dos circumstancies, me apar que instaria la recepcio del tesg. [testimoni], sobre lo que Vm [vostre mercè] deliberarà y queda com s^{pre} [sempre] a la disposició de Vm. [vostre mercè]

6. 7.bre [setembre] 1773.

Entregat dit dit lo trellar [?], y esta esquila â Joseph Fresser per remetre [remetre] â dⁿ [don] Joseph

Document 7

1772.

Confessions recollides pel marquès de Villafranca del Bierzo sobre les heretats dels antecessors de Lluís Massaguer i el matrimoni Canyameras i sobre les prestacions de delme que realitzaven al marquès i al rector de Santa Creu d'Olorda.

A. Sant Cugat del Vallès, ANC1-960-T-3430.

Heretat de Lluís Massaguer Pages de Sta [Santa] Creu del Orde.

en 1656. Joseph Massaguer possehia, y confessá:

Una casa situada en d.^a [dita] Pāra [parroquia] de Sta [Santa] Creu ab una gleva¹⁴⁴, en la qual es construhida d.^a [dita] casa, essent d.^a [dita] gleva de pertinencias de d.^a [dita] casa, herma, montanya, y de cultiu, que es de sis mojudas, poch mes ò menos, dihent que confrontava à Orient ab la torre de Sta [Santa] Margarida, y antigam.^t [antigament] dita Valldonsella, y ab altre torre dita del Bisbe, y ab honors de Jaume Ferriol, à migdia ab honors de Climent Solanes Pages de S.^t [Sant] Just Desvern, y ab honors de Antoni Joan Calders, à ponent ab honors de cal Vilasseca Vellurer de Bāna [Barcelona], quals honors son de pertinencias de la Torre de Catharina Garau de la gleva [La Salut], y antigam.^t [antigament] Matalina y ab honors de Joan Monmany Pages de S.^t [Sant] feliu de Llobregat, y ab honors de Gervasi Gelabert Pages de Sta [Santa] Creu, y à tremontana ab honors de Antoni Prats Pages de d.^a [dita] Pāra. [parroquia] = Y confessá que su ex.^a [excel·lència] Rebia, y devia Rebre Decima de tots fruyts sobre ditas terras provenients = Y no confessa altre pesa alguna.

en 1718. Eularia [Eulàlia] Massaguer, y Monmany V.^a [vídua] de Lluís Massaguer y ^o Pages de Sta [Santa] Creu del Orde

Una casa situada en d.^a [dita] Pāra [parroquia] de Sta [Santa] Creu del Orde, ab sas terras honors, y pcessions, aquellas cultivas, y incultivas, hermas, montanyas, boscos en una gleva unidas, en las quals hi son sis mojudas de terra cultivas posch mes, ò menos, al costat de dita casa: que tot confronta à Orient ab terras de Joseph Busquets Pages de Valldoreix, nomenadas las terras de Sta [Santa] Margarida, y part ab terras de Fran.^{co} [Francisco] Mas Duarador de Bāna [Barcelona] nomendas de la torre de S.^t [senyor] Bisbe, y part ab terras de Joseph Farriol Pages de Sta [Santa] Creu, à mitgdia ab terras de Miq.^l [Miquel] Solanes Pages de S.^t [Sant] Just Desvern, y part ab terras de Pau Parallada, y Calders Pages de dita Pāra [parroquia] de Sta [Santa] Creu, à ponent ab terras de Olaguer Argemir [Can Marc] de pertinencias de las terras de Sta [Santa] Margarida que foren de Catharina Grau de la Gleva, y antes den Matali, y part [canvi de plana] ab terras dels hereus, ò successors del Monmany de S.^t [Sant] Feliu de Llobregat y part ab terras de Pau Amigó del Baluart pages de d.^a [dita] Pāra [parroquia] de Sta

¹⁴⁴ “GLEVA f. l 1. Pa de terra cohesionat per les arrels de les herbes, que s’aixeca llaurant, cavant, etc. [...] l 3. Extensió de terra conradissa tota afegida, sense solució de continuïtat (Cardona, Solsona, Penedès) [...]”, *ibidem*.

[Santa] Creu, y â tremontana ab terras de Joan Serra Pages de Sta [Santa] Creu = en, y sobre ditas terras, honors, y possessions sobre dita Torre de Sta [Santa] Margarida y del S.^{or} [senyor] Bisbe Reb, y deu rebrer tots anys S. e. [sa excel·lència] Decima de tots fruyts de ellas provenients = Y no confessa altre cosa.

en 1751. Benet Massaguer Pages de Sta [Santa] Creu confessá:

Tot aquell mas anomenat Massaguer ab totes sas terras, honors, y possessions, tant cultivas, com hermas, de Bosch, de vinya, y arbres de diferents generos plantats, y a dit Mas units, y agregats en lo qual esta construhida la casa situat en la Pāra [parroquia] de Sta [Santa] Creu del Orde Y confrontan dits Masos ab totes sas terras, â Orient ab terras que foren de Joseph Busquets de Valldoreix anomenades las terras de Sta [Santa] Margarida, part ab terras del hereu de Fran.^{co} [Francisco] Mas Daurador de Bāna [Barcelona], anomenadas de la Torre del S.^r [senyor] Bisbe, y part ab terras de Joseph Ferriol Pages de dita Pāra [parroquia] de Sta [Santa] Creu del Orde, â Migdia ab terras de Miquel Solanes Pages de S.^t [Sant] Just Desvern, y part ab terras de Pau Parallada, y Calders Pages de d.^{ta} [dita] Pāra [parroquia] de Sta [Santa] Creu del Orde, â ponent ab terras del hereu de Olaguer Argemir, que son de pertinencias de la torre de Sta [Santa] Margarida, que foren de Catharina Grau de la Gleva, y antes den Mathalí, y part ab terras den Monmany de S.^t [Sant] Feliu de Llobregat, y part ab terras de Pau Amigó del Baluart, y â tremontana ab terras de Thomas Serra Pages de Sta [Santa] Creu.

en y sobre ditas terras, honors, y possessions de pertinencias del dit Mas Massaguer Reb, y deu Rebrer S. ex.^a [sa excel·lència] tots anys Decimam de omnibus fruetibus de ellas provenients.

Digué en d.^{ta} [dita] confessió que lo Rector de Sta [Santa] Creu del Orde [canvi de plana] Rebia Decima de la Verema de dits honors, y terras en compensació y divisio de altre Decima que S. ex.^a [sa excel·lència] reb en altre part segons lo repartiment, y divisio de dita Decima de Verema, segons apar entre los S.^{rs} [senyors] del Castell del Orde [Castelliciuró], y Ciuró, y lo Rector de Sta [Santa] Creu. Y no menos dit Rector Reb, y deu Rebrer Delma de Carnalatge de dit Mas.

expressa també dita confessió: que se adverteix que eularia [Eulàlia] Massaguer y Monmany V.^a [vídua] sens expreçió de d.^{ta} [dita] decima de Verema capbrevá â S. ex.^a [sa excel·lència] als 17. Juliol 1718.

Y també digué, que Jaume Massaguer antecessor seu capbrevá als antecessors de S. e. [sa excel·lència] als 2. Janer 1613 fent la declaració del modo sobre expressat.

[canvi de plana]

Heretat de Ferriol, eu [també dit] Canyameras, sita en Sta [Santa] Creu del Orde

en 1656 Jaume Ferriol posehia y confessá:

Tot aquell Mas anomenat mas Ferriol, y ara de la Morera ab sas terras, honors, y possessions, tot aplevat¹⁴⁵, y unit, y incorporat en una Gleva, que es situat en la Paṛra [parroquia] de Sta [Santa] Creu del Ordre; en, y sobre dit Mas terras, y possessions, Reb, y deu Rebrer S. e. [sa excel·lència] Decima de tots fruyts; empero ab la intelligencia que lo Rector de Sta [Santa] Creu Reb Delme de la verema de dits honors, en compensació de altre Decima, q.^e [que] S. ex.^a [sa excel·lència] Reb en altre part segons lo departiment [separació], y divisió de dita Decima de Verema feta, entre los Predecessors de S. ex.^a [sa excel·lència] y Rector de dita Paṛra [parroquia]; Y â mes dit Rector Reb en dit Mas, la Decima del Carnalatge = Per la espectancia cita la confessio feu son avi Pau Ferriol en Molins de Rey en 1577 nott8 [notari] Alfonso Maynes als 28. 9.bre [novembre] 1578 = en dita confessio del 1656, no expressa confrontacions.

en 1718 Joseph Ferriol posehia, y confessá:

Tot aquell mas nomenat Mas Ferriol olim [abans] vero [verdaderament] de la Morera ab todas sas terras, honors, y possessions, cultivas, y incultivas hermas, y Bosch, y altres de pertinencias del mateix Mas en una Gleva Unidas situat en Sta [Santa] Creu, en, y sobre dit Mas, terras, honors, y possessions confronta â Orient ab terras de la heretat dels hereus, y Successors del cal Mas Daurador de Baṛna [Barcelona; es refereix a la Torre del Bisbe], â Mitgdia y â ponent ab terras de Benet Massaguer Pages de dita Paṛra [parroquia] de Sta [Santa] Creu, y â tremontana ab terras de Ignasi Mallol Pages de Vallvidrera, y part ab terras de Joan Serra Pages de dita Paṛra [parroquia] de Sta [Santa] Creu, Reb, y Rebrer deu S. e. [sa excel·lència] Decima de tots fruyts, menos la Decima de la Verema que deu rebrer lo Rector de Sta [Santa] Creu del Orde, en compensació de altre Decima que S. e. [sa excel·lència] reb en altre [canvi de plana] part, segons la compensació, y divisió de dita Verema feta entre los Predecessors de S. e. [sa excel·lència] y dit Rector; Y que sobre dit Mas lo exp.^t [expressat] Rector Reb delme de carnalatge.

en 1751, Joseph Ferriol posehia y confessà:

Tot aquell mas anomenat Ferriol Olim [abans] de la Morera ab todas sas terras honors, y possessions cultas, y incultas, hermas, y Boscosas, y altres de sas pertinencias unidas en una Gleva, situat en la Paṛra [parroquia] de Sta [Santa] Creu en la Montanya, y confronta dit Mas ab todas sas terras, â Orient ab terras de Fran.^{co} [Francisco] Mas Daurador de Baṛna [Barcelona], â Mitgdia y â ponent ab terras de Benet Massaguer Pages de d.^a [dita] Paṛra [parroquia], y â tremontana ab terras dels hereus de Ignasi Mallol de Vallvidrera Serra anomenada joch de la Taronja que divideix los termes de Molins de Rey, y de Vallvidrera, y part ab honors de Thomas Serra Pages de Sta [Santa] Creu; en, y sobre dit mas, y las terras S. e. [sa excel·lència] Reb lo Delme: Ab la íntelligencia q.^e [que] lo Rector de Sta [Santa] Creu Reb lo Delme de la Verema, en compensació de altre Delme, q.^e [que] S. ex.^a [sa excel·lència] Reb en altre part segons

¹⁴⁵ «AGLEVAT, -ADA part. Pass. [...] | 2. Aglomerat. Dues pessas de terra abans dividides y vuy se troben unides y aplevades, doc. a. 1741 (Aguiló, Dicc.)», *ibidem*.

la compensació, y divisió de dita Decima de Verema entre lo S.^r del Castell del Orde, y lo Rector de Sta [Santa] Creu y dit Rector Reb la decima de Carnalatge en dit Mas.

Notta = Als 28. Abril 1547. fol. 5. del capbreu de dit any, Pere Ferriol confessá dit mas, a la prestaci3n de Decima â S. e. [sa excel·lència] = Y no expressa cosa del Rector de Sta [Santa] Creu del Orde.

[canvi de plana]

1772

Nottas

Se há Regonegut [reconegut] tot lo Arxiu de S. ex.^a [sa excel·lència] y no se há trobat escriptura alguna, que parlia que lo Rector de Sta [Santa] Creu dega Rebrer lo Delme de la Verema, en compensaci3n de altre Delme.

Document 8

1772 novembre 17. [Barcelona?]

Llistat de persones, elaborat per Jaume Tort, que a 17 de novembre de 1772 posseeixen terres a rabassa morta que foren de la heretat de Lluís Massaguer.

A. Sant Cugat del Vallès, ANC1-960-T-3430.

Als 17. Noembre [novembre] 1772, Jaume Tort de Molins de Rey doná en nota los subjectes que estan continuats en est paper, expressant que poscheixen pessas de terra á rabassa morta que foren de la Heretat de Lluís Massaguer.

[canvi de plana]

1772.

S.^t [Sant] Feliu de llobregat.

Sta [Santa] Creu del Orde.

C. Lorenzo Abat Lab.^r ha de dir Abellá [?]

C. Baldiris Ros Pages

Pablo Cesma Alpargatero

C. Joan Canyameras Pages.

Joseph Codinachs Lab.^r [labrador]

C. Luis Massaguer Pages.

Joseph Major Serrador.

Jayme Bonsoms Lab.^r

Pere March Lab.^r [labrador]

Juan March Lab.^r [labrador]

Jaume ximenis Lab.^r [labrador]

Pere Campderrós Lab.^r [labrador]

Isidro Canyameras Lab.^r [labrador]

Fran.^{co} [Francisco] Forne Herrero

Juan Pages Marcante.

Lorenzo Majo Lab.^r [labrador]

Joseph Molins Lab.^r [labrador]

Fran.^{co} [Francisco] Majo, y Claramunt Lab.^r [labrador]

[canvi de plana]

S.^t [Sant] Just Desvern.

Vallvidrera.

C. lluis Valldepera Pages.

Barthomeu t. . . . te lo de

Luis Sala, y Balldeperas Lab.^r [labrador]

Agusti ventura.

ANNEX GRÀFIC

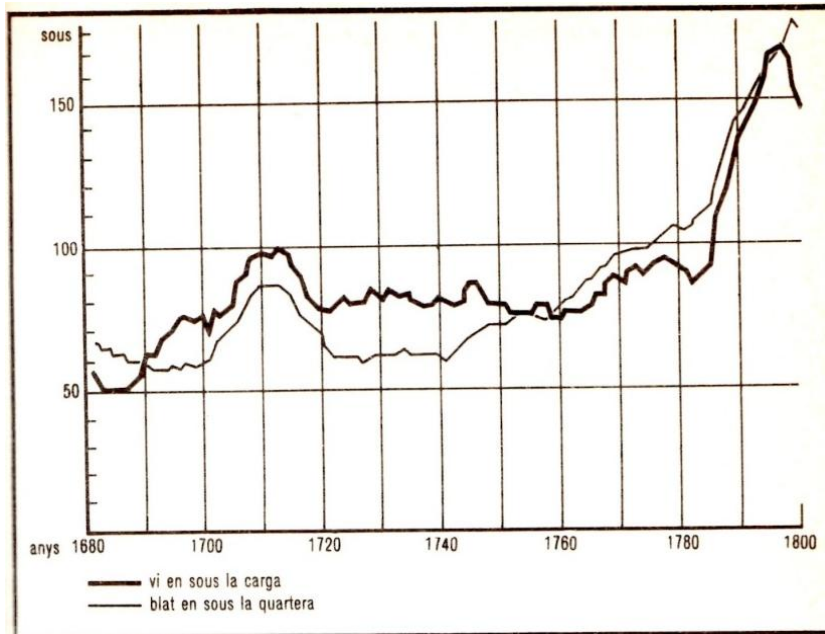
Figura 1: Població per regions (segons la divisió tradicional de la II República; mètode ja emprat per Vilar) segons estimacions de natalitat del 40 i 45 ‰ i càlcul de l'ocultació dels recomptes de 1718 i 1787

	Mostra	Població 1718 Vilar	Població 1718 40‰	Ocultació 40‰	Població 1718 45‰	Ocultació 45‰
Regio 1	69,6	91.748,0	139.082	152	123.602	135
Regio 2	29,0	80.508,0	150.756	187	133.488	166
Regio 3	54,5	36.503,0	70.368	193	62.549	171
Regio 4	26,6	23.957,0	45.328	189	40.087	167
Regio 5	55,5	17.955,0	27.665	154	24.594	137
REgio6	31,5	40.232,0	61.596	153	54.708	136
Regio 7	25,2	45.639,0	73.693	161	65.499	144
Regio 8	24,8	35.317,0	70.389	199	62.546	177
Regio 9	17,4	34.415,0	49.071	143	43.622	127
Catalunya	40,0	406.274,0	687.948	169	610.694	150

	Mostra	Població 1787 Vilar	Població 1787 40‰	Ocultació 40‰	Població 1787 45‰	Ocultació 45‰
Regio 1	72,1	228.776	266.957	117	237.508	103,8
Regio 2	40,1	163.130	227.341	139	202.070	123,9
Regio 3	58,2	87.784	106.425	121	94.543	107,7
Regio 4	68,2	71.485	87.467	122	77.738	108,7
Regio 5		53.691	62.680	117	55.722	103,8
REgio6	47,1	71.584	82.391	115	73.228	102,3
Regio 7	54,0	76.623	112.338	147	99.848	130,3
Regio 8	37,8	95.055	118.145	124	105.023	110,5
Regio 9	27,5	47.222	62.506	132	55.551	117,6
Catalunya	54,0	895.350	1.126.248	126	1001231,8	112
	Creix Vilar	Creix corregit				
Regio 1	249,4	192				
Regio 2	202,6	151				
Regio 3	240,5	151				
Regio 4	298,4	193				
Regio 5	299,0	227				
REgio6	177,9	134				
Regio 7	167,9	152				
Regio 8	269,1	168				
Regio 9	137,2	127				
Catalunya	220,4	164				

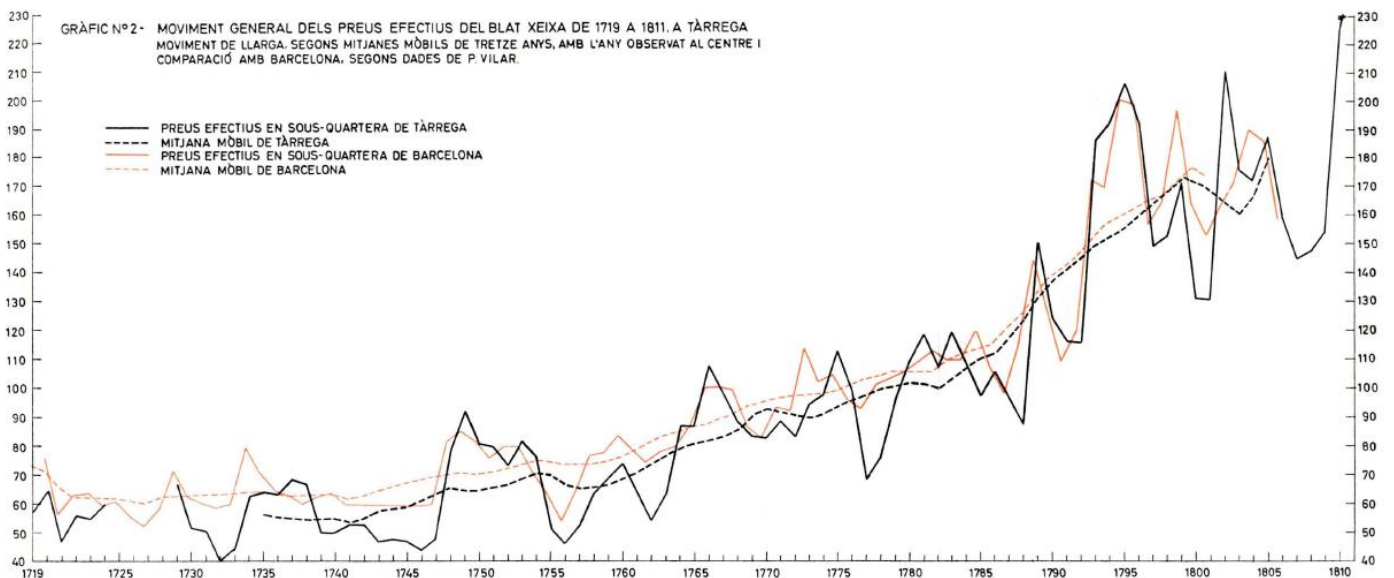
Font: FERRER, «Una revisió del creixement demogràfic de Catalunya en el segle XVIII...», pp. 17-68.

Figura 2: Preus efectius (en sous) de blat i del vi a Barcelona, 1680, 1800

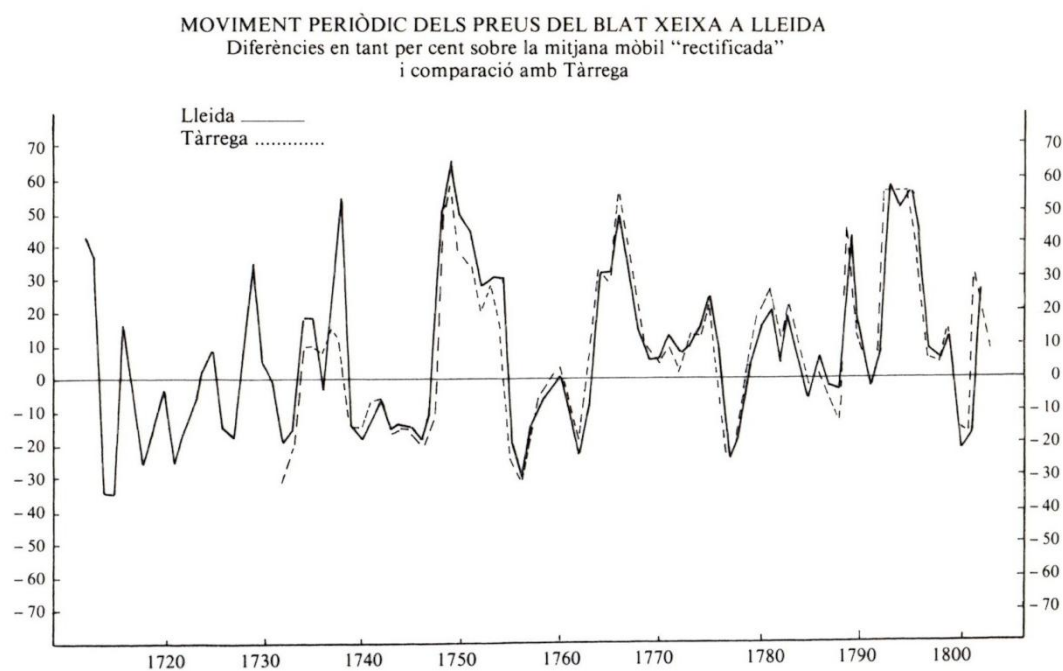
Mitjanes mòbils sobre tretze anys. Font: VILAR, *Catalunya dins l'Espanya Moderna...*, p. 433.

Figura 3: Moviment general dels preus efectius (en sous) de la xeixa a Tàrrrega i Barcelona, 1719-1811

Font: GARRABOU, «Sobre la formació del marcat català en el segle XVIII...», pp. 83-121.

Figura 4: Moviment periòdic dels preus (en %) de la xeixa a Lleida i Tàrrrega

Font: VICEDO, «El preu dels cereals durant el segle XVIII a un mercat de l'interior: l'almodí de Lleida», pp. 327-346.

Figura 5: Coeficients de correlació lineal segons l'any civil i el mercat central mensual a Lleida, Tàrrrega i Barcelona, 1732-1807.

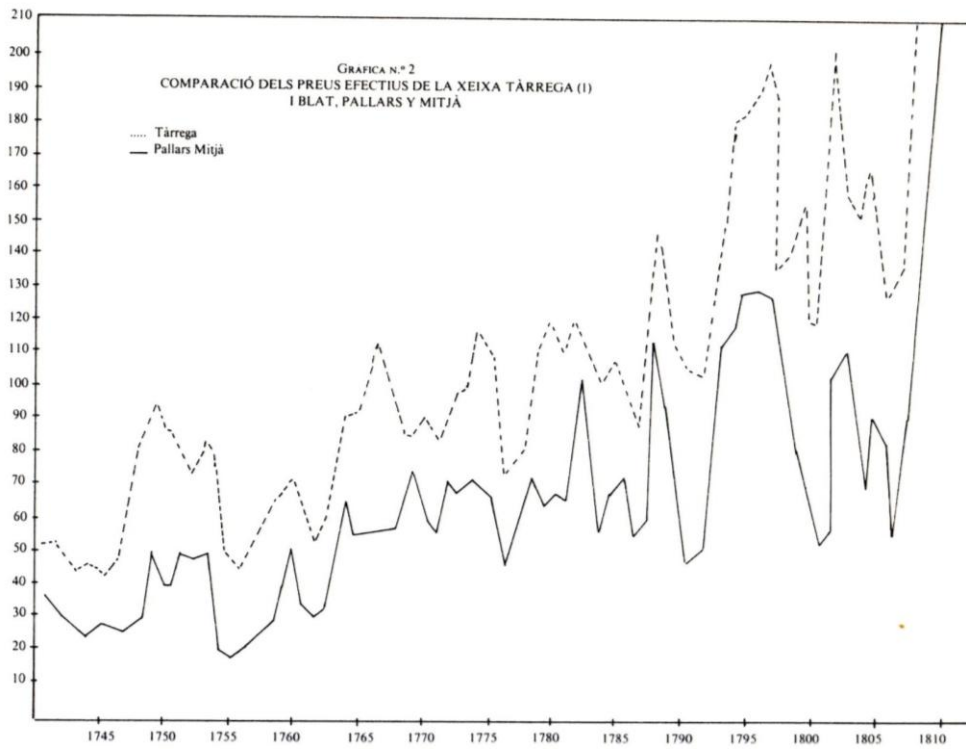
	Lérida-Tàrrrega	Lérida-Barcelona
1732-1746	0,94	0,51*
1747-1756	0,98	0,90
1757-1770	0,98	0,85
1771-1789	0,97	0,68
1790-1807	0,97	0,80

* Esta reducida correlación puede obedecer al hecho de que Vilar no dispone de todos los datos y reproduce el mismo precio de 1741 para los años restantes del período.

Fuente: elaboración propia a partir de Vicedo (1983a) y Garrabou (1970).

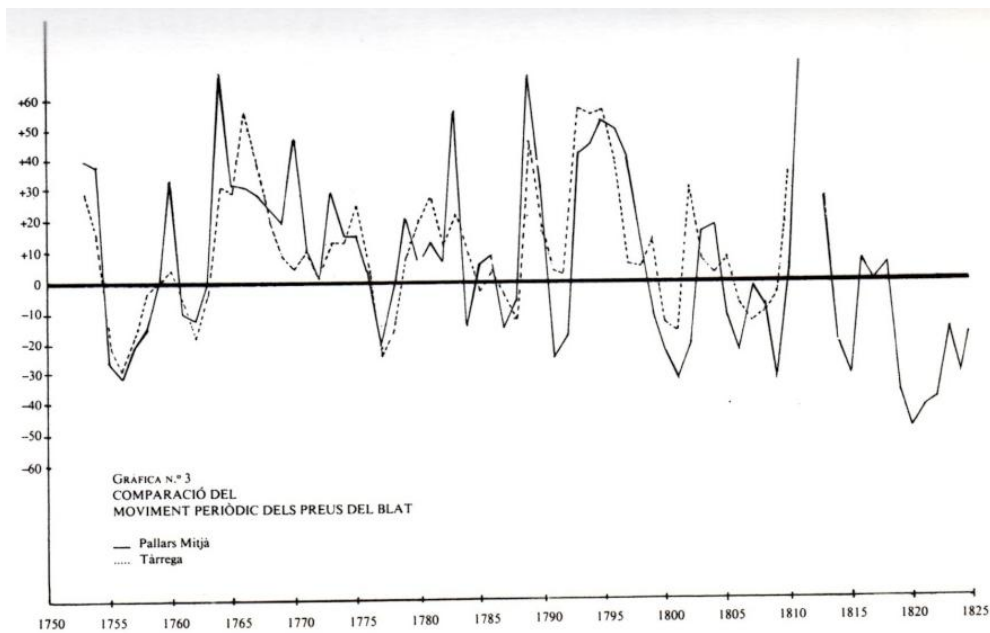
Font: VICEDO, «Mercado y precios. El Almodí de Lérida, 1700-1833», pp. 41-79.

Figura 6: Preus efectius (en sous) de la xeixa a Tàrrega i al Pallars Mitjà

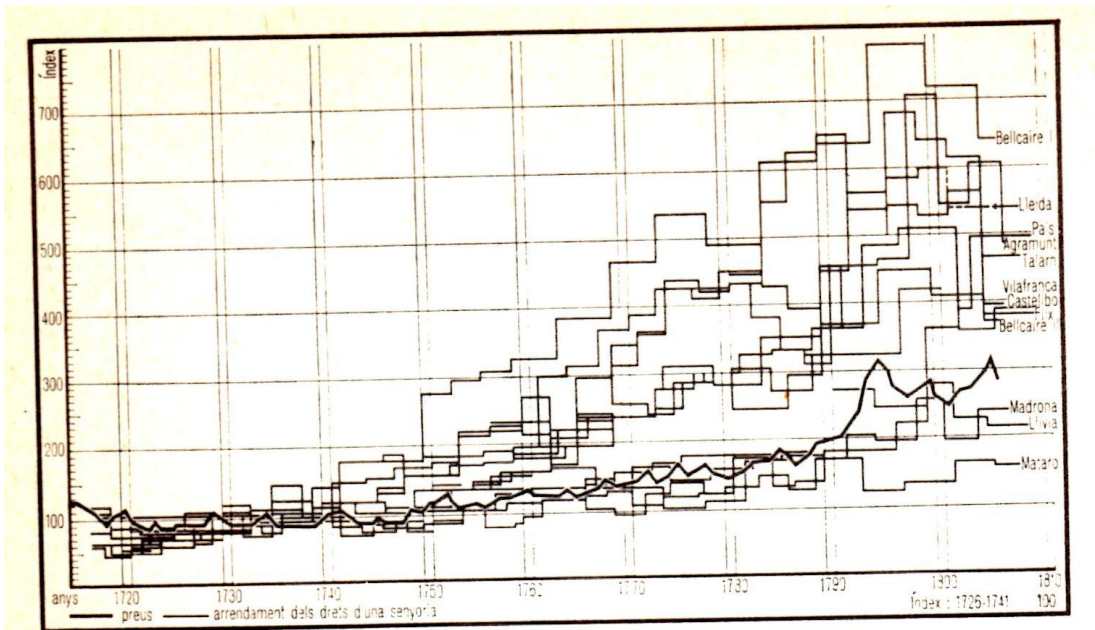
Font: BRINGUÉ, «Moviment dels preus del blat al "Pallars Mitjà" o Ribera de Sort al segle XVIII», pp. 307-325.

Figura 7: Moviment periòdic dels preus (en %) del blat a Tàrrega i al Pallars Mitjà

Font: *ibidem*.

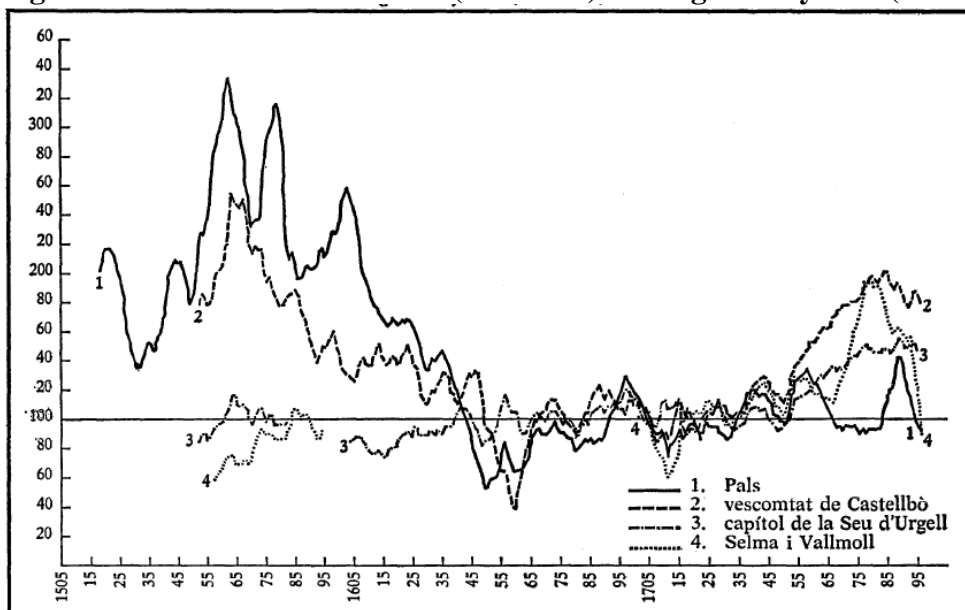
Figura 8: Moviment dels preus i dels arrendaments dels drets senyorials (en %), aquest darrers segons el Patrimoni Reial

23. EL MOVIMENT DELS PREUS I DELS ARRENDAMENTS DELS DRETS SENYORIALS, aquests darrers segons el Patrimoni Reial (Batllia general, 2a. cl. Aa. reg. 1718-1808). Aquest gràfic intenta d'establir una comparació entre el moviment global dels preus agrícoles principals (blat, carn, ous, llenya, oli, vi) i el moviment dels ingressos de tipus senyorial. Per tal de donar una certa precisió a aquesta visió de conjunt (amb un índex per cada adjudicació d'arrendament senyorial, sense combinar-los en una mitjana d'ingressos heterogenis), totes les dades són indicades en unes mateixes ordenades aritmètiques.

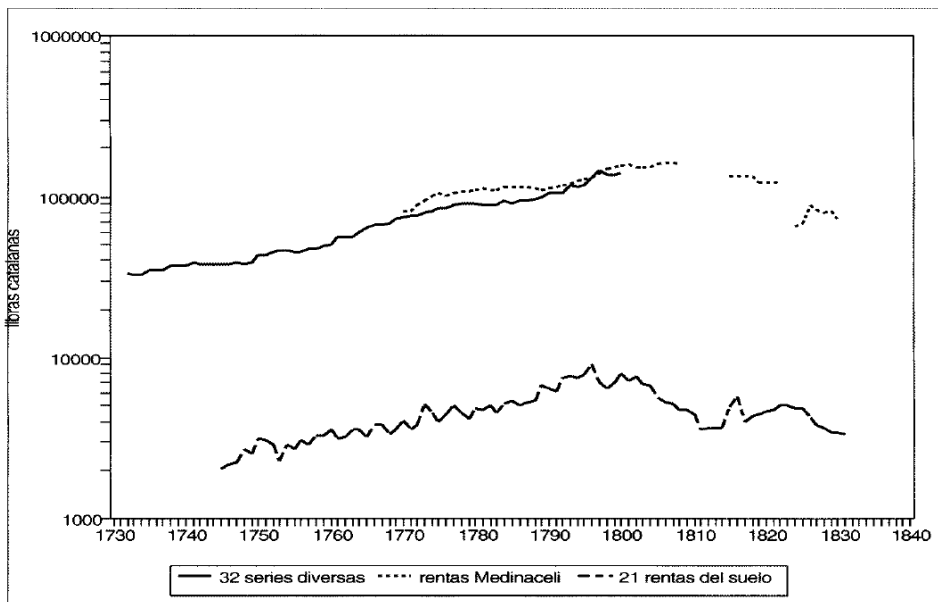
Font: VILAR, *Catalunya dins l'Espanya Moderna...*, p. 528.

Figura 9: Evolució del valor real (en lliures) de l'ingrés senyorial (1500-1799)

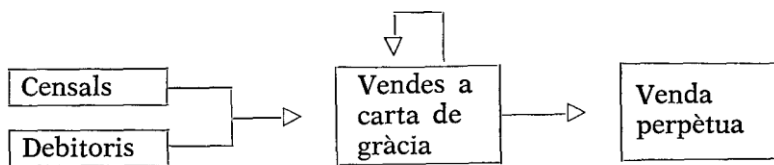
Font: DURAN, «L'evolució de l'ingrés senyorial a Catalunya (1500-1799)», pp. 7-42.

Figura 10: Suma de 62 rendes senyorials i 21 rendes de la terra (en lliures)

Font: TELLO, «Renta señorial y renta de la tierra en la última etapa del antiguo régimen en Cataluña», pp. 283-314.

Figura 11: procés d'endeutament pagès i pèrdua de la terra

Font: FERRER, «La diferenciació social pagesa», pp. 81-100.

Recreació del repartiment del terme municipal de Santa Creu d'Olorda entre Molins de Rei, Sant Feliu de Llobregat i Sarrià. A partir de 1916. Elaboració pròpia per a l'exposició.

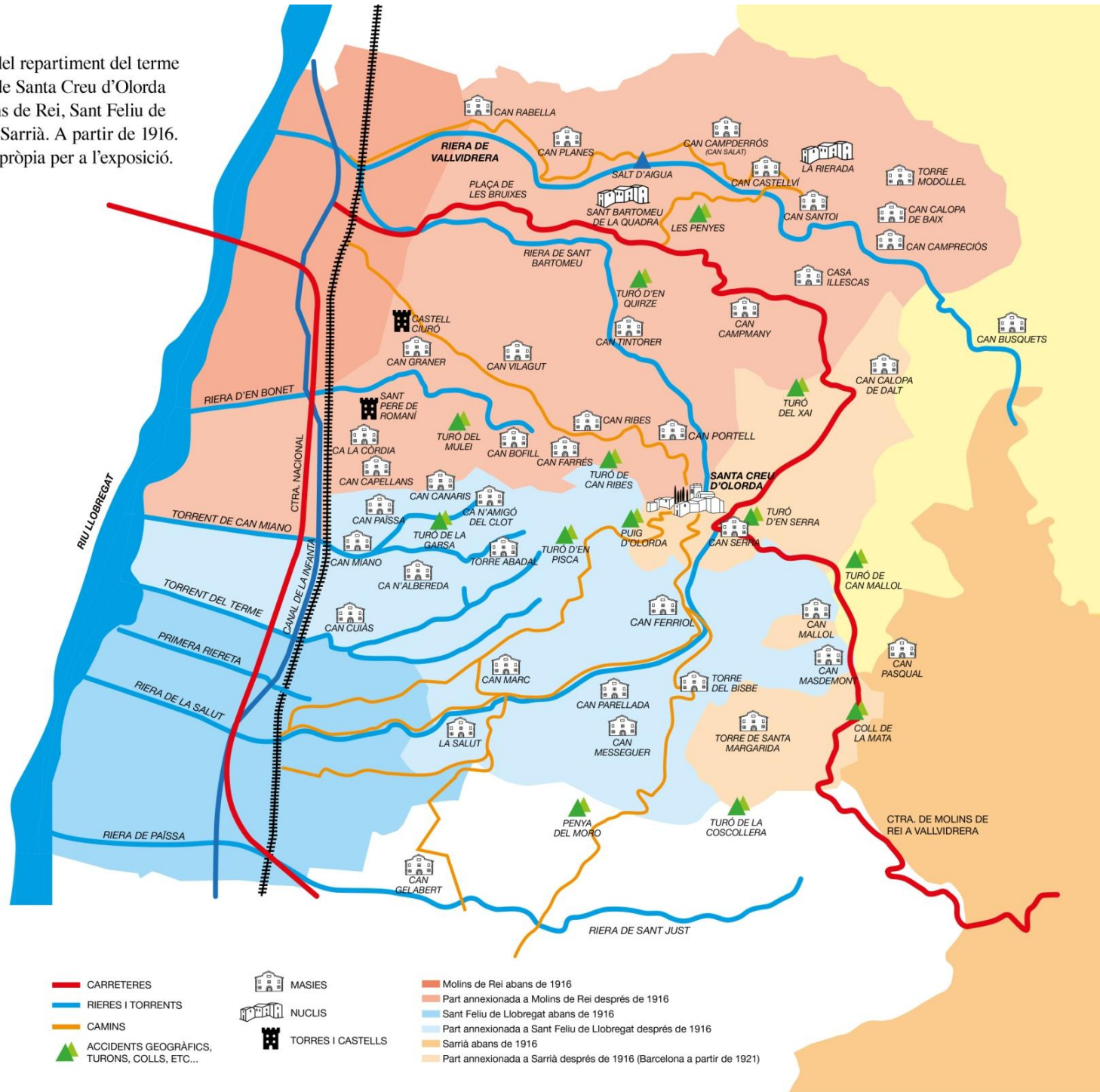

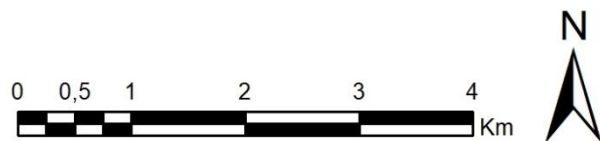
Figura 12: segregació del terme de Santa Creu d'Olorda (1916)

Font: GELABERT *et al.*, *Olorda. Una història compartida* [exposició].

Figura 13: Aproximació de la batllia de Molins de Rei i la parròquia de Santa Creu d'Olorda al segle XVIII, amb les parròquies sufragànies

A grans trets, la batllia de Molins de Rei i la parròquia de Santa Creu d'Olorda coincidien en el territori. De totes formes, per diversos motius aquest mapa només es pot tractar d'una simple aproximació. Entre ells, perquè Josep Mª Jordà i Francisco de Zamora afirmen que la parròquia de Sant Miquel de Molins de Rei era sufragània de la de Santa Creu al segle XVIII, mentre que el *Novum Speculum Titulorum Ecclesiae Barchinonensis* de Josep Mª Martí i Bonet afirma que ja era parròquia independent des de 1325.

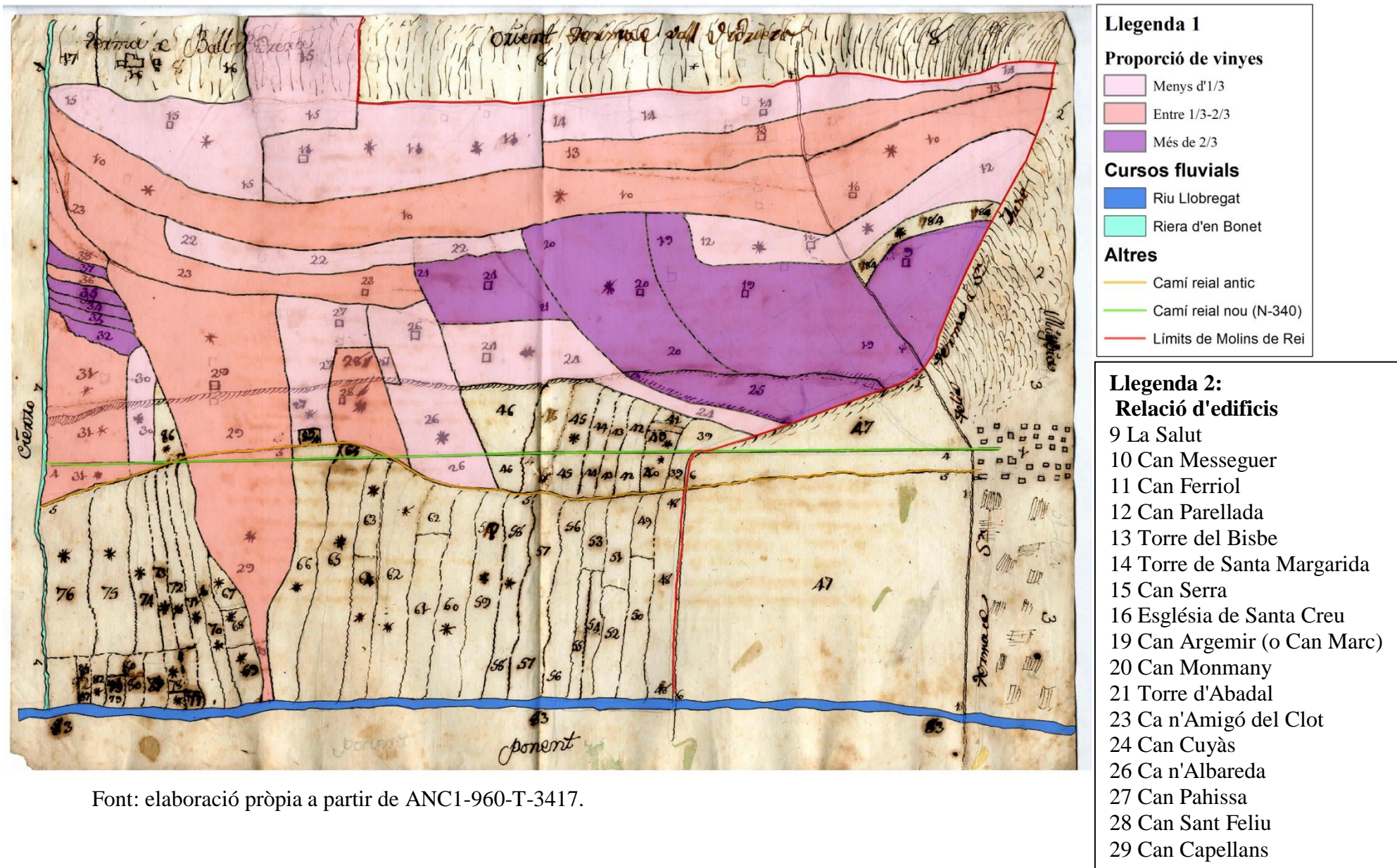
Font: elaboració pròpia a partir de Francisco VALL VERDAGUER, *Parroquia de Santa Creu d'Olorde, ciutat de Barcelona, any 1956* (document cartogràfic), ICGC (editor digital), a: <<https://cartotecadigital.icgc.cat/digital/collection/catalunya/id/2244/rec/1>> (data de consulta 02/04/2020); ICGC, *Ortofoto de Catalunya 1:1.000 vigent* (document cartogràfic),), 2019, a: <<https://www.icgc.cat/es/Administracion-y-empresa/Servicios/Servicios-en-linea-Geoservicios/WMS-y-teselas-Cartografia-de-referencia/WMS-Mapas-y-ortofotos-vigentes>> (data de consulta 01/04/2020); ICGC, *Municipis* (document cartogràfic), a: <<https://www.icgc.cat/ca/Administracio-i-empresa/Serveis/Geoinformacio-en-linea-Geoserveis/WMS-i-WFS-Limits-administratius/WMS-Base-municipal>> (data de consulta 01/04/2020); Josep Mª MARTÍ i BONET, *Novum Speculum Titulorum Ecclesiae Barchinonensis. Resum de Documents*, vol. 2, ADB, Barcelona, 2018, pp. 8, 193; JORDÀ, *Santa Creu d'Olorda*, p. 132; ZAMORA, *El Baix Llobregat el 1789*, p. 275.

Figura 14: esborrany del plànol del sud-est de la Parròquia de Santa Creu d'Olorda (c. 1779-1791)

Font: ANC1-960-T-3417.

Figura 15: esborrany del plànol (modificat) del sud-est de la Parròquia de Santa Creu d'Olorda (c. 1779-1791)

Font: elaboració pròpia a partir de ANC1-960-T-3417.

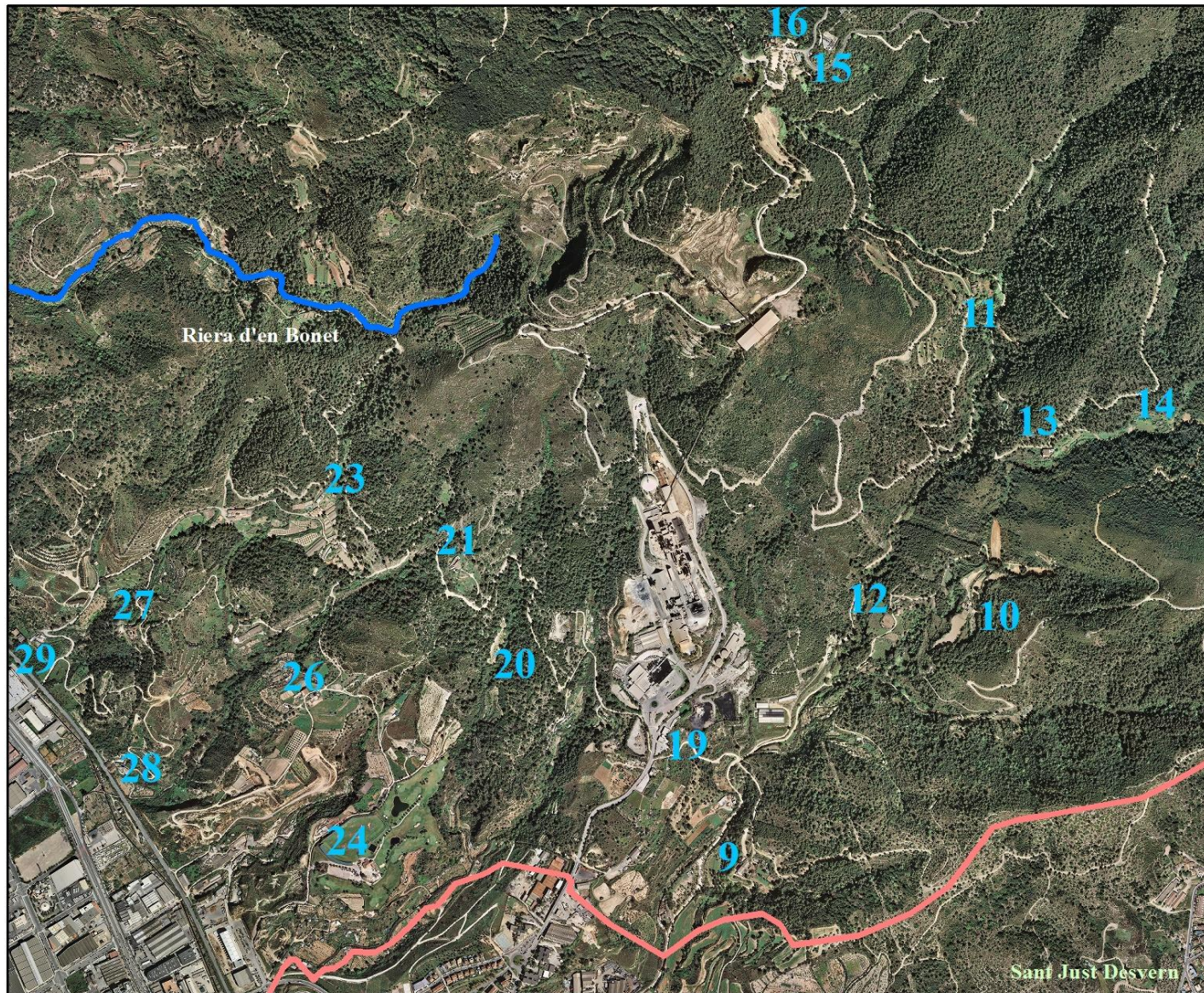

Figura 16: localització de les masies del plànol del sud-est de la Parròquia de Santa Creu d'Olorda sobre un ortomapa actual

- Llegenda 1**
Relació d'edificis
- 9 La Salut
 - 10 Can Messeguer
 - 11 Can Ferriol
 - 12 Can Parellada
 - 13 Torre del Bisbe
 - 14 Torre de Santa Margarida
 - 15 Can Serra
 - 16 Església de Santa Creu
 - 19 Can Argemir (o Can Marc)
 - 20 Can Monmany
 - 21 Torre d'Abadal
 - 23 Ca n'Amigó del Clot
 - 24 Can Cuyàs
 - 26 Ca n'Albareda
 - 27 Can Pahissa
 - 28 Can Sant Feliu
 - 29 Can Capellans

Font: elaboració pròpia a partir de ANC1-960-T 3417; ICGC, *Ortofoto de Catalunya 1:1.000* vigent (document cartogràfic), 2019, a: <https://www.icgc.cat/es/Administracion-y-empresa/Servicios/Servicios-en-linea-Geoservicios/WMS-y-teselas-Cartografia-de-referencia/WMS-Mapas-y-ortofotos-vigentes> (data de consulta 01/04/2020).

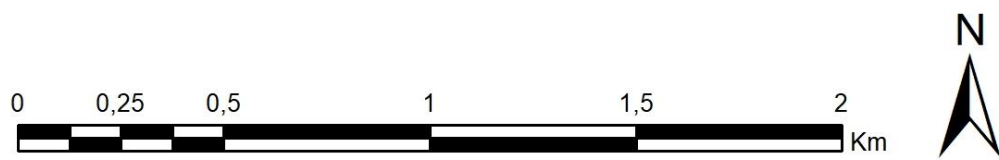
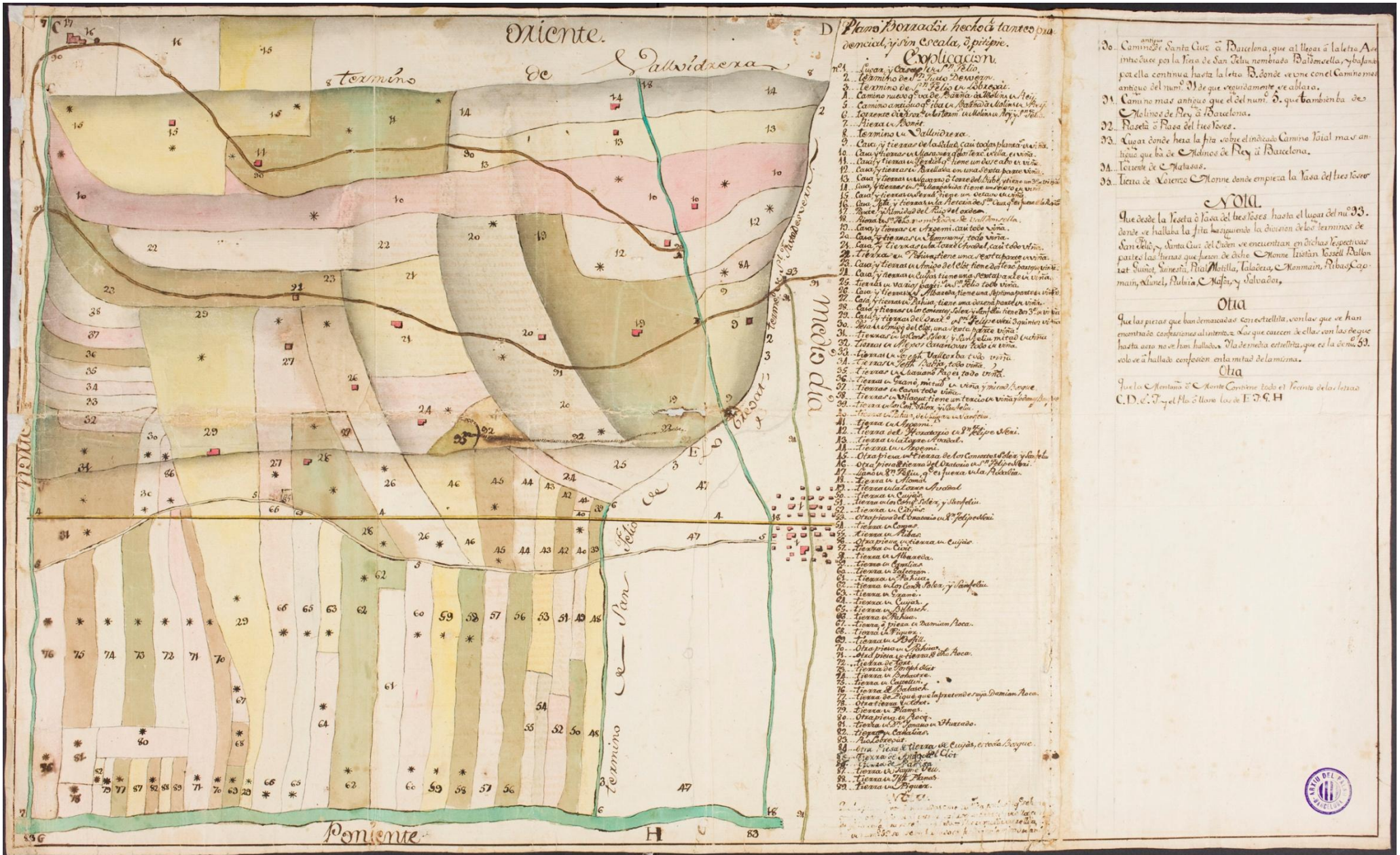

Figura 17: plànol "definitiu" del sud-est de la Parròquia de Santa Creu d'Olorda (c. 1779-1791)

Font: ANC1-960-N-26.

10. Camí de Santa Creu a Barcelona, que al lloc a la letra A, s'interromp per la fira de San Joan, nombrada Balmicella, y després per ella continua hasta la letra B, donde se une con el Camí mas antiguo del muni. D, de que seguidamente se ablasa.
11. Camí mas antiguo que el del muni. D, que tambien va des de Molinos de Rey a Barcelona.
12. Rasetà o Rasetà del tres llores.
13. Lloc donde heia la fira sobre el indicat Camí Bial mas antiguo que ha de Molinos de Rey a Barcelona.
14. Torren de C. Matasos.
15. Lloc de Vicente Monne donde empieza la Vasa del tres llores.

NOTA

Que desde la Veseta o Vasa del tres llores hasta el lugar del nú. 33, donde se hallaba la fira siguiendo la division de los terminos de Santa Creu, Santa Cruz del Sud, se encuentran en dichas respectivas partes las liras que hacen de dicho Monne, Justian, Gasell, Rallon, iat, Junot, Junot, Pual, Molilla, Talacera, y Monnain, Ribas, Capomai, Almel, Rubia, y Malva, y Salvador.

Otra

Que las piezas que han demarcadas con estrellita, con las que se han encontrado confesiones al interino, las que concien a ellas, con las de que hasta aqui no se han hallado, ni de media estrellita, que es la de nú. 59, solo se halla confesion en la mitad de la misma.

Otra

Que la Montaña de Santa Creu tiene todo el recinto de las liras C. D. E. F. y el Mo. s. llores los de F. G. H.

Figura 18: dues barraques agrícoles localitzades entre Ca n'Amigó del Clot i la torre d'Abadal

Dues barraques encaixada entre els bancals, en bon estat de conservació. Les tempestes del 2020 han ocasionat la caiguda de molts arbres, que després han estat retirats pels operaris del Parc de Collserola. Això ha permès descobrir noves barraques.

Font: pròpia, 2020.

Figura 19: Fornot de les Torres

Font: pròpia, 2020.

Figura 20: panoràmica del Baix Llobregat i l'antiga Sànsion des del Puig d'Olorda

Font: pròpia, 2020.

Figura 21: Can Capellans

Entrada a la finca. A dalt a l'esquerra es troba la torre del segle XIX.

Figura 22: Can Cuyàs

Tot i l'aparença exterior, la masia està reformada per l'interior.

Font: pròpia, 2020.

Figura 23: Can Ferriol

Façana oest, d'accés a la masia.

Font: pròpia, 2020.

Façana est, on es pot veure la part més antiga de la masia.

Detall dels cossos afegits a la masia, en dues fases, al segle XVIII. Les llinde de les dues portes de la fotografia inferior indiquen els límits de la masia medieval. L'espai reformat, a la fotografia superior dreta, presenta un tancament provisional, a l'espera de que els nous masovers facin una reforma definitiva de la masia.

Les següents dues fotografies es corresponen a la part meridional i medieval de la masia. A l'esquerra, restes de l'antic forn, amb el pis superior enfonsat, el qual també s'haurà de reformar. A la dreta, paret d'*opus spicatum*.

Font: pròpia, 2020.

Figura 24: Can Messeguer

Visió de la masia des del Puig d'Olorda.

Font: pròpia, 2020.

Façana nord de la masia.

Parets d'*opus spicatum*, del segle XIII, a la planta baixa de la masia. Aquesta part de la masia avui dia es troba pràcticament en desús, excepte la bodega.

Font: pròpia, 2020.

Espai destinat, possiblement, a follar (trepitjar) el vi.

Detall de la finestra trilobada, del segle XIII.

Font: pròpia, 2020.

Figura 25: restes de Can Monmany

Restes de la
terrassa del
"masset"

Linda de la porta

Font: pròpia, 2020.

Figura 26: restes agrícoles de Can Monmany

Fragment d'una cabana agrícola tallada per l'actual Carretera del Sànsion

Feixes de cultiu, fetes de pedra seca

Font: pròpia, 2020.

Figura 27: Ca n'Albareda

Font: pròpia.

**Figura 28:
Can Pahissa**

Font: pròpia,
2020.

Figura 29: Ca n'Amigó del Clot

A la fotografia esquerra es poden veure els ceps de la masia. És una de les poques zones, a l'àrea que va enfrontar el marquès de Villafranca contra el rector de Santa Creu, on encara hi han vinyes.

Font: pròpia, 2020.

L'enorme gruix dels murs denota que l'actual edifici s'assenta sobre l'antiga masia. Les parets originals van ser recobertes de calç. A la fotografia inferior es poden veure les antigues bigues de la masia, a la planta baixa.

Font: pròpia, 2020.

La masia abans i després de la reforma, als anys 50 aproximadament. Font: Rosa Lamesa.

Figura 30: Can Parellada

Font: pròpia, 2020

Figura 31: Can Sant Feliu

Detall de la inscripció "Joan 1777".

Font: pròpia, 2020.

Figura 32: grup de santfeliuenques d'excursió a Santa Creu d'Olorda

Es veu el pla amb l'ermita i, a la dreta, la masia de can Serra. 1910-1920.

Font: GELABERT *et al.*, *Olorda. Una història compartida* [exposició], vegeu ACBL.

Figura 33: restes de Can Serra

Font: pròpia, 2020.

Figura 34: La Salut

Escala d'accés a la masia.

Font: pròpia, 2020.

Figura 35: Santa Creu d'Olorda

La fotografia superior de la dreta mostra el portal renaixentista de l'església, amb el rellotge de sol a la part superior. La fotografia inferior de l'esquerra mostra les restes de les dependències de la rectoria i l'antic edifici de l'ajuntament. Font: pròpia, 2020.

Interior de l'església de Santa Creu d'Olorda. Font: *Viu Molins de Rei*, «L'ermita de Santa Creu d'Olorda obrirà tots els dissabtes», 18/04/2017. A: <<https://www.viumolinsderei.com/2017/04/18/ermita-de-santa-creu-dolorda-obrira-tots-els-dissabtes/>> (data de consulta 20/07/2020).

Figura 36: Torre d'Abadal

Part posterior de la masia, amb el detall de la torre i la finestra del segle X. Als dos costats, els dos cossos afegits al segle XVIII. Font: pròpia, 2020.

Figura 37: infraestructures hidràuliques a l'entorn de la Torre d'Abadal

Restes d'una canalització d'aigua

Punt de distribució d'aigua. S'han localitzats fins a tres d'aquestes construccions amb idèntica arquitectura. Moltes d'aquestes infraestructures han quedat afectades a causa de l'extracció de calcàries de l'empresa Sànsen.

Figura 38: Torre del Bisbe

Porta d'accés a la masia

Font: fotografies superiors, font pròpia, 2020; fotografia inferior, *Inventari-Catàleg*, INV-153/CAT-77, 1994-1995.

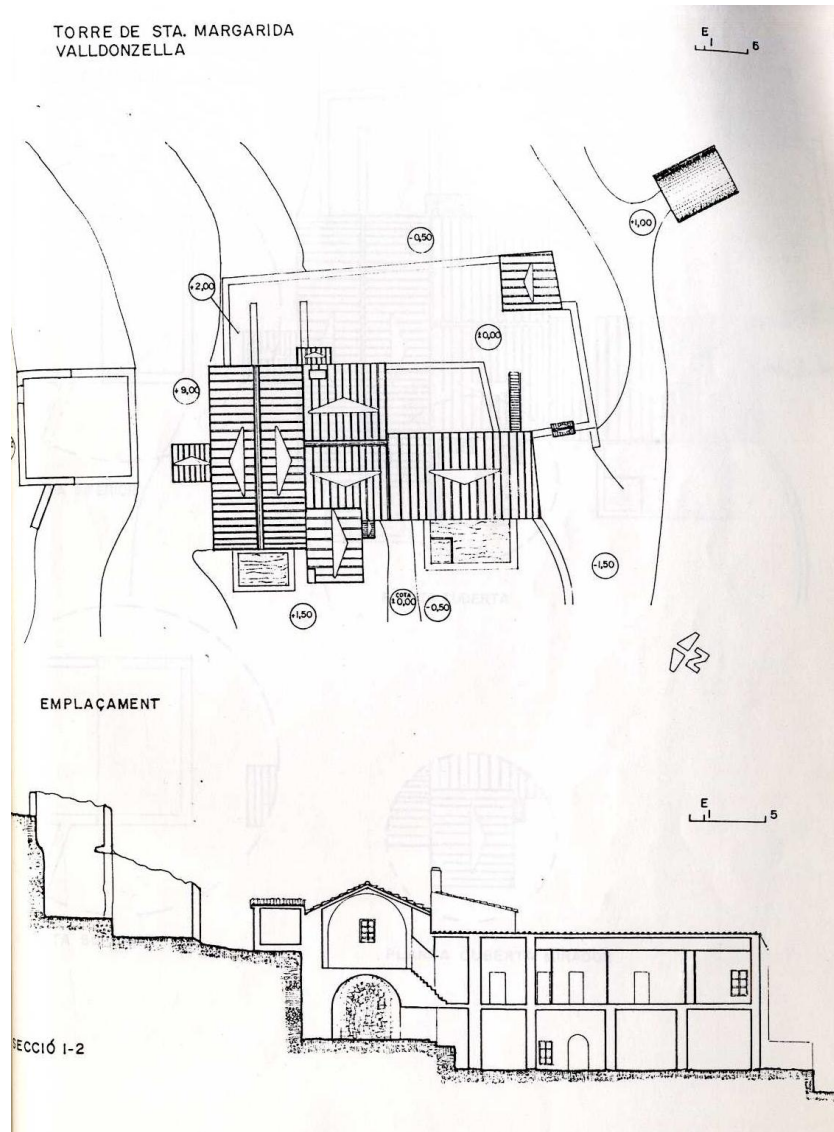
Figura 39: Torre de Santa Margarida o Valldonzella

La masia al 1977. Font: JORDÀ, *Santa Creu d'Olorda*, p. 129.

Primer pis de l'església, amb la premsa de vi del segle XVIII.
Font: ACBL50-130-N-252, 1974.

Planta i alçat de la masia. Font: Equip l'aladern, *Estudi de Collserola...*, 1985, p. 524.

Absis de l'església. Font: pròpia, 2020.

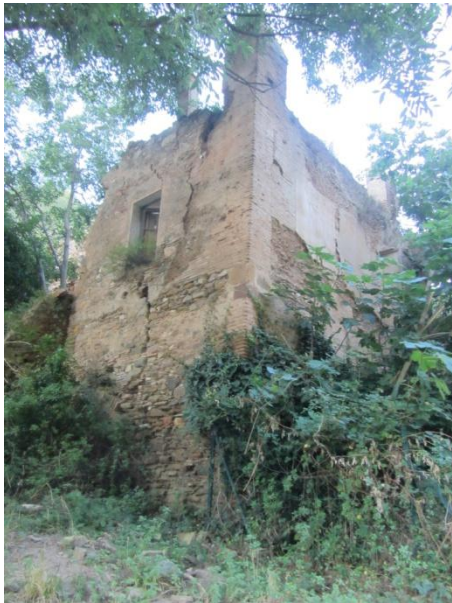
0 5 10 20 30 40
Metres

Ortofoto de la Torre de Santa Margarida, on es pot veure l'elevat estat d'enrunament de la masia. A la fotografia inferior, es pot veure el sector sud de la masia.

Font: ortofoto, elaboració pròpia a partir de *Ortofoto de Catalunya 1:1.000 vigent* (document cartogràfic), 2019, a: <<https://www.icgc.cat/es/Administracion-y-empresa/Servicios/Servicios-en-linea-Geoservicios/WMS-y-teselas-Cartografia-de-referencia/WMS-Mapas-y-ortofotos-vigentes>> (data de consulta 01/04/2020); fotografia inferior, font pròpia, 2020.

La fotografia superior de l'esquerra mostra la masia vista des d'una vessant; la fotografia superior de la dreta mostra la façana principal (oest) de la masia; la fotografia inferior mostra les restes de la torre. Font: pròpia, 2020.

FONTS

Arxiu Comarcal del Baix Llobregat

ACBL. Fons Llorenç Sans Fàbregas. Cases pairals. Can Ferriol

ACBL. Fons Llorenç Sans Fàbregas. Cases pairals. Can Massaguer.

ACBL50-130-N-252.

Arxiu Nacional de Catalunya

ANC1-960-T-3299 (fons Requesens), 3241, 3242, 3304, 3417, 3428, 3430, 3431, 3446, 3453, 3458.

ANC1-960-N-26 (fons Requesens).

Arxiu Diocesà de Barcelona

ADB. Processos 1776, lligall IV. Procés: *Rector de Santa Creu d'Olorde contra el Marquès de los Vélez*, fol. 155-160, 164-167.

ADB. Parròquies. Santa Creu d'Olorde. *Llibre de les Fundacions, Aniversaris i Misses de l'Església Parroquial Sta. Creu d'Olorde, 1757-1869*, fol. 102-103.

Altres

Francisco de ZAMORA PEINADO (introducció, transcripció i notes a cura de J. Codina, J. Moran i M. Renom), *El Baix Llobregat el 1789 / Respostes al qüestionari de Francisco de Zamora*, Curial, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1992.

BIBLIOGRAFIA

ALBERCH I FULGUERAS, Ramon; CASTELLS I CALZADA, Narcís, *La població de Girona (segles XIV-XX)*, Patronat Francesc Eiximenis, Girona, 1985.

ARRANZ HERRERO, Manuel, «Els camins i l'ordenació del territori a Catalunya en temps de Carles III», *Pedralbes: Revista d'història moderna*, 8,1 (1988), pp. 655-664.

BADOSA I COLL, Elisa, «El desenvolupament de tres explotacions agrícoles en el segle XVIII», *Estudis d'Història Agrària*, 1 (1978), pp. 179-207.

BADOSA I COLL Elisa, «Procés d'una resistència contra el domini senyorial. El poble de Navarcles contra el monestir de St. Benet de Bages (1711-1835)», a *Primer Col·loqui d'Història Agrària: Barcelona, 13-15 d'octubre, 1978*, Institució Alfons el Magnànim, València, 1983, pp. 411-424.

BRINGUÉ I PORTELLA, Josep Maria, «Moviment dels preus del blat al "Pallars Mitjà" o Ribera de Sort al segle XVIII», a *I Col·loqui d'Història Agrària, Barcelona 13-15 d'octubre, 1978*, Institució Alfons el Magnànim, València, 1983, pp. 307-325.

- CAMINAL BADÍA, Montserrat *et al.*, «Moviment de l'ingrés senyorial a Catalunya (1770-1835). Els arrendaments de la Casa de Medinaceli», *Recerques*, 8 (1978), pp. 51-72.
- CANALES GILI, Esteban, «Sobre la producció a la comarca de la Selva: les torres de Cartellà, 1616-1859», *Estudis d'Història Agrària*, 1 (1978), pp. 154-178.
- CANALES GILI, Esteban «Los diezmos en su etapa final», a *La economía española al final del Antiguo Régimen*, Alianza, Banco de España, Madrid, 1982, pp. 103-188.
- CARRERA PUJAL, Jaume, *Historia política y económica de Cataluña, siglos XVI al XVIII*, Bosch, Barcelona, vol. 4, 1947.
- CONGOST COLOMER, Rosa, «Reflexions sobre la renda de la terra a la regió de Girona en l'etapa final de l'Antic Regim, 1770-1840», a R. Garrabou, *Terra, treball i propietat. Classes agràries i règim senyorial als països catalans*, Centre de Treball i Documentació, Crítica, Barcelona, 1986, pp. 247-277.
- CONGOST COLOMER, Rosa, «Sobre casos intermediaris i creixements espontanis», a *Estudis d'Història Agrària*, 20 (2007), pp. 133-154.
- COTS CASTAÑÉ, Albert, «Aproximació a l'estudi dels conflictes senyorials a Catalunya (1751-1808)», *Estudis d'Història Agrària*, 6 (1983), pp. 241-268.
- DANTÍ I RIU, JAUME, «Pagesos, menestrals i drets senyorials al segle XVIII: el capbreu del marquès de Rupit», *Estudis d'història agrària*, 17 (2004), pp. 349-358.
- DURAN I PUJOL, Montserrat, «El règim senyorial català a l'època moderna: continuïtat i decadència», *Manuscrits: revista d'història moderna*, 1 (1985^a), pp. 29-37.
- DURAN I PUJOL, Montserrat, «L'evolució de l'ingrés senyorial a Catalunya (1500-1799)», *Recerques: història, economia i cultura*, 17 (1985^b), pp. 7-42.
- DURAN I PUJOL, Montserrat, «El règim senyorial a Catalunya en el segle XVIII: Un estat de la qüestió», *Pedralbes: revista d'història moderna*, 8 (1988) pp. 593-598.
- DOMÍNGUEZ ORTIZ, Antonio, *La sociedad española en el siglo XVIII*, Instituto Balmes de Sociología. Departamento de Historia Social. Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 1955.
- FELIU I MONTFORT, Gaspar, «Els cens de població de 1717: Exemples d'ocultacions a les terres de Lleida», *Pedralbes: Revista d'història moderna*, 3 (1983), pp 217-226.
- FELIU I MONTFORT, Gaspar, «El negocio de los arrendamientos de rentas señoriales: examen de un libro de cuentas», *Revista de Historia Económica*, III, 1, (1985), pp. 31-54.
- FELIU I MONTFORT, Gaspar, *El funcionament del règim senyorial a l'Edat Moderna: l'exemple del Pla d'Urgell*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1990.

FELIU I MONTFORT, Gaspar, *Precios y salarios en la Cataluña moderna*, Banco de España, Servicio de Estudios, Madrid, 1991.

FERNÁNDEZ, Jesús; GIL, Juan Luís; MORENO, Rosa; PRATS, Anna (equip l'aladern), *Estudi de Collserola. Parts 1, 2, 3, 4 i 5*, Ajuntament de Sant Feliu de Llobregat, 1985.

FERRER I ALÒS, Llorenç, «La diferenciació social pagesa», a *Orígens del món català contemporani*, Fundació Caixa de Pensions, Barcelona 1986, pp. 81-100.

FERRER I ALÒS, Llorenç, «Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central: segles XVIII-XIX», Abadia de Montserrat, Barcelona, 1987.

FERRER I ALÒS, Llorenç; SEGURA I MAS Antoni, «Organització de la producció agrària a la Catalunya del set-cents», a *Actes del Segon Congrés d'Historia Moderna de Catalunya*, dins *Pedralbes: revista d'història moderna*, 8.1 (1988), pp. 511-534.

FERRER I ALÒS, Llorenç, «Agricultura i agricultors», a R. Congost; M. Morales; J. Sobrequés eds., *Pierre Vilar i la història de Catalunya*, Base, Barcelona, 2006, pp. 95-128.

FERRER I ALÒS, Llorenç, «Una revisió del creixement demogràfic de Catalunya en el segle XVIII a partir dels registres parroquials», *Estudis d'Història Agrària*, 20 (2007), pp. 17-68.

FERRER I ALÒS, Llorenç, «La diversitat de l'activitat econòmica a la Catalunya moderna: més enllà de la renda feudal», a *Actes del Sisé Congrés d'Historia Moderna de Catalunya*, dins *Pedralbes: revista d'història moderna*, 28, 2008, pp. 725-764.

FERRER I ALÒS, Llorenç, «El creixement divers de la Catalunya del segle XVIII. Protoindustrialització?», *Catalan Historical Review*, 5 (2012), pp. 195-209.

FONT I RIUS, Josep Maria, *Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya Medieval: col·lectanea de treballs del professor Dr. Josep Mª Font i Rius amb motiu de la seva jubilació acadèmica*, Edicions de la Universitat de Barcelona, 1985.

FONTANA I LÁZARO, Josep, «Comercio colonial e industrialización: una reflexión sobre los orígenes de la industria moderna en Cataluña», a J. Nadal i G. Tortella ed., *Agricultura, comercio colonial y crecimiento económico en la España contemporánea. Actas del Primer Coloquio de Historia Económica de España (Barcelona, 11-12 de mayo de 1972)*, Ariel, Barcelona, 1974, pp. 358-365.

FRADERA BARCELÓ, Josep Maria, «Evolució del delme i les finances de Santa Maria de Mataró», a *I Col·loqui d'Història Agrària, Barcelona 13-15 d'octubre, 1978*, Institució Alfons el Magnànim, València, 1983, pp. 247-269.

GARCÍA DEL REAL, Francisco Bustelo, «Algunas reflexiones sobre la población española de principios del siglo XVIII», *Anales de Economía*, XV (1972), pp. 89-106.

GARCÍA ESPUCHE, Albert, *Un siglo decisivo: Barcelona y Cataluña, 1550-1640*, Alianza, Madrid, 1998.

GARRABOU SEGURA, Ramon; LLUCH MARTÍN, Ernest, *Història de l'economia moderna*, Edicions 62, Barcelona, 1965.

GARRABOU SEGURA, Ramon, «Sobre la formació del marcat català en el segle XVIII. Una primera aproximació a base dels preus dels grans a Tàrrega (1732-1811)», *Recerques: història, economia, cultura*, 1 (1970) pp. 83-121.

GELABERT CAMPOS, Josep Maria *et al.* (comissariat de l'exposició), *Olorda. Una història compartida* (catàleg de l'exposició), Ajuntament de Molins de Rei, Ajuntament de Sant Feliu de Llobregat, Arxiu Comarcal del Baix Llobregat, Sant Feliu de Llobregat, 2016.

GIFRE I RIBES, Pere, «Una contribució a l'estudi de l'agricultura en el corregiment de Girona, conreus i collites durant la segona meitat del segle XVIII», *Pedralbes: Revista d'història moderna*, 8 (1988), pp. 535-548.

GIRALT RAVENTÓS, Emili, «Técnicas, rendimientos y mutaciones agrícolas en una finca catalana del siglo XVIII», a *Première Conférence Internationale d'Histoire Économique (Stockholm, 1960)*, París-La Haya, 1960, pp. 569-576.

GONZÁLEZ MORENO-NAVARRO, Antoni [direcció], *Inventari-Catàleg del Patrimoni Arquitectònic del Parc Metropolità de Collserola*, Diputació de Barcelona, Patronat Metropolità del Parc de Collserola, Barcelona, febrer 1994 - juny 1995.

GUAL I VILÀ, Valentí, «Formes de resistència pagesa a la Conca de Barberà», a *II Col·loqui d'Història Agrària, 9, 10, 11 i 12 de desembre del 1986*, Barcelona, Olot, Girona, Centre d'Estudis D'Història Rural del Centre d'Estudis Històrics Internacionals, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1986.

IGLÉSIES I FORT, Josep, *El Cens del comte de Floridablanca, 1787: part de Catalunya*, Fundació Salvador Vives Casajuana, Rafael Dalmau, Barcelona, vol. 1, 1969.

IGLÉSIES I FORT, Josep, *Estadístiques de Població de Catalunya el primer vicenni del segle XVIII*, Fundació Salvador Vives Casajuana, Rafael Dalmau, Barcelona, 1974.

JORDÀ I CAPDEVILA, Josep Maria, *Sant Bartomeu de la Quadra i la Rierada: pels camins de la seva història entre Santa Creu d'Olorda i Molins de Rei*, Parròquia de Sant Bartomeu de la Quadra, Molins de Rei, 1990.

JORDÀ I CAPDEVILA, Josep Maria, *Santa Creu d'Olorda: història d'un poble que no pogué reeixir*, Parròquia de Santa Creu de l'Olorda, Molins de Rei, 2002.

JORDÀ I CAPDEVILA, Josep Maria, «La masia de Can Serra, a Santa Creu d'Olorda», a *El Llaç*, Molins de Rei, 1/10/2000, pp. 10-11.

LIVI BACCI, Massimo, «Fertility and Nuptiality Changes in Spain from the Late 18th to the Early 20th Century: Part I», *Population Studies*, 22, 1 (març 1968), pp. 83-102.

Mancomunitat de Municipis de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, Gabinet de Comunicació, Servei de Publicacions, *Pla Especial d'Ordenació i de Protecció del Medi Natural. Realitzacions 1983-1989*, Barcelona, 1990.

MARTÍ I BONET, Josep Maria, *Novum Speculum Titulorum Ecclesiae Barchinonensis. Resum de Documents*, vol. 2, ADB, Barcelona, 2018.

MARTÍNEZ SHAW, Carlos, «La Cataluña del siglo XVIII bajo el signo de la expansión», a R. Fernández (ed.), *España en el siglo XVIII Homenaje a Pierre Vilar*, Crítica, Barcelona 1985, pp. 55-131.

MCKEOWN, Thomas (traducció de Jordi Beltrán), *Los orígenes de las enfermedades humanas*, Tricastela, Madrid, 2006.

MORENO CLAVERÍAS, Belén, «Els rabassers penedesencs del segle XVIII: aproximació a les implicacions jurídiques, econòmiques i socials del contracte de rabassa morta», *Estudis d'Història Agrària*, 20 (2007), pp. 113-132.

NADAL OLLER, Jordi, «La població», a J. Nadal i P. Wolff dir. (traducció d'A. Ferrer i J. Gallofré), *Història de Catalunya*, Oikos-Tau, Barcelona, 1983, pp. 65-94.

NADAL I OLLER, Jordi, «Demografía y economía en el origen de la Cataluña Moderna. Un ejemplo local: Palamós (1705-1839)», *Estudios de Historia Moderna*, 6 (1956-1959), pp. 281-303.

OLIVA MELGAR, Josep Maria, «Los intercambios en la Cataluña del siglo XVIII», *Manuscrits*, 11 (gener 1993), pp. 85-108.

PORTELLA I COMAS, Jaume; LL. SANZ, Antoni, «Reacció senyorial i resistència pagesa al domini de la catedral de Girona (segle XVIII)», *Recerques*, 17 (1986), pp. 141-151.

RETUERTA JIMÉNEZ, María Luz, «Les inversions barcelonines en els recursos hidràulics a Sant Feliu de Llobregat, Sant Just Desvern i Santa Creu d'Olorda fins a l'arribada del canal de la Infanta», *Estudis d'Història Agrària*, 24 (2012), pp. 293-309.

SERRA I PUIG, Eva, «El règim feudal català abans i després de la sentència arbitral de Guadalupe», *Recerques*, 10 (1980), pp. 17-32.

SERRA I PUIG, Eva, «Tensions i ruptures de la societat catalana en el procés de formació de l'Estat Modern: una reflexió», *Manuscrits: revista d'història moderna*, 4-5 (1987) pp. 71-79.

SIMÓN TARRÉS, Antoni, «La població catalana a l'època moderna. Síntesi i actualització», *Manuscrits*, 10 (1992), pp. 217-258.

SUDRIÀ TRIAY, Carles, «L'ingrés agrícola a la Plana de Vic al segle XVIII. Les rendes d'origen agrari», *Recerques*, 9 (1979), pp. 77-101.

TELLO I ARAGAY, Enric, «Renta señorial y renta de la tierra en la última etapa del antiguo régimen en Cataluña», *Noticiario de Historia Agraria*, 4 (1992), pp. 283-314.

TELLO I ARAGAY, Enric. *Cervera i la Segarra al segle XVIII. En els orígens de la Catalunya pobra*, Pagès, Lleida, 1995.

TORRAS ELÍAS, Jaume, «Sobre la renta señorial en Catalunya a finales del siglo XVIII», a *La economía agraria en la historia de España. Propiedad, explotación, comercialización y rentas*, Ed. Alfaguara, Madrid, 1979, pp 322-327.

TORRAS I ELIAS, Jaume, «L'economia catalana abans del 1800. Un esquema», a J. Nadal (dir.), *Història Econòmica de la Catalunya Contemporània. s. XIX. La formació d'una societat industrial*, vol. 1, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1994, pp. 13-38.

TORRAS ELIAS, Jaume, «Transformacions agràries i indústria rural: qüestions obertes», *Estudis d'història agrària*, 20 (2007), pp. 155-164.

TORTELLA CASARES, Gabriel, *et al.*, *Cataluña: historia y mito*, Gadir, Madrid, 2016.

TRIBÓ I TRAVERIA, Gemma, «Els emparrats del Baix Llobregat i la producció de vi grec», a *Vinyes i vins: Mil anys d'història. Actes i comunicacions del III Col·loqui d'Història Agrària sobre mil anys de producció, comerç i consum de vins i begudes alcohòliques als Països Catalans. Febrer del 1990*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1993, vol. 1 pp. 381-392.

VICEDO RIUS, Enric, «Propietat, accés a la terra i distribució deis ingressos a la Lleida del segle», XVIII», *Recerques*, 12 (1982), pp.57-90.

VICEDO RIUS, Enric, «El preu dels cereals durant el segle XVIII a un mercat de l'interior: l'almodí de Lleida», a *I Col·loqui d'Història Agrària*, Institut Alfons el Magnànim, València, 1983, pp. 327-346.

VICEDO RIUS, Enric, «Propietat i renda senyorial a les terres de Lleida en el marc del procés de creixement agrari (segle XVIII)», a R. Garrabou, *Terra, treball i propietat. Classes agràries i règim senyorial als països catalans*, Centre de Treball i Documentació, Crítica, Barcelona, 1986, pp. 278-301.

VICEDO RIUS, Enric, «Pagesos i senyors a les terres de Lleida (segle XVIII). La resistència pagesa al règim senyorial», a *II Col·loqui d'Història Agrària*, 9, 10, 11 i 12 de desembre del 1986, Barcelona, Olot, Girona, Centre d'Estudis D'Història Rural del Centre d'Estudis Històrics Internacionals, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1986.

VICEDO RIUS, Enric, *Producció, propietat i renda a les terres de Lleida* (tesi doctoral), Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 1987.

VICEDO RIUS, Enric, «Les transformacions del món rural de les terres de Lleida. Els límits d'un creixement, segle XVIII», *Estudis d'Història Agrària*, 20 (2007), pp. 69-88.

VICEDO RIUS, Enric, «Mercado y precios. El Almudí de Lérida, 1700-1833», *Historia Agraria*, 45 (agost 2008), pp. 41-79.

VILAR, Pierre (traducció de E. Duran), *Assaigs sobre la Catalunya del segle XVIII*, Curial, Barcelona, 1973.

VILAR, Pierre, «El fin de los elementos feudales y señoriales en Cataluña en los siglos XVIII y XIX, con algunas referencias comparativas al resto de España y al Rosellón», a M Garaud *et al.*, *La abolición del feudalismo en el mundo occidental*, 1º edició en castellà, Siglo XXI, Madrid, 1979, pp. 78-93.

VILAR, Pierre (traducció de E. Duran), *Catalunya dins l'Espanya Moderna: recerques sobre el fonaments econòmics de les estructures nacionals*, 4ª edició, Edicions 62, Barcelona, vol. 3, 1987.

ZAMBRANO ESTEVE, Àlber, *Proposta de consolidació i adequació sostenible de masies al parc de Collserola i recuperació de l'activitat agrària* (treball de fi de grau) *Masia de Can Furriol, Sant Feliu de Llobregat*, Universitat Politècnica de Catalunya, Barcelona, 2019.

RECURSOS INFORMÀTICS

Ajuntament de Sant Feliu de Llobregat, *Fornot de les Torres*, a: <<https://www.santfeliu.cat/common/doc/document.faces?xmid=22496>> (data de consulta 01/07/2020).

Ajuntament de Sant Feliu de Llobregat, *Barraques de Can Ferriol*, a: <<https://www.santfeliu.cat/go.faces?topic=punt35>> (data de consulta 01/07/2020).

ALCOVER SUREDA, Antoni Maria; MOLL CASANOVAS Francesc de Borja [direcció]. *Diccionari català-valencià-balear*, edició digital 2001-2002. A: <<http://dcvb.iecat.net/>> (data de consulta 18/03/2020).

Generalitat de Catalunya, Arxiu Nacional de Catalunya, «El Archivo Nacional de Cataluña ingresa el Archivo del Palau-Requesens», 10/06/2011. A: <http://anc.gencat.cat/es/detall/noticia/Noticia_PalauRequesens> (data de consulta 18/03/2020).

ICGC, *Ortofoto de Catalunya 1:1.000 vigent* (document cartogràfic),), 2019, a: <<https://www.icgc.cat/es/Administracion-y-empresa/Servicios/Servicios-en-linea->

Geoservicios/WMS-y-teselas-Cartografia-de-referencia/WMS-Mapas-y-ortofotos-vigentes> (data de consulta 01/04/2020).

ICGC, *Municipis* (document cartogràfic), a: <<https://www.icgc.cat/ca/Administracio-i-empresa/Serveis/Geoinformacio-en-linia-Geoserveis/WMS-i-WFS-Limits-administratiu/WMS-Base-municipal>> (data de consulta 01/04/2020).

La Vanguardia, «Cementos Molins compra la planta de Cemex en Sant Feliu», 14/06/2013. A: <<https://www.lavanguardia.com/economia/20130614/54375639313/cementos-molins-compra-la-planta-de-cemex-en-sant-feliu.html>> (data de consulta 01/07/2020).

Real Academia Española, «Diccionario de la lengua española», versió digital 2019. A: <<https://dle.rae.es/actuario>> (data de consulta 19/03/2020).

VALL VERDAGUER, Francisco, *Parroquia de Santa Creu d'Olorde, ciutat de Barcelona, any 1956* (document cartogràfic), ICGC (editor digital), a: <<https://cartotecadigital.icgc.cat/digital/collection/catalunya/id/2244/rec/1>> (data de consulta 02/04/2020).

Viu Molins de Rei, «L'ermita de Santa Creu d'Olorde obrirà tots els dissabtes», 18/04/2017. A: <<https://www.viumolinsderei.com/2017/04/18/lermita-de-santa-creu-dolorde-obrira-tots-els-dissabtes/>> (data de consulta 20/07/2020).